

รายงานฉบับสมบูรณ์

โครงการ “การศึกษาเพื่อสร้างความมั่นคงทางมนุษย์ ด้าน
ความมั่นคงทางอาหาร ความมั่นคงทางเศรษฐกิจ และความ
มั่นคงทางวัฒนธรรมในการจัดการป่าชุมชนในประเทศไทย”

(ปีที่ 1)

โดย

สถาบันวิจัยสังคม

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

กันยายน 2558

รายงานฉบับสมบูรณ์
(Final Report)

การศึกษาเพื่อการสร้างความมั่นคงทางมนุษย์ ด้านความมั่นคงทาง
อาหาร ความมั่นคงทางเศรษฐกิจ และความมั่นคงทางวัฒนธรรม
ในการจัดการป่าชุมชนในประเทศไทย ปีที่ 1

The Study to Create human Security in Food, Economic and
Culture Security from community Forest Management in
Thailand, Phase I

เสนอ
งบประมาณ ประจำปีงบประมาณ พ.ศ.2557
ตามมติคณะรัฐมนตรี

โดย
สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

กันยายน 2558

คำนำ

รายงานฉบับนี้เป็นรายงานฉบับปีแรกของการศึกษาโครงการ “การศึกษาเพื่อการสร้างความมั่นคงทางมนุษย์ ด้านความมั่นคงทางอาหาร ความมั่นคงทางเศรษฐกิจ และความมั่นคงทางวัฒนธรรมในการจัดการป่าชุมชนในประเทศไทย” ซึ่งได้แสวงหาการนิยามความหมายของ “ความมั่นคงของมนุษย์” ด้านอาหาร ด้านเศรษฐกิจ และวัฒนธรรมในบริบทของสังคมไทยในพื้นที่ที่มีการจัดการป่าชุมชนในพื้นที่ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคตะวันออก ได้แก่ พื้นที่ป่าชุมชนโนนใหญ่ จังหวัดศรีสะเกษ และพื้นที่ป่าชุมชนร่มโพธิ์ทอง จังหวัดฉะเชิงเทรา ทั้งนี้ เพื่อแสดงให้เห็นว่า การจัดการป่าชุมชนมีการแบ่งพื้นที่ออกเป็น บริเวณพื้นที่อนุรักษ์ และบริเวณพื้นที่ใช้สอย ซึ่งมีแนวทางในการจัดการดูแลแตกต่างกันหรือไม่ ทั้งนี้รายงานฉบับนี้ยังเป็นเพียงผลการศึกษาเบื้องต้นของพื้นที่กรณีศึกษาเท่านั้น และองค์ความรู้ที่ได้จากการเก็บข้อมูลของรายงานบางส่วนยังไม่สามารถนำมาวิเคราะห์ได้ จำเป็นจะต้องผนวกกับข้อมูลในการศึกษาในปีที่สองเพื่อเป็นการยืนยันข้อมูล และวิเคราะห์ร่วมกัน เพื่อแสดงให้เห็นว่า ความหมาย หรือการนิยาม “ความมั่นคงของมนุษย์” ในระดับชุมชนนั้นเป็นเช่นไร และปัจจัยใดบ้างที่จะส่งเสริมให้เกิดความมั่นคงทางอาหารระดับครัวเรือนได้อย่างแท้จริงและยั่งยืน ซึ่งจะหมายรวมถึงความเป็นธรรมในการเลือกที่จะสร้างความมั่นคงดังกล่าวให้เกิดขึ้นได้อย่างแท้จริง

รายงานฉบับนี้ยังไม่สมบูรณ์ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น ซึ่งในรายงานฉบับสมบูรณ์ในปีที่สอง อาจจะมีการเพิ่มเติมหรือตัดทอนเนื้อหาบางส่วน เพื่อทำให้งานวิจัยชิ้นนี้มีความถูกต้องเหมาะสม และสามารถตอบวัตถุประสงค์ของการศึกษาได้ต่อไป ดังนั้น หากรายงานฉบับนี้มีข้อผิดพลาดประการใด คณะผู้จัดทำขออภัยมา ณ ที่นี้ด้วย และเพื่อให้การศึกษาเป็นไปอย่างราบรื่น คณะผู้วิจัยอาจבקปิดรายนามผู้ให้ข้อมูลบางท่านที่ปรากฏในรายงานฉบับนี้

คณะวิจัย

ศยามล เจริญรัตน์
ธีรเวทย์ ลิ้มโกลลวิลาศ
รัศมี เอกศิริ

สารบัญ

	หน้า
บทที่ 1 บทนำ	
1.1 ความสำคัญของปัญหา	1
1.2 วัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย	3
1.3 ขอบเขตของโครงการวิจัย	3
1.4 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	3
1.5 วิธีการดำเนินการวิจัย	4
1.6 ระยะเวลาทำการวิจัย และแผนการดำเนินงานตลอดโครงการวิจัย	5
บทที่ 2 กรอบแนวคิดและทฤษฎีของโครงการวิจัย	
2.1 แนวคิดเรื่องความมั่นคงของมนุษย์	6
2.2 แนวคิดเรื่องป่าชุมชน	12
2.3 แนวคิดเรื่องความยั่งยืนที่เป็นธรรมและสิทธิมนุษยชน	23
บทที่ 3 สภาพพื้นที่และความมั่นคงทางอาหารในป่าชุมชนโนนใหญ่	
3.1 ป่าชุมชนโนนใหญ่	27
3.2 ประวัติความเป็นมาของชุมชนโดยรอบโนนใหญ่	35
บทที่ 4 สภาพพื้นที่และความมั่นคงทางอาหารในป่าชุมชนบ้านร่มโพธิ์ทอง	
4.1 ชุมชนบ้านร่มโพธิ์ทอง	55
4.2 ป่าชุมชนบ้านร่มโพธิ์ทอง	62
4.3 แผนการดำเนินการต่อในปีที่สอง	68
เอกสารอ้างอิง	69

สารบัญตาราง

	หน้า
ตารางที่ 1 แสดงการเปรียบเทียบมิติความมั่นคงของมนุษย์ของ UNDP และกระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ในแต่ละครั้ง	9
ตารางที่ 2 แสดงผังประวัติศาสตร์ชาวบ้านและกิจกรรมการต่อสู้ของป่าชุมชนโนนใหญ่	42
ตารางที่ 3 แสดงประเภทเห็ดและระยะเวลาการเก็บหาอาหารในป่าชุมชนโนนใหญ่	46
ตารางที่ 4 แสดงประเภทผักและระยะเวลาการเก็บหาอาหารในป่าชุมชนโนนใหญ่	47
ตารางที่ 5 แสดงประเภทพืชกินหัวและระยะเวลาการเก็บหาอาหารในป่าชุมชนโนนใหญ่	47
ตารางที่ 6 แสดงผลไม้ป่าและระยะเวลาการเก็บหาอาหารในป่าชุมชนโนนใหญ่	48
ตารางที่ 7 แสดงสมุนไพรและระยะเวลาการเก็บหาอาหารในป่าชุมชนโนนใหญ่	49
ตารางที่ 8 แสดงประเภทของแมลงและระยะเวลาการเก็บหาอาหารในป่าชุมชนโนนใหญ่	51
ตารางที่ 9 แสดงประเภทของพืชลำต้นใต้ดินและระยะเวลาการเก็บหาอาหารในป่าชุมชนโนนใหญ่	51
ตารางที่ 10 แสดงประเภทของสัตว์ขนาดเล็กและระยะเวลาการเก็บหาอาหารในป่าชุมชนโนนใหญ่	52
ตารางที่ 11 แสดงประเภทเถาวัลย์และระยะเวลาการเก็บหาอาหารในป่าชุมชนโนนใหญ่	52
ตารางที่ 12 แสดงประวัติความเป็นมาของหมู่บ้าน	59

สารบัญแผนที่ และแผนภูมิ

หน้า

แผนที่

แผนที่ 1 แสดงแผนที่เดินดินของหมู่ 3 บ้านหนองโน และหมู่ 15 บ้านหนองมนรัมย์	44
---	----

แผนภูมิ

แผนภูมิที่ 1 แสดงประวัติศาสตร์ชาวบ้านและกิจกรรมการต่อสู้ของป่าชุมชนโนนใหญ่	40
แผนที่ภูมิ 2 แสดงสัดส่วนเนื้อที่บ้านร่มโพธิ์ทอง	46

สารบัญภาพ

	หน้า
ภาพที่ 1 แสดงกรอบแนวคิดความมั่นคงของมนุษย์และความสุขอย่างยั่งยืน	11
ภาพที่ 2 แสดงภาพถ่ายดาวเทียมพื้นที่ป่าชุมชนโนนใหญ่ ต.อีเซ อ.โพธิ์ศรีสุวรรณ จ.ศรีสะเกษ	27
ภาพที่ 3 แสดงถึงอาหารที่สามารถหาได้ในพื้นที่ใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนโนนใหญ่	30
ภาพที่ 4 แสดงอาณาเขตการปกครองตำบลเสี้ยว อำเภอโพธิ์ศรีสุวรรณ จังหวัดศรีสะเกษ	32
ภาพที่ แสดงความสัมพันธ์ของกลุ่ม/องค์กรที่มีบทบาทต่อการจัดการป่าชุมชนบ้านร่มโพธิ์ทอง	67

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความสำคัญของปัญหา

ความมั่นคงของมนุษย์เป็นคำที่ถูกใช้ในรายงานการพัฒนาคน ค.ศ. 1994 (Human Development Report, 1994) ของแผนงานพัฒนาองค์สหประชาชาติ (United Nations Development Program-UNDP) และได้รับการขานรับจากนานาประเทศ ประเทศไทยก็เป็นอีกหนึ่งประเทศที่สนองตอบแนวคิดนี้ด้วยการตั้งกระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ขึ้น แต่ในทางปฏิบัติแล้วรัฐและบางภาคส่วนยังคงใช้มุมมองความมั่นคงของรัฐมากกว่ามุมมองความมั่นคงของมนุษย์ ซึ่งดูได้จากวิธีการและมาตรการที่ใช้ในการแก้ไขปัญหา ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเจนคือ การใช้กำลังทหารกับกรณีสถานการณ์ 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ ทั้งที่แนวคิดของความมั่นคงของมนุษย์ประกอบด้วย อิสระที่จะปราศจากความกลัวและความต้องการ (Freedom from Want และ Freedom from Fear) สิทธิที่จะปราศจากทั้งสองสิ่งเป็นสิทธิพื้นฐานในด้านต่างๆ ของมนุษย์ และการจัดหา หรือสนับสนุนไม่ให้เกิดความต้องการหรืออคติขัดขวางในด้านต่างๆ อย่างไรก็ตาม การให้คำนิยามที่แตกต่างกันไปทำให้การปฏิบัติในเรื่องความมั่นคงของมนุษย์แตกต่างกันออกไปด้วย เพราะสำหรับคำว่าความมั่นคงของมนุษย์ ในอดีตนั้นจะมีความหมายเพียงมิติเดียว คือ หมายถึง Security คือความปลอดภัย โดยยึดถือความมั่นคงปลอดภัยของรัฐเป็นหลัก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องการปกป้องอำนาจอธิปไตยและความมั่นคงทางเศรษฐกิจของประเทศ ซึ่งถือว่าเป็นการมองแบบมิติเดียวและมีรัฐเป็นศูนย์กลาง

ความมั่นคงของมนุษย์นั้น UNDP ได้แบ่งออกเป็น 7 ด้าน ได้แก่ ความมั่นคงทางเศรษฐกิจ ความมั่นคงทางด้านอาหาร ความมั่นคงทางด้านสุขภาพ ความมั่นคงด้านสิ่งแวดล้อม ความมั่นคงส่วนบุคคล ความมั่นคงของชุมชน และความมั่นคงทางการเมือง แต่ในประเทศไทยในปีพ.ศ. 2547 ได้เพิ่มมิติขึ้นมาอีก 4 ด้านคือ ความมั่นคงทางการศึกษา ความมั่นคงทางศาสนาและความเชื่อ ความมั่นคงทางที่อยู่อาศัย และ ความมั่นคงทางครอบครัว และในปีต่อมาได้พัฒนาเป็นกรอบมาตรฐานและตัวชี้วัดความมั่นคงของมนุษย์ โดยกำหนดองค์ประกอบความมั่นคงของมนุษย์ จำนวน 10 มิติ ได้แก่ 1) ที่อยู่อาศัย 2) สุขภาพอนามัย 3) การศึกษา 4) การมีงานทำและมีรายได้ 5) ความมั่นคงส่วนบุคคล 6) ครอบครัว 7) การสนับสนุนทางสังคม 8) สังคมวัฒนธรรม 9) สิทธิและความเป็นธรรม 10) การเมืองและธรรมาภิบาล และยึดกรอบทั้ง 10 มิติเรื่อยมา ซึ่งในประเด็นด้านอาหาร เศรษฐกิจและวัฒนธรรมสำหรับประเทศไทยนั้น ฐานทรัพยากรในประเทศน่าจะเป็นอีกแนวทางคำตอบหนึ่งที่จะสามารถนำมาเป็นแนวทางในการตอบถึงมิติด้านการปราศจากความต้องการและความกลัวได้เป็นอย่างดี

“ป่าชุมชน” (Community Forest) เป็นฐานทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญ เพราะเป็นแหล่งเก็บหาของทรัพยากรอาหาร และยามาตั้งแต่อดีต ความมั่นคงทางอาหารที่เป็นหนึ่งในมิติด้านความมั่นคงของมนุษย์ของประเทศไทยส่วนหนึ่งถูกประเมินจากทรัพยากรป่าไม้ ซึ่งตอบสนองทั้งการเข้าถึง พอเพียง หลากหลายและมีคุณภาพ อย่างไรก็ตาม องค์การอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติ (FAO) ได้ให้นิยามป่าชุมชนหรือวนศาสตร์ชุมชน (Community forest หรือ Social forestry) ว่าหมายถึง “สภาพการณ์ใดๆ ก็ตามที่ให้คนท้องถิ่นเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมที่เกี่ยวกับป่าไม้” ป่าชุมชนในความหมายของ เอฟเอโอ จึงเป็นนิยามที่มี

ความหมายกว้างเพราะที่ผ่านมา การมีส่วนร่วมในทรัพยากรป่าไม้โดยทั่วไปต่างดำเนินไปเพื่อประโยชน์ของป่ามากกว่าประโยชน์ของคน ภายใต้แนวคิดการอนุรักษ์ป่าไม้โดยไม่เชื่อว่า “คนสามารถอยู่กับป่าได้” ภายหลังแนวคิดดังกล่าวเริ่มได้รับการยอมรับอย่างแพร่หลายในเวทีการประชุมกรมป่าไม้ ครั้งที่ 8 ณ กรุงเทพมหานคร ภายใต้หัวข้อการป่าไม้เพื่อประชาชน (Forestry for People) (สมชัย, 2550)

ในอดีต การจัดการป่าไม้และป่าชุมชนจึงเป็นเสมือนน้ำกับน้ำมันที่เข้ากันไม่ได้ เพราะการจัดการป่าชุมชนคือกระบวนการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนเพื่อจัดการดูแลและใช้สอยป่าภายใต้กฎเกณฑ์ที่ชุมชนกำหนด แต่การอนุรักษ์ป่าคือการห้ามคนเข้าสู่ป่า และปล่อยให้ป่าฟื้นฟูและเยียวยาตนเอง อย่างไรก็ตาม ตาม ‘ปฏิญญาว่าด้วยสิทธิของปวงชนท้องถิ่นดั้งเดิม’ (United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples)¹ ที่มีประเด็นว่าคนในชุมชนมีสิทธิที่จะเข้าไปจัดการทรัพยากรธรรมชาติ(ของชุมชน) ถือเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานตามรัฐธรรมนูญ ซึ่งตรงกับเรื่อง สิทธิชุมชน ดังนั้นการเรียกร้องการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการป่าของตนเองแทนการปล่อยให้สิทธิในการจัดการอยู่ในมือของรัฐเพียงอย่างเดียว จึงเป็นกระบวนการที่ตอบสนองต่อสิทธิและปฏิญญานี้ แนวคิดเรื่องป่าชุมชนมีความเกี่ยวข้องกับแนวคิดเรื่องสิทธิชุมชนและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ (Community Rights and Natural Resource) ที่เริ่มปรากฏให้เห็นภาพชัดเจนในปี พ.ศ. 2532 (UNDP, 2545)

ป่าชุมชนในประเทศไทยกระจายตัวอยู่ทุกภูมิภาคทั่วประเทศ มีลักษณะของป่าตามภูมิประเทศของแต่ละแห่งแตกต่างกันไป และแนวคิดป่าชุมชนเริ่มปรากฏขึ้นในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 5 พ.ศ. 2525 – 2529 ที่ปัญหาเรื่องความขัดแย้งเรื่องสิทธิป่าไม้ทวีความรุนแรงมากขึ้น คำว่า “ป่าชุมชน” ในช่วงนั้นจึงให้ความหมายถึงการจัดสรรที่ดินทำกิน เพื่อลดปัญหาความขัดแย้งระหว่างพื้นที่ที่นำมาเป็นป่าชุมชนกับพื้นที่ป่าไม้ที่รัฐจะมอบให้แก่เอกชน และเกิดเป็นนโยบายป่าไม้แห่งชาติ 2528 แต่ปัญหาเรื่องสิทธิในการดูแลและใช้ป่ายังคงอยู่มาโดยตลอด จนเกิดกระบวนการต่อสู้ของชุมชนในการเรียกร้องให้มี พรบ.ป่าชุมชน ตั้งแต่ พ.ศ. 2533 กระบวนการร่างพรบ.ป่าชุมชนเป็นกระบวนการต่อสู้ที่ยืดเยื้อและยาวนาน และมีร่าง พรบ.กกว่า 6 ร่างจากหน่วยงานต่างๆ นับเวลาการต่อสู้กว่า 18 ปี สำหรับ พรบ.ฉบับนี้

อย่างไรก็ตามประเด็นด้านความมั่นคงของมนุษย์ ทั้ง 3 ด้านคือ ด้านอาหาร เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม เป็นรากฐานสำคัญสำหรับการพัฒนาและอยู่รอดของชุมชน โดยเฉพาะชุมชนที่อยู่กับป่า ดังนั้นการศึกษาเพื่อให้ทราบถึงสถานการณ์และแนวทางที่เคยเกิดขึ้นจะทำให้เห็นถึงข้อดีและข้อด้อยที่จะนำไปสู่การสร้างชุดองค์ความรู้ที่หลากหลายมากขึ้นกว่าการมองความมั่นคงของมนุษย์จากมุมมองของนโยบายรัฐเท่านั้น การสร้างการมีส่วนร่วมและการสร้างความยั่งยืนที่เป็นธรรมก็มีความจำเป็นในอนาคตเช่นกัน

¹ องค์การสหประชาชาติประจำประเทศไทย และสำนักงานคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ. 2550.

1.2 วัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย

1. เพื่อสำรวจสถานการณ์และทำแผนที่ (Mapping) ความมั่นคงทางมนุษย์ด้านอาหาร เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมของชุมชนที่มีการจัดการป่าชุมชนจากเอกสารที่เกี่ยวข้องโดยวิเคราะห์ให้เห็นถึงเหตุปัจจัยด้านความมั่นคงและไม่มั่นคงที่เกิดขึ้นของชุมชนที่มีวิถีอยู่กับป่า
2. เพื่อสังเคราะห์ชุดความคิดเรื่องความมั่นคงทางมนุษย์ผ่านการจัดการป่าชุมชน และสร้างกระบวนการทัศน์เรื่องความมั่นคงทางมนุษย์ด้านอาหาร เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมของชุมชนที่มีการจัดการป่าชุมชนในมุมมองที่หลากหลายมากกว่าการมองเพียงมิติใดมิติหนึ่ง
3. เพื่อแสวงหาและรวบรวมชุดความรู้ด้านการสร้างความมั่นคงทางมนุษย์ด้านอาหาร เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมของชุมชนที่มีการจัดการป่าชุมชนจากพื้นที่ศึกษา เพื่อนำไปสู่การดำรงชีวิตของประชาชนในชุมชนได้อย่างมั่นคงและยั่งยืนอย่างเป็นธรรม

1.3 ขอบเขตของโครงการวิจัย

การศึกษาครั้งนี้มุ่งประเด็นในการศึกษาตามแนวคิด “ความมั่นคงของมนุษย์” ด้านอาหาร เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมในบริบทของสังคมไทยในพื้นที่ที่มีการจัดการป่าชุมชน ในพื้นที่ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรือภาคตะวันออก และภาคตะวันตก รวม 2 พื้นที่ ทั้งนี้การจัดการป่าชุมชนมีการแบ่งพื้นที่ออกเป็น 2 บริเวณ คือ 1. บริเวณพื้นที่อนุรักษ์ และ 2. บริเวณพื้นที่ป่าใช้สอย ที่จะมีความแตกต่างในการจัดการดูแลแตกต่างกัน

การศึกษาครั้งนี้จึงเลือกประชากรในการศึกษาที่มีการจัดการป่าชุมชนมาเป็นระยะเวลานาน หรือเป็นป่าชุมชนดั้งเดิมมาอย่างน้อย 5 ปี และมีการขึ้นทะเบียนเป็นป่าชุมชน จำนวน ภาคละ 1 พื้นที่ โดยเน้นที่พื้นที่ป่าชุมชนเป็นตัวตั้งซึ่งอาจพบว่าในป่าชุมชน 1 แห่งอาจมีชุมชนที่เข้าร่วมการจัดการมากกว่า 1 ชุมชน

1.4 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

ได้รับองค์ความรู้จากการศึกษาซึ่งสามารถนำไปสังเคราะห์เป็นบทความวิชาการเพื่อเผยแพร่ รวมถึงการนำเสนอในเวทีประชุมทางวิชาการ อีกทั้งเป็นประโยชน์ต่อชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องโดยเฉพาะกรมป่าไม้ และองค์การบริหารส่วนท้องถิ่น โดยเฉพาะ องค์การบริหารส่วนตำบล ในการนำไปประยุกต์ใช้เพื่อการสร้างนโยบายเพื่อการพัฒนาพื้นที่ นอกจากนี้ยังสามารถนำไปต่อยอดในการศึกษาเปรียบเทียบกับกลุ่มประชากรกลุ่มอื่นๆเพื่อนำไปสู่การสังเคราะห์เรื่องความมั่นคงของมนุษย์ในทุกมิติในอนาคต

1.5 วิธีการดำเนินการวิจัย

งานวิจัยนี้ใช้วิธีการศึกษาเชิงคุณภาพและเชิงปริมาณ โดย แบ่งออกเป็น 7 ขั้นตอนคือ

1. การศึกษาข้อมูลทุติยภูมิจากเอกสาร งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และรายงานการดำเนินงานของหน่วยงานต่างๆ เช่น วิทยานิพนธ์ รายงานสถานการณ์สิทธิ สิทธิชุมชน สถานการณ์ความมั่นคงของมนุษย์ การจัดการป่าชุมชน เป็นต้น ที่เกี่ยวกับประเด็นสถานการณ์และปัญหาเรื่องป่าชุมชน และสถานการณ์ความมั่นคงของมนุษย์ รวมถึงความเป็นธรรมและไม่เป็นธรรมที่เกิดขึ้น ผ่านการศึกษาเอกสาร

2. การสำรวจสถานการณ์อันเป็นผลที่เกิดจากแนวนโยบายของรัฐในระดับชาติและท้องถิ่น รวมถึงนโยบายจากต่างประเทศที่มีอิทธิพลต่อความมั่นคงของมนุษย์ ด้านความมั่นคงทางอาหาร ความมั่นคงทางเศรษฐกิจ และความมั่นคงทางวัฒนธรรม เช่น นโยบายด้านการจัดการป่าชุมชน ในประเด็นต่างๆ นโยบายด้านความมั่นคงของมนุษย์ และปัญหาด้านสิทธิชุมชน อนุสัญญา และพิธีสารต่างๆ ที่ประเทศไทยรับรอง ผ่านการวิจัยเอกสารและการสัมภาษณ์เจ้าหน้าที่ และผู้เกี่ยวข้อง

3. ทำแผนที่ความมั่นคงของมนุษย์ ด้านความมั่นคงทางอาหาร ความมั่นคงทางเศรษฐกิจ และความมั่นคงทางวัฒนธรรม จากข้อมูลเอกสาร รวมถึงหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพื่อให้เห็นสถานการณ์ที่เกิดขึ้นจากอดีตและปัจจุบัน และนำไปสู่การคาดการณ์ในอนาคตถึงความยั่งยืนที่เป็นธรรมที่จะเกิดขึ้น

4. การสัมภาษณ์บุคคลการจัดสนทนากลุ่ม และสร้างเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เพื่อการวิเคราะห์ชุดความรู้เรื่องความมั่นคงของมนุษย์ ด้านความมั่นคงทางอาหาร ความมั่นคงทางเศรษฐกิจ และความมั่นคงทางวัฒนธรรม ภายใต้แนวคิดของการจัดการป่าชุมชนที่เป็นธรรม ของชุมชนที่อาศัยอยู่กับป่า ผ่านสภาพความเป็นอยู่และแนวคิดด้วยการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลในชุมชน และบุคคลภายนอกที่เกี่ยวข้องในประเด็นนี้ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชน กลุ่มข้าราชการในพื้นที่ ผู้เชี่ยวชาญ และการสนทนากลุ่มจากตัวแทนผู้ที่เกี่ยวข้อง

5. การวิเคราะห์นิยามของ “ความมั่นคงของมนุษย์” “ความมั่นคงทางอาหาร” “ความมั่นคงทางเศรษฐกิจ” “ความมั่นคงทางวัฒนธรรม” และ “ความยั่งยืนที่เป็นธรรมทางสังคม” รวมทั้งสำรวจแนวคิดใหม่ๆ ที่เกิดขึ้น ผ่านการสัมภาษณ์ เช่น สุขภาพ ความพอเพียง (เศรษฐกิจพอเพียง) คุณภาพชีวิต สิทธิชุมชน ความมั่นคงในชีวิต ความมั่นคงทางเศรษฐกิจ วิถีชีวิตและวัฒนธรรม เป็นต้น เพื่อนำไปสู่การสร้างกรอบเพื่อสร้างเครื่องมือส่งเสริมความมั่นคงของมนุษย์ด้านความมั่นคงทางอาหาร ความมั่นคงทางเศรษฐกิจ และความมั่นคงทางวัฒนธรรมของชุมชนกับการจัดการป่าชุมชน

6. สำรวจเพื่อสังเคราะห์แนวทางในการสร้างความมั่นคงของมนุษย์ ด้านความมั่นคงทางอาหาร ความมั่นคงทางเศรษฐกิจ และความมั่นคงทางวัฒนธรรม ของชุมชนภายใต้แนวคิดด้านความเป็นธรรมที่ยั่งยืน ในการจัดการป่าชุมชนด้วยการสำรวจความเห็นของชุมชนผ่านแบบสัมภาษณ์ เมื่อวิเคราะห์แล้วสร้างเวทีชุมชนเพื่อนำเสนอผลการวิเคราะห์ให้แก่ชุมชนและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องทราบและสามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้

7. การนำเสนอรายงานเกี่ยวกับแนวทางในการส่งเสริมความเป็นธรรมทางสังคมภายใต้ความมั่นคงในบริบทของป่าชุมชน ผ่านการสร้างสื่อของงานวิจัยสู่สาธารณะ เช่น เอกสาร คู่มือความรู้ เป็นต้น การสื่อสารใน 2 กลุ่มคือ

- 1) กลุ่มคนในพื้นที่ที่จะสร้างการสื่อสารระดับชุมชนเพื่อให้เกิดเครือข่ายชุมชนในการแลกเปลี่ยนประสบการณ์

ระหว่างชุมชน รวมถึงการถอดบทเรียนของการดำเนินงานที่ผ่านมาของชุมชน ด้วยการดูงาน เพื่อสร้างเสริม ศักยภาพและความรู้แก่ชุมชนที่เลือกศึกษา และ 2) กลุ่มนักวิจัยเป็นกระบวนการสื่อสารผลงานวิจัยสู่สาธารณะผ่าน การเขียนบทความและการนำเสนอในเวทีวิชาการต่างๆ และเป็นการพัฒนานักวิจัยในชุมชนให้รู้และเข้าใจ กระบวนการวิจัยชุมชน เพื่อนำไปสู่การต่อยอดงานวิจัยในชุมชนต่อไป

1.6 ระยะเวลาทำการวิจัย และแผนการดำเนินงานตลอดโครงการวิจัย

งานวิจัยนี้มีระยะเวลา 2 ปี เริ่มตั้งแต่ 1 ตุลาคม 2556 – 30 กันยายน 2558 โดยในปีที่ 1 เริ่มดำเนินการ วิจัยตั้งแต่ 1 ตุลาคม 2556 - 30 กันยายน 2557

บทที่ 2

กรอบแนวความคิดของโครงการวิจัย

ในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้มุ่งความสนใจที่ประเด็นความมั่นคงของมนุษย์ในด้านต่างๆ รวมถึงการวัดค่าความมั่นคงของมนุษย์ในระดับต่างๆ เพื่อนำไปสู่แนวทางในการเสริมสร้างความมั่นคงของมนุษย์ให้สูงขึ้น โดยใช้แนวคิดเรื่องการจัดการป่าชุมชน และแนวคิดเรื่องสิทธิ สิทธิชุมชน และความเป็นธรรมในการจัดการทรัพยากรมาเป็นแนวคิดร่วมในการสร้างชุมชนที่อยู่กับป่าได้อย่างยั่งยืนและก่อประโยชน์ร่วมกัน ดังนี้

2.1 แนวคิดเรื่องความมั่นคงของมนุษย์ (Human Security)

แนวคิดเรื่องความมั่นคงของมนุษย์ปรากฏชัดเจนในรายงาน "การพัฒนามนุษย์ ค.ศ. 1994" (Human Development Report, 1994) ของแผนงานพัฒนาองค์การสหประชาชาติ (United Nations Development Program-UNDP) รายงานนี้ได้เสนอแนวคิดสำคัญเกี่ยวกับการพัฒนาที่ถือประชาชนเป็นศูนย์กลาง (People Centered) ซึ่งส่งอิทธิพลต่อรูปแบบการพัฒนาประเทศในระบายนั้น เช่น ในประเทศไทยได้มีแผนพัฒนาระดับชาติที่กำหนดให้ "คนเป็นศูนย์กลาง" ในการพัฒนามากกว่าการมุ่งพัฒนาด้านเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียว รายงานฉบับนี้ได้ชี้ถึงเป้าหมายด้านความมั่นคงของมนุษย์ในแง่ของเสรีภาพจากความหวาดกลัว (Freedom from Fear) และเสรีภาพจากความต้องการ (Freedom from Want) ซึ่งเป็นการเปลี่ยนการให้คำจำกัดความของความมั่นคงเดิมที่มักหมายถึงความมั่นคงของชาติ อันประกอบด้วยรัฐและดินแดน มาเป็นความมั่นคงของประชาชนซึ่งเป็นพื้นฐานของชาติ และจากความมั่นคงทางเสถียรภาพสู่ความมั่นคงทางการพัฒนา ในขณะนั้นประเทศไทยได้เข้ารับแนวคิดเรื่องความมั่นคงของมนุษย์ผ่านการตั้งกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์¹ และการนำประเด็นความมั่นคงของมนุษย์มาใช้ในการวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ โดยให้ประชาชนเป็นศูนย์กลาง

ประเทศไทยได้มีการให้นิยามความมั่นคงของมนุษย์ (Human Security) หมายถึง การที่ประชาชนได้รับหลักประกันด้านสิทธิ ความปลอดภัย การสนองตอบต่อความจำเป็นขั้นพื้นฐาน สามารถดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างมีศักดิ์ศรี ตลอดจนได้รับโอกาสอย่างเท่าเทียมกันในการพัฒนาศักยภาพของตนเอง ประกอบด้วย ความมั่นคงของมนุษย์ จำนวน 10 มิติ² คือ 1) ความมั่นคงของมนุษย์ด้านการมีงานทำและรายได้ 2) ความมั่นคงของมนุษย์ด้านครอบครัว 3) ความมั่นคงของมนุษย์ด้านสุขภาพอนามัย 4) ความมั่นคงของมนุษย์ด้านการศึกษา 5) ความมั่นคงของมนุษย์ด้านความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน (ส่วนบุคคล) 6) ความมั่นคงของมนุษย์ด้านที่อยู่อาศัยและสิ่งแวดล้อม 7) ความมั่นคงของมนุษย์ด้านสิทธิและความเป็นธรรม 8) ความมั่นคงของมนุษย์ด้านสังคม-วัฒนธรรม 9) ความมั่นคงของมนุษย์ด้านการสนับสนุนทางสังคม และ 10) ความมั่นคงของมนุษย์ด้านการเมือง

หลังเหตุการณ์วิกฤติทางเศรษฐกิจของเอเชีย ในปี พ.ศ. 2540 หรือวิกฤติต้มยำกุ้ง ที่ส่งผลกระทบทั่วโลกได้กลายมาเป็นประเด็นที่กระตุ้นให้กลับมามองปัญหาด้านความมั่นคงของมนุษย์อีกครั้ง รายงาน "การพัฒนามนุษย์ 1999" (Human Development Report, 1999) ของยูเอ็นดีพี ได้กล่าวถึงความมั่นคงของ

¹ตามพระราชบัญญัติปรับปรุงกระทรวง ทบวง กรม พ.ศ. 2545 มีอำนาจหน้าที่ในการพัฒนาสังคม การสร้างความเป็นธรรม และความเสมอภาคในสังคม การส่งเสริมและพัฒนาคุณภาพ และความมั่นคงในชีวิต สถาบันครอบครัวและชุมชน

²รายงานสรุปจากที่ประชุมคณะรัฐมนตรี (ชุด พ.ต.ท.ดร.ทักษิณ ชินวัตร) วันที่ 30 สิงหาคม 2548

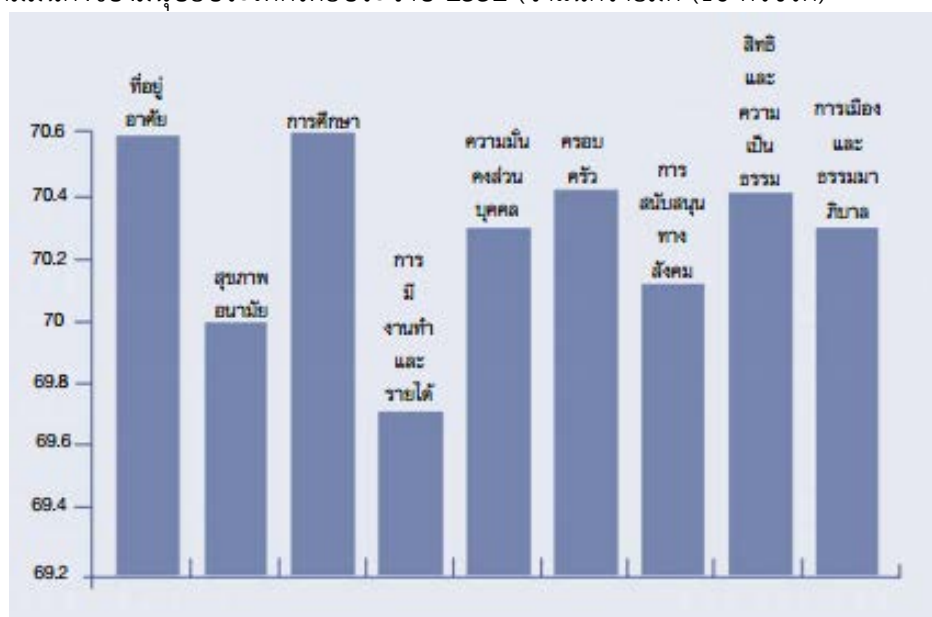
มนุษย์อีกครั้ง และได้กล่าวถึงความมั่นคงของมนุษย์ในเชิงลบไว้ด้วยว่า มนุษย์ทั้งในประเทศพัฒนาแล้วและกำลังพัฒนาได้เผชิญกับความไม่มั่นคงอะไรบางอย่างในกระบวนการโลกาภิวัตน์ ซึ่งได้จำแนกออกเป็น 7 ประการได้แก่ 1) ความผันผวนทางการเงินและความไม่มั่นคงทางเศรษฐกิจ 2) ความไม่มั่นคงทางอาชีพและรายได้ 3) ความไม่มั่นคงทางสุขภาพ 4) ความไม่มั่นคงทางวัฒนธรรม 5) ความไม่มั่นคงส่วนบุคคล เช่น การเผชิญกับอาชญากรรม การค้ายาเสพติดและการค้ามนุษย์ 6) ความไม่มั่นคงทางสิ่งแวดล้อม และ 7) ความไม่มั่นคงทางการเมืองและชุมชน

สำหรับประเทศไทย ได้มีการสำรวจสถานการณ์ความมั่นคงของมนุษย์ ไว้ 7 ประเด็น คือ (ปรีชาติ และ เดชรัตน์, 2545) 1) ความมั่นคงทางอาหาร 2) ความมั่นคงทางสิ่งแวดล้อม 3) ความมั่นคงทางสังคม 5) ความมั่นคงทางสุขภาพ 6) ความมั่นคงทางวัฒนธรรม และ 7) ความมั่นคงทางการเมือง ซึ่งในปี พ.ศ. 2547 กระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ได้กำหนดองค์ประกอบความมั่นคงของมนุษย์ตามกรอบของ UNPD ไว้ 7 มิติ คือ 1) ความมั่นคงทางเศรษฐกิจ 2) ความมั่นคงทางอาหาร 3) ความมั่นคงทางสุขภาพ 4) ความมั่นคงด้านสิ่งแวดล้อม 5) ความมั่นคงส่วนบุคคล 6) ความมั่นคงของชุมชน และ 7) ความมั่นคงทางการเมือง ภายใต้แนวคิด “ความปลอดพ้นจากความต้องการ โอกาสที่เท่าเทียมและความปลอดภัยจากความกลัว” (freedom from want, equal opportunities and freedom from fear)

สำหรับประเทศไทย ได้มีการสำรวจสถานการณ์ความมั่นคงของมนุษย์ในสองหน่วยงานคือ สำนักงานโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติประจำประเทศไทย และกระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ ซึ่งในรายงานการพัฒนาคนของประเทศไทยปี 2552 ของสำนักงานโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติประจำประเทศไทย (2552) กำหนดประเด็นความมั่นคงของมนุษย์ในปัจจุบันของประเทศไทยไว้ 6 มิติ คือ 1) ความมั่นคงทางเศรษฐกิจ 2) ความมั่นคงทางอาหาร 3) ความมั่นคงทางสิ่งแวดล้อม 4) ความมั่นคงทางสุขภาพ 5) ความมั่นคงทางปัจเจกและ 6) ความมั่นคงทางการเมือง ซึ่งรายงานได้กล่าวถึงความไม่มั่นคงของมนุษย์มีการเพิ่มสูงขึ้นและคนจะรู้สึกว่ามีไม่มั่นคงในชีวิตมากกว่าคนในรุ่นพ่อแม่ (รุ่นก่อนหน้า) ในขณะที่ยังต้องเผชิญหน้ากับความกังวลของความไม่มั่นคงในอนาคต ที่เป็นความท้าทายจากการเปลี่ยนแปลงในระดับประเทศและระดับโลก เช่น การจัดการน้ำ ความเหลื่อมล้ำไม่เท่าเทียม อนาคตของเกษตรกรรายย่อย ผู้ไม่มีสถานะอยู่อาศัยในประเทศไทย สังคมสูงวัย และการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ

สำหรับรายงานของกระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ที่เริ่มดำเนินการมาตั้งแต่ พ.ศ. 2547 จนถึงปัจจุบัน พบว่า มีการจัดทำมาตรฐานความมั่นคงของมนุษย์ขึ้นในปีพ.ศ. 2547 (11 องค์ประกอบ 70 ตัวชี้วัด) และ 2548 (10 มิติ 125 ตัวชี้วัด) และเริ่มจัดทำรายงานความมั่นคงของมนุษย์ประเทศไทยนับจากนั้นมา ในปีพ.ศ. 2548 พ.ศ. 2550 พ.ศ. 2552 พ.ศ. 2554 และ พ.ศ. 2555 รายงานสถานการณ์ความมั่นคงของมนุษย์ประเทศไทยในปี พ.ศ. 2552 (2553) ได้รายงานสถานการณ์ความมั่นคงของมนุษย์อีกครั้งภายใต้มิติทั้งหมด 9 มิติจากมิติมาตรฐานเดิม 10 มิติ ดังนี้

ดัชนีความมั่นคงของมนุษย์ประเทศไทยประจำปี 2552 (จำแนกรายมิติ (16 ตัวชี้วัด)

ที่มา: กระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์, 2553 หน้า 18

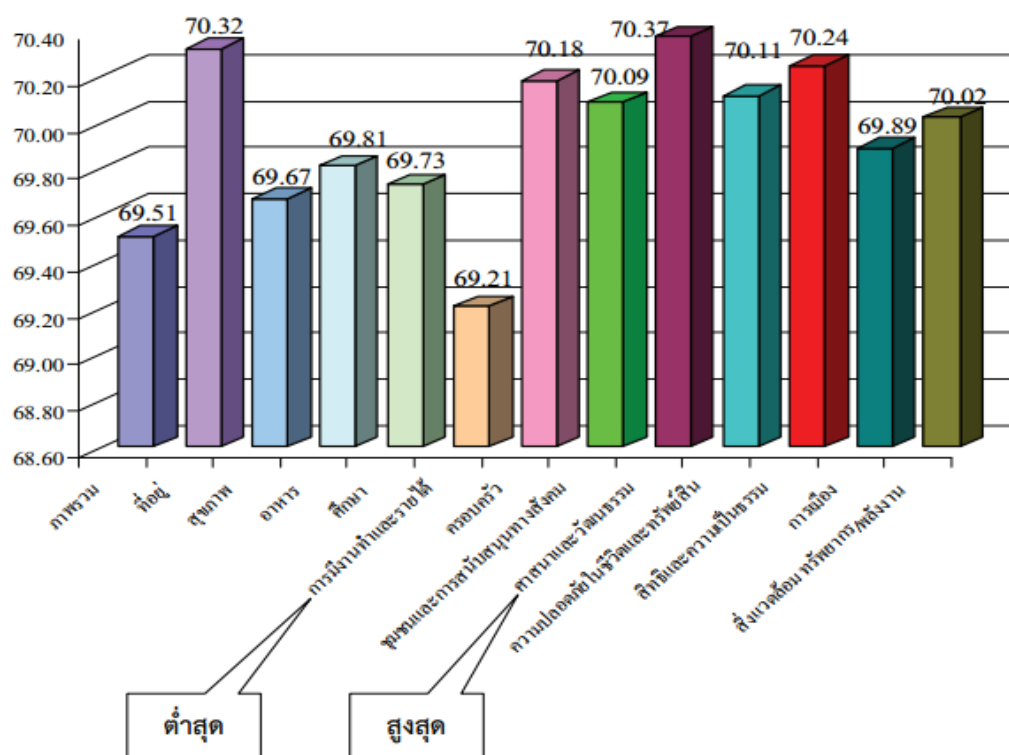
ต่อมาในปีพ.ศ. 2554 กระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ได้กำหนดกรอบแนวคิดมาตรฐานและตัวชี้วัดความมั่นคงของมนุษย์ที่เหมาะสมประกอบด้วยองค์ประกอบจากเดิม 10 มิติเป็น 12 มิติ คือ 1) มิติที่อยู่อาศัย 2) มิติสุขภาพ 3) มิติอาหาร 4) มิติการศึกษา 5) มิติการมีงานทำและมีรายได้ 6) มิติครอบครัว 7) มิติชุมชนและการสนับสนุนทางสังคม 8) มิติศาสนาและวัฒนธรรม 9) มิติความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน 10) มิติสิทธิและความเป็นธรรม 11) มิติการเมือง และ 12) มิติสิ่งแวดล้อม ทรัพยากรและพลังงาน (กระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์, 2554)

ตารางที่ 1 แสดงการเปรียบเทียบมิติความมั่นคงของมนุษย์ของ UNDP และกระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ในแต่ละครั้ง

UNDP	การศึกษาและพัฒนาของ พม.		
	ปี 2547 ระดับบุคคล	ปี 2548 ระดับพื้นที่/บุคคล	ปี 2554 ระดับบุคคล
1. เศรษฐกิจ	1. สุขภาพ	1. ที่อยู่อาศัย	1. มิติที่อยู่อาศัย
2. อาหาร	2. อาหาร	2. สุขอนามัย	2. มิติสุขภาพ
3. สุขภาพ	3. การศึกษา	3. การศึกษา	3. มิติอาหาร
4. สิ่งแวดล้อม	4. ศาสนาและความเชื่อ	4. การมีงานทำและรายได้	4. มิติการศึกษา
5. ส่วนบุคคล	5. ที่อยู่อาศัย	5. ส่วนบุคคล	5. มิติการมีงานทำและมีรายได้
6. ชุมชน	6. สิ่งแวดล้อม	6. ครอบครัว	6. มิติครอบครัว
7. การเมือง	7. ส่วนบุคคล	7. การสนับสนุนทางสังคม	7. มิติชุมชนและการสนับสนุนทางสังคม
	8. ครอบครัว	8. สังคม – วัฒนธรรม	8. มิติศาสนาและวัฒนธรรม
	9. ชุมชน	9. สิทธิและความเป็นธรรม	9. มิติความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน
	10. เศรษฐกิจ	10. การเมืองและธรรมาภิบาล	10. มิติสิทธิและความเป็นธรรม
	11. การเมือง		11. มิติการเมือง
			12. มิติสิ่งแวดล้อม ทรัพยากร/พลังงาน

แต่เนื่องจากการรายงานสถานการณ์ดังกล่าวเป็นการจัดทำเพื่อรายงานภาพรวมของประเทศจึงมีความจำเป็นในการใช้ข้อมูลเพื่อการรายงานของแต่ละตัวชี้วัดในกลุ่มนี้จากข้อมูลทุติยภูมิ เช่น อัตราการถือครองที่ดิน อัตราเตียงผู้ป่วยต่อประชากรหนึ่งแสนคน ร้อยละของผู้ป่วยอาหารเป็นพิษต่อประชากรหนึ่งแสนคน เป็นต้น ส่งผลให้ข้อมูลที่ได้รับไม่ทันสมัย และเป็นข้อจำกัดของการใช้ข้อมูล และตัวชี้วัดเหล่านั้นไม่สะท้อนนิยามของแต่ละมิติอย่างชัดเจน

ดัชนีความมั่นคงของมนุษย์ประเทศไทยปี 2554 จำแนกรายมิติ (41 ตัวชี้วัด)

ที่มา: กระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์, 2555: หน้า 13

ในปีพ.ศ. 2555 รายงานสถานการณ์ความมั่นคงของมนุษย์ประเทศไทยในภาพรวมยังคงมีตัวเลขที่ไม่แตกต่างจากที่ก่อนหน้านี้ (กระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์, 2557) ที่พบว่ามิติด้านกายภาพและจิตใจเป็นมิติที่มีความมั่นคงสูง ในขณะที่มิติด้านปัจจัยภายนอก เช่น เศรษฐกิจ ครอบครัว ชุมชน ศาสนา และวัฒนธรรม และการเมือง ยังอยู่ในระดับที่ต่ำกว่ามิติอื่นๆ

ภาพดัชนีความมั่นคงของมนุษย์ประเทศไทยปี 2555 จำแนกรายมิติ (41 ตัวชี้วัด)

ที่มา: กระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์, 2557: หน้า 21

ดังนั้น กระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์จึงได้มีแนวคิดที่จะสร้างความมั่นคงของมนุษย์ให้ถึงพร้อมในทุกมิติภายใต้แนวคิดในการดำเนินการของกระทรวงที่จะสร้างความมั่นคงของมนุษย์และความสุขอย่างยั่งยืนด้วยการสร้างสมดุลให้เกิดระหว่างมิติด้านกายภาพ จิตใจและปัจจัยแวดล้อมภายนอกตามขั้นตอนดังแผนภาพต่อไปนี้

ภาพที่ 1 แสดงกรอบแนวคิดความมั่นคงของมนุษย์และความสุขอย่างยั่งยืน

ที่มา: กระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์, 2555: หน้า 45

ประเด็นต่างๆ ข้างต้นเป็นประเด็นด้านความมั่นคงที่ประเทศไทยยังคงประสบกับปัญหาที่เรียกได้ว่าไม่มีเสถียรภาพด้านความมั่นคง เช่นในกรณีด้านอาหารนั้น แม้ว่าประเทศไทยจะเป็นประเทศเกษตรกรรมที่ยังมีสัดส่วนการส่งออกสินค้าเกษตรจำนวนมาก แต่ในด้านการบริโภคภายในประเทศแล้วความมั่นคงทางอาหารมีปริมาณที่เพียงพอ มีความหลากหลาย มีคุณภาพ สามารถที่จะเข้าถึง³ และยั่งยืนนั้น ยังไม่สามารถจะอนุมานได้ว่าประเทศไทยเป็นประเทศที่มีความมั่นคงทางอาหารอย่างแท้จริง โดยไม่รวมถึงความพอเพียงหรือเป็นธรรมที่เกิดขึ้นในสังคม ดังนั้นการศึกษาเพื่อให้ทราบถึงสถานการณ์ และปัจจัยต่างๆ จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งในการที่จะสร้างความมั่นคงที่ยั่งยืนและเป็นธรรมให้แก่ชุมชนในอนาคต

2.2 แนวคิดเรื่องป่าชุมชน (Community Forest)

ป่าไม้เป็นทรัพยากรที่สำคัญเอื้ออำนวยประโยชน์ต่อมนุษย์ชาติทั้งทางตรงและทางอ้อม การขยายตัวของจำนวนประชากร การพัฒนาความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจสังคมและการเมืองทำให้มีการใช้สอยทรัพยากรป่าไม้เพิ่มมากขึ้น พื้นที่ป่าไม้ถูกบุกรุก ไม้ถูกตัดฟันลงอย่างมากมายเป็นปริมาณเกินกว่ากำลังการผลิตขึ้นทดแทนได้เองตามธรรมชาติ จึงก่อให้เกิดความเสียหายส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศวิทยาและสิ่งแวดล้อมโดยรวม ประกอบกับเริ่มเป็นที่ยอมรับกันแล้วว่าการดำเนินการจัดการและรักษาทรัพยากรป่าไม้และสัตว์ป่า โดยความพยายามของเจ้าหน้าที่ของรัฐเพียงฝ่ายเดียวไม่สามารถสัมฤทธิ์ผลได้ รวมทั้งแนวความคิดการจัดการและการใช้ประโยชน์ ป่าไม้แบบยั่งยืนได้รับความนิยมอย่างกว้างขวางในสังคมไทย ปัจจุบัน มีการแสวงหาแนวทางและรูปแบบการจัดการที่เหมาะสม โดยให้ความสำคัญต่อชาวบ้านผู้ใกล้ชิดป่ามากที่สุด พึ่งพิงอาศัยป่าไม้ในการดำรงชีพ ให้เข้ามามีส่วนรวมในการดูแลรักษาและจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่ใกล้หมู่บ้าน เพื่อผลประโยชน์ของชาวบ้านเองเป็นสำคัญ แนวความคิดดังกล่าวนี้จึงเกิดเป็นป่าชุมชน

2.2.1 ความหมายของป่าชุมชน

กรมป่าไม้ (2531) ให้ความหมายป่าชุมชนว่า เป็นป่าซึ่งประชาชน กลุ่มประชาชนหรือสถาบัน ในชุมชนนั้น ได้ร่วมกันรักษาไว้เพื่อประโยชน์ของชุมชนนั้น ในความหมาย เฉพาะคือ รูปแบบของการจัดการป่าไม้ ที่นำองค์ประกอบของความต้องการ ของประชาชน และประชาชนผู้รับประโยชน์เข้ามาร่วมในชุมชนนั้น

โกมล แพรกทอง (2535) กล่าวว่า ป่าชุมชนคือรูปแบบของการจัดการป่าไม้ที่นำเอาความต้องการที่จะพึ่งพิงป่าของประชาชนมาเป็นวัตถุประสงค์ในการจัดการป่านั้น และให้ประชาชนมาเป็น วัตถุประสงค์ในการจัดการป่านั้น และให้ประชาชนผู้ได้รับประโยชน์จากป่าดังกล่าว เป็นผู้กำหนดแผนการ และควบคุมการดำเนินงานให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ที่วางไว้ เพื่อผลประโยชน์อย่างต่อเนื่อง

คณะอนุกรรมการพิจารณาแนวทางการดำเนินงานเกี่ยวกับป่าชุมชน (2533) ได้ให้ความหมายไว้ว่า ป่าชุมชน เป็นกิจกรรมส่วนหนึ่งทางวนศาสตร์ชุมชน หมายถึง พื้นที่ป่าไม้ที่ได้จัดแบ่งหรือกำหนดไว้ให้เป็นของชุมชน มีการจัดการ โดยชุมชน และเพื่อชุมชนจะได้เข้าไปใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืนและถาวรตาม กฎเกณฑ์ที่ชุมชนได้กำหนดไว้ ทั้งนี้จะต้องสอดคล้องกับความเชื่อและวัฒนธรรม ของประชาชนในท้องถิ่นนั้นๆ เป็นสำคัญ

³ตามคำนิยามของ FAO

สมศักดิ์ สุขวงศ์ (2540) ได้ให้ความหมายของการจัดการป่าชุมชนว่า หมายถึงกิจกรรมต่างๆ ตั้งแต่ การปลูก บำรุงป่า การป้องกันรักษาป่าและการใช้ประโยชน์จากป่า ซึ่งการใช้ประโยชน์จากป่า หมายถึง การพัฒนารูปแบบและเทคนิคการเก็บหาผลผลิตจากป่าอย่างยั่งยืนและการแบ่งปันผลประโยชน์นั้นและป่าชุมชน

เสน่ห์ จามริก และคณะ (2536) ได้ให้ความหมายไว้ว่า เป็นขบวนการทางสังคมหรือการรวมตัวกันขององค์กรประชาชนในระดับชุมชนและ/หรือระดับเครือข่ายภายในระบบนิเวศน์แห่งหนึ่งเพื่อหาการใช้ประโยชน์และจัดการทรัพยากรดิน น้ำ ป่าซึ่งถือเป็นทรัพย์สินส่วนรวมของท้องถิ่นอย่างยั่งยืนและเป็นธรรมบนฐานของระบบความคิดภูมิปัญญาอุดมการณ์และสิทธิชุมชนซึ่งเน้นหลักการทางศีลธรรมและความมั่นคงในการยังชีพของชุมชนเป็นสำคัญ

ฉลาดชาย รมิตานนท์ (2536) ได้ให้ความหมายไว้ว่า ป่าชุมชน คือ รูปแบบการใช้ที่ดิน ป่าและทรัพยากรต่างๆ จากป่าที่ชาวบ้านตามชุมชนในชนบทที่อยู่ในป่าหรือใกล้ป่าได้ใช้กันเป็นเวลานานแล้ว โดยมีระบบการจำแนกการใช้ที่ดิน ป่าและทรัพยากรต่างๆ มีอาณาเขตและกฎเกณฑ์การใช้เป็นที่รับรู้และยอมรับกันทั้งภายในชุมชนและชุมชน ใกล้เคียง พร้อมทั้งมีองค์กรชาวบ้านรูปแบบหนึ่งรับผิดชอบด้านการจัดการอย่างเหมาะสม บนพื้นฐานของภูมิปัญญาชาวบ้านอันเกิดจากการสะสมประสบการณ์แห่งการปรับตัวให้ เข้ากับสภาพแวดล้อม ทางกายภาพและทางสังคม-วัฒนธรรมของแต่ละท้องถิ่น โดยผ่านกระบวนการถ่ายทอดและสะสมภูมิปัญญานั้นมาหลายชั่วอายุคน

จากคำนิยามของคำว่า ป่าชุมชนที่มีผู้ให้ความหมายไว้แตกต่างกัน จะเห็นสาระสำคัญของป่าชุมชนอยู่ 3 ประการ คือ

- 1 ต้องมีพื้นที่ เพื่อเป็นพื้นที่ที่ชุมชนเข้าไปจัดการ เพื่อประโยชน์ของชุมชน
- 2 ต้องมีขบวนการของชุมชนในการเข้าไปจัดการ เพื่อประโยชน์ของชุมชน
- 3 ต้องมีการใช้ประโยชน์จากป่าตามความประสงค์ของชุมชนอย่างยั่งยืน สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชน

ดังนั้นป่าชุมชนจึงหมายถึง พื้นที่ป่าไม้ที่ได้กำหนดไว้ให้เป็นของชุมชน มีการจัดการโดยกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนที่สอดคล้องกับความเชื่อและวัฒนธรรมของชุมชนในท้องถิ่นเป็นสำคัญ เพื่อประโยชน์ของชุมชนอย่างยั่งยืน

แนวคิดเรื่องป่าชุมชนนั้น แต่เดิมมีอยู่ 2 แนวคิด คือ 1) แนวคิดที่เกิดจาก องค์การอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติ (FAO: Food and Agriculture Organization) แนวคิดนี้เป็นแนวคิดที่ องค์การพัฒนาเอกชนระหว่างประเทศพยายามจะเผยแพร่แนวคิดเรื่องการจัดการป่าเพื่อการพัฒนาชุมชนท้องถิ่น (Forest for local community development) โดยมีฐานความคิดที่ว่า ประชากรในประเทศกำลังพัฒนาและด้อยพัฒนาส่วนมากนั้นยังอยู่ในภาคการเกษตรและทรัพยากรมากกว่าภาคการผลิตอื่น และประชากรเหล่านั้นยังมีวิถีชีวิตที่ต้องพึ่งพิงกับป่า รวมถึงมีความเกี่ยวข้องกับป่ามากกว่าการหาเลี้ยงชีพหากแต่หมายรวมถึงการเป็นอยู่ในทุกด้าน ซึ่งรวมนิยามของวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของชุมชน ซึ่งแนวคิดนี้มีความคล้ายคลึงกับการใช้ป่าใช้สอยของคนไทยในอดีต เช่น ป่าปู่ตา หรือป่าชายทุ่ง และในอดีตนั้นป่าเหล่านี้เป็นพื้นที่ที่ประชาชนสามารถเข้าใช้ประโยชน์ได้ตามกฎเกณฑ์ของแต่ละพื้นที่ 2) แนวคิดเรื่องสิทธิมนุษยชน หรือสิทธิชุมชน แนวคิดนี้เกี่ยวข้องกับป่าชุมชนในฐานความคิดของการขัดแย้งในการใช้และการจัดการทรัพยากรระหว่างรัฐและชุมชน และภายในชุมชนภายใต้ประเด็นของผลประโยชน์และอำนาจซ้อนทับ อย่างไรก็ตาม ป่าชุมชนนั้นยังถูกมองอยู่

ภายใต้ความไม่เป็นธรรมของโอกาสและการจัดการอีกด้วย อย่างไรก็ตามประเด็นด้านป่าชุมชนมักจะถูกนำไปเชื่อมโยงและร้อยเรียงกับประเด็นด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมเสมอ

โกมล แพรกทอง (2535) ได้กล่าวถึงแนวความคิดการพัฒนาป่าชุมชน ซึ่งอยู่บนพื้นฐานความคิด 4 ประการ คือ

1 แนวคิดทางด้านนิเวศวิทยาแนวคิดนี้ยอมรับว่ามนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศ (Ecosystem) ซึ่งมีความสัมพันธ์กันระหว่างสิ่งมีชีวิตกับสิ่งไม่มีชีวิต ซึ่งประกอบกับเป็นระบบอยู่ภายใต้การเชื่อมโยงที่สร้างสมดุลให้เกิดขึ้นในระบบนิเวศ มนุษย์มีความจำเป็นที่จะต้องพึ่งพิงและอาศัยอยู่ในระบบนิเวศ เนื่องจากเป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่มีอิทธิพลต่อความสมดุลของระบบนิเวศ การจัดการที่จะทำให้มนุษย์อาศัยอยู่ในระบบนิเวศอย่างสมดุล โดยไม่มีการทำลายเป็นส่วนสำคัญของแนวคิดนี้

2 แนวคิดทางการพัฒนาชนบทแนวคิดนี้มองกิจกรรมทางด้านป่าไม้เป็นกิจกรรมที่มีผลต่อการพัฒนาชุมชนเนื่องจากทรัพยากรป่าไม้เป็นแหล่งที่ชุมชนจะพึ่งพิงได้ในลักษณะต่างๆ เช่น เป็นแหล่งน้ำเพื่อการเกษตรกรรม เป็นแหล่งไม้ใช้สอยเองในชุมชน เป็นศูนย์รวมจิตใจอันเกิดจากประเพณีและความเชื่อ

3 แนวคิดในการกระจายอำนาจเป็นแนวคิดในการกระจายอำนาจในการดูแลรักษาป่า จากที่เคยดำเนินการโดยภาครัฐให้เป็นการร่วมดูแลโดยประชาชน เพื่อให้เกิดความร่วมมือระหว่างภาครัฐและประชาชน และเน้นการกระจายงานให้หน่วยงานในส่วนภูมิภาคสามารถบริการประชาชนได้ตรงความต้องการมากขึ้น

4 แนวคิดด้านการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าไม้เป็นทรัพยากรที่ออกเงยได้ สามารถที่จะได้รับการจัดการ ได้ผลประโยชน์อย่างต่อเนื่อง สม่าเสมอ เนื่องจากป่าไม้เป็นแหล่งทรัพยากรที่เอื้ออำนวยประโยชน์แก่มนุษย์ในด้านต่างๆ เช่น การใช้สอยทรัพยากรในป่า ใช้น้ำเป็นแหล่งน้ำ ฯลฯ ดังนั้นภายใต้การจัดการที่เหมาะสม จะสามารถใช้ประโยชน์แก่มนุษย์อย่างนานัปการ

ฉลาดชาย รมิตานนท์ (2536) ผู้ที่ทำการศึกษเกี่ยวกับป่าชุมชนในยุคแรกและเรียกแนวคิดนี้ว่าป่าไม้สังคม (Social Forest) ซึ่งเป็นระดับของการจัดการป่าไม้ที่กว้างขวางและครอบคลุมมากกว่าการจัดการป่าระดับชุมชน ความหมายของป่าไม้สังคมตามทัศนะของ ฉลาดชาย คือ การใช้แนวคิดเรื่องสังคมไทย อธิบายความสัมพันธ์ระหว่างป่าไม้และชุมชน หรืออีกนัยหนึ่ง คือ การเป็นวิธีการที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของกิจกรรมเกี่ยวกับสังคมและความผูกพัน การมีส่วนร่วมของประชาชนท้องถิ่นในการจัดการป่าไม้เพื่อตอบสนองความต้องการของท้องถิ่นและชุมชนจากพื้นฐานความคิดในเรื่องการกระจายอำนาจออกจากศูนย์กลางของประเทศ มาสู่องค์กรภาคประชาชนที่จะมีอำนาจและหน้าที่ในการจัดการป่าชุมชนของตนเอง โดยประชาชนในท้องถิ่นเป็นแกนนำในการจัดการเอง ทั้งนี้เพื่อประโยชน์ของประชาชนโดยส่วนรวม

2.2.2 หลักการทั่วไปเกี่ยวกับป่าชุมชน

หลักการในการประกาศให้พื้นที่ใดเป็นป่าชุมชนตามกฎหมาย เมื่อปัจจัยเรื่องการเมืองการมีกฎหมายรับรองสิทธิชุมชนในการจัดการป่าเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับชาวบ้าน หลักการในการประกาศให้พื้นที่ป่าชุมชนใดเป็นป่าชุมชนตามกฎหมาย (กฤษฎา บุญชัย, 2543) ควรมีดังต่อไปนี้

- 1 หลักการมีส่วนร่วมของประชาชน ในรูปของอำนาจหน้าที่และความรับผิดชอบขององค์กรท้องถิ่นที่จะควบคุม ดูแลรักษา และจัดระเบียบการใช้ประโยชน์จากป่า
- 2 หลักการมีกรรมสิทธิ์ร่วมกันของชุมชน ในอันที่จะได้ประโยชน์จากป่าและป้องกันการซื้อขายที่ป่าซึ่งอาจจะถูกนำไปใช้ประโยชน์อย่างอื่นที่ไม่ให้ประโยชน์แก่ชุมชน
- 3 หลักการอนุรักษ์ทรัพยากรที่มีประสิทธิภาพ เพราะเกิดจากสำนึกร่วมกันของชุมชน ทำให้ได้ประโยชน์จากภูมิปัญญาและแรงงานของชาวบ้านซึ่งมีผลต่อการอนุรักษ์ที่สอดคล้องกับวัฒนธรรมและวิถีชีวิตในท้องถิ่น การจัดการใช้ที่ดินอย่างเหมาะสมกับสภาพของระบบนิเวศท้องถิ่นและประหยัดค่าใช้จ่ายในการอนุรักษ์
- 4 หลักการพัฒนาท้องถิ่น ที่เปิดโอกาสให้ชุมชนสามารถพัฒนาทรัพยากรของตนให้เกิดประโยชน์สูงสุดและยั่งยืนในระยะยาว โดยการช่วยเหลือด้านทุนและด้านเทคนิคจากรัฐซึ่งจะส่งเสริมให้ชุมชนสามารถช่วยตนเองได้

2.2.3 องค์ประกอบของป่าชุมชน

องค์ประกอบที่สำคัญในการจัดการป่าชุมชน เพื่อให้สามารถอำนวยประโยชน์อย่างต่อเนื่องและตลอดไปนั้น ต้องประกอบด้วยปัจจัยหลายประการที่สอดคล้องและผสมผสานกันเป็นอย่างดีคือองค์ประกอบที่สำคัญคือ

- 1 ประโยชน์ที่ชาวบ้านจะได้รับ เป็นองค์ประกอบที่สำคัญมาก เป็นสิ่งที่กำหนดวัตถุประสงค์ในการรักษาป่านั้นไว้
- 2 การมีระเบียบกฎเกณฑ์ การควบคุมกันเองของชาวบ้านในชุมชน จะต้องมีการมีระเบียบและกฎเกณฑ์ที่ดี เป็นที่ยอมรับของทุกคนในหมู่บ้าน และทุกคนจะต้องเคารพในกฎกติกาที่วางไว้ของชุมชน กฎระเบียบที่ตั้งขึ้นจะต้องเกี่ยวข้องกับ
 - การจัดการการใช้สอยประโยชน์จากป่าชุมชนให้กันอย่างเสมอภาค
 - ข้อห้ามและการลงโทษ ปรับสินไหม เมื่อมีการละเมิดกฎข้อบังคับของชุมชนที่วางไว้
- 3 องค์การประชาชน การดำเนินการจัดการป่าชุมชนให้บรรลุกฎข้อบังคับของชุมชนที่วางไว้จะต้องมีองค์กรของชาวบ้านที่เข้มแข็ง และมีความรู้ความสามารถที่จะสร้างบทบาทและพัฒนา ผลผลิตของป่าชุมชนให้อำนวยประโยชน์ได้อย่างต่อเนื่องและตลอดไปหรือยั่งยืน
- 4 การสนับสนุนจากองค์กรภายนอก ในรูปแบบของการช่วยเหลือต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นทางด้านความรู้ทางวิชาการ ความช่วยเหลือทางด้านเงินทุน การส่งเสริมในเรื่องของพืชอาหารเสริม รายได้ การสนับสนุนอุปกรณ์และวัสดุที่จำเป็น เป็นต้น

5 เจ้าหน้าที่ของกรมป่าไม้ ที่เปรียบเหมือนเป็นพี่เลี้ยงหรือที่ปรึกษา ซึ่งจะต้องเป็นผู้ที่มีความรู้ความเข้าใจ เอาใจใส่อย่างสม่ำเสมอ มีความเสียสละและมนุษยสัมพันธ์ที่ดี สามารถทำงานร่วมกันและเข้ากับชาวบ้านในชุมชนได้อย่างดี

2.2.4 ประเภทของป่าชุมชน

ป่าชุมชนในประเทศไทยนั้น เสน่ห์ และ ยศ (2536) ได้แบ่งป่าชุมชนออกเป็น 3 ประเภท คือ

1 ป่าชุมชนตามประเพณีที่สืบทอดกันมา ได้แก่

- ป่าหวงห้าม อนุรักษ์เพื่อประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อ
- ป่าต้นน้ำ เป็นพื้นที่ป่าที่ชุมชนเก็บรักษาไว้เป็นต้นน้ำลำธาร
- ป่าใช้สอย เป็นพื้นที่ป่าที่แยกไว้เพื่อชุมชนได้ใช้ประโยชน์โดยเฉพาะ เช่น การเลี้ยงสัตว์ การเก็บผลผลิตจากป่า เป็นต้น

2 ป่าชุมชนที่ริเริ่มโดยท้องถิ่น มักเป็นกรณีชุมชนที่เกิดขึ้นใหม่ ที่ผสมผสานกันหลากหลายวัฒนธรรม อาจไม่ใช่ประเพณีดั้งเดิม แต่ชุมชนท้องถิ่นเห็นความจำเป็นที่จะต้องรักษาป่าขึ้นมาเพื่อวัตถุประสงค์บางอย่าง เช่น คัดค้านการทำลายป่า การรักษาแหล่งต้นน้ำ การสร้างความมั่นคงทางอาหารและปัจจัยใช้สอย การสงวนพื้นที่ดินไว้ให้แก่ชุมชน เป็นต้น

3 ป่าชุมชนที่ได้รับการสนับสนุนจากภายนอก เช่น องค์กรพัฒนาเอกชน รัฐ วัด เป็นต้น

นอกจากนี้ รตยา จันทระเกียรติ (2544) ได้แบ่งประเภทของป่าชุมชนในประเทศไทยไว้ 2 ประเภท คือ

1 ป่าชุมชนที่รักษาระบบนิเวศเป็นป่าธรรมชาติ ซึ่งป่าชุมชนทั่วประเทศที่ชุมชนท้องถิ่นเป็นผู้จัดให้มีขึ้น มีลักษณะเป็นป่าธรรมชาติ ที่สอดคล้องหลักการและเหตุผลในร่างพระราชบัญญัติป่าชุมชน

2 ป่าชุมชนที่ให้ประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจ เป็นสวนป่า ปลูกพืชเศรษฐกิจเชิงเดี่ยว เช่น ยูคาลิปตัส เป็นป่าชุมชนที่กรมป่าไม้สนับสนุน

2.2.5 รูปแบบของป่าชุมชน

รูปแบบของป่าชุมชน สามารถแบ่งออกได้เป็น 2 รูปแบบ คือ ป่าชุมชนแบบดั้งเดิมและป่าชุมชนแบบพัฒนา (สุปริญญ์ แก้วนนท์, 2545)

- ป่าชุมชนแบบดั้งเดิม เป็นรูปแบบป่าชุมชนที่ประชาชนทำ การรักษาพื้นที่ป่าไว้โดยมีวัตถุประสงค์แตกต่างกันออกไป ดังนี้

1 การอนุรักษ์ป่าไม้เพื่อประกอบพิธีกรรมตามประเพณี เช่น การรักษาป่าดอนปู่ตาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ การรักษาป่าช้าในภาคเหนือ ซึ่งเป็นไปตามประเพณีของท้องถิ่นเพื่อใช้ในการประกอบพิธีกรรมต่างๆ ป่าดังกล่าวจะถูกรักษาไว้โดยไม่มีการทำลาย

2 การอนุรักษ์ป่าไม้เป็นแหล่งซับน้ำ เป็นการรักษาป่าเพื่อเป็นแหล่งซับน้ำให้กับพื้นที่นา หรือพื้นที่ประกอบเกษตรกรรมอื่นๆ ป่าซับน้ำนอกจากจะเป็นแหล่งซับน้ำแล้วยังเป็นแหล่งอาหาร สมุนไพร และของป่าต่างๆ

3 การอนุรักษ์ป่าไม้เป็นเขตอุทยาน เป็นพื้นที่ซึ่งห้ามล่าสัตว์ตดชีวิตตามหลักของพระพุทธศาสนาเป็นที่ยอมรับไม่มีการล่าสัตว์ตดชีวิตในเขตพื้นที่ดังกล่าวและไม่มีการตัดไม้จะรักษาไว้เพื่อความร่วมมือและเป็นที่พักพิงของสัตว์และมนุษย์ทางด้านจิตใจ

4 การอนุรักษ์พื้นที่ที่เป็นที่พักผ่อน โดยเน้นการรักษาสภาพป่าไว้ตามสภาพธรรมชาติ ป่าเหล่านี้จะมีจุดสนใจ เช่น ถ้ำ น้ำตก ได้ถูกรักษาไว้เพื่อเป็นของกลางที่ทุกคนในหมู่บ้านได้เข้ามาพักผ่อนหย่อนใจ

5 การอนุรักษ์พื้นที่ไว้เป็นแหล่งอาหาร และใช้สอยอื่นๆ โดยทั่วไปราษฎรจะรักษาป่าใกล้เคียงหมู่บ้านไว้ เพื่อการเก็บหาอาหาร และบางครั้งยังเป็นแหล่งเสริมรายได้เพิ่มให้กับประชาชนในหมู่บ้านที่อยู่ใกล้เคียง

- ป่าชุมชนแบบพัฒนา เป็นผลอันเกิดมาจากการส่งเสริมให้สร้างป่าชุมชนขึ้นสำหรับหมู่บ้านเพื่อเป็นแหล่งทรัพยากรที่ชาวบ้านจะพึ่งพาอาศัยได้ เนื่องจากการขาดแคลนแหล่งป่าไม้หรือแหล่งป่าไม้เดิมอยู่ในสภาพเสื่อมโทรมไม่สามารถที่จะอำนวยประโยชน์ให้ได้ ป่าชุมชนที่ได้รับการพัฒนาขึ้นมาใหม่จะมีรูปแบบต่างๆกันขึ้นอยู่กับการใช้ที่ดินและสถาบันที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

1 ป่าชุมชนเพื่อการใช้สอย เป็นป่าที่ได้รับการสร้างขึ้นในบริเวณที่ดินประเภทต่างๆ ในหมู่บ้าน เช่น ที่สาธารณะ ที่สองข้างทาง ที่อ่างเก็บน้ำ เพื่อการใช้ประโยชน์จากป่าไม้ในลักษณะต่างๆ

2 ป่าโรงเรียน เป็นการปลูกป่าขึ้นในบริเวณโรงเรียนเพื่อการศึกษาทางด้านการเกษตรจากโรงเรียน และการใช้ประโยชน์จากรายได้

3 การพัฒนาวัดป่า เป็นการปลูกต้นไม้ขึ้นบริเวณวัดหรือสำนักสงฆ์ เพื่อให้เกิดความร่วมมือเหมาะกับการสงบทางด้านจิตใจ และใช้ประโยชน์ของไม้ในกิจกรรมของวัด

4 การกั้นพื้นที่ดินไว้เป็นป่าจำนวน 20 % ของพื้นที่จัดสรรที่ดิน เพื่อเป็นแหล่งใช้สอยของหมู่บ้านที่ได้รับ เพื่อเป็นแหล่งไม้ใช้สอยของชุมชน

5 การจัดป่าของชาติให้เป็นป่าชุมชน ตามมติของที่ประชุมคณะกรรมการพัฒนาที่ดิน ครั้งที่ 4/2530 เมื่อวันที่ 8 กรกฎาคม 2530 ให้กั้นพื้นที่ป่าที่เหลืออยู่ไม่เกิน 500ไร่ และไม่ติดกับเขตป่าสงวนแห่งชาติ อุทยานแห่งชาติ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า สำหรับเป็นป่าชุมชน โดยให้องค์กรของหมู่บ้าน ตำบล เป็นผู้ดูแล

2.2.6 หลักการสำคัญในการบ่งชี้ความเป็นป่าชุมชน (กฤษฎา บุญชัย, 2543)

1 เชื่อมโยงระบบสังคมวัฒนธรรม เข้ากับเรื่องป่าและทรัพยากรในป่า ป่ายังคงอยู่ได้ และปรับตัวร่วมกับชุมชน คนสร้างความหลากหลายทางชีวภาพ รักษาป่า และป่าก็สร้างสรรค์วัฒนธรรมชุมชน คนกับป่าอยู่ด้วยกัน พึ่งพากัน ไม่แยกจากกัน

2 เป็นการจัดการทรัพยากรแบบองค์รวม ที่มองทรัพยากรต่างๆ ของชุมชนล้วนสัมพันธ์กัน แม้จะพุ่งประเด็นที่ป่าแต่ไม่แยกส่วนกับการจัดการทรัพยากรทั้งหมด

3 รูปแบบการจัดการหลากหลายเป็นได้ทั้งป่าอนุรักษ์และป่าเพื่อเศรษฐกิจ จัดการแบบประเพณีหรือสร้างสรรค์ใหม่ได้ โดยมีเงื่อนไขของชุมชนเป็นตัวกำหนด

4 ป่าที่ชุมชนใช้ประโยชน์ไม่ได้ ไม่ใช่ป่าชุมชน เพราะชุมชนได้เลือกที่จะดูแลรักษาป่าแทนการล้างผลาญเพื่อประโยชน์เฉพาะหน้า ดังนั้นชุมชนมี “ค่าเสียโอกาส” ที่ไม่ล้างผลาญ ชุมชนจึงควรได้ประโยชน์จากป่าเป็นแรงจูงใจ トラバドイトไม่ได้ทำลายทรัพยากร

5 เป็นป่าธรรมชาติหรือป่าปลูกขึ้นมาใหม่ก็ได้ แต่ต้องมีขอบเขตที่ชาว บ้านสามารถจำแนกขนาดของพื้นที่ได้ การกำหนดขอบเขตอาจจะกระทำร่วมกันระหว่างชุมชนก็ได้

6 กรรมสิทธิ์ในที่ดินจะเป็นของรัฐหรือสาธารณะก็ได้ แต่ชุมชนมีอำนาจในการบริหารจัดการอย่างอิสระ โดยองค์กรตัวแทนที่แท้จริงของชุมชน

7 เป็นการจัดการโดยชุมชน สมาชิกชุมชนมีส่วนร่วม จุดประสงค์และเป้าหมายของการจัดการป่าสอดคล้องกับความต้องการของคนส่วนใหญ่ในชุมชน

8 เป็นระบบการจัดการร่วม ที่เปิดโอกาสให้มีการตรวจสอบภายในชุมชน และให้รัฐและสาธารณะสามารถตรวจสอบได้

9 กฎเกณฑ์ในการบริหารจัดการป่าและทรัพยากร กำหนดและตัดสินใจโดยองค์กรชุมชน

2.2.7 ความสำคัญของป่าชุมชน

ประมาณต้นทศวรรษที่ 1970 นักวิชาการป่าไม้ของโลกบางส่วน เริ่มมีความเห็นพ้องต้องกันว่า ป่าไม้ของโลก โดยเฉพาะป่าเขตร้อน (Tropical forest) กำลังถูกทำลายลงอย่างรวดเร็วและป่าเหล่านั้นส่วนใหญ่อยู่ในเขตประเทศด้อยพัฒนาและกำลังพัฒนา ซึ่งมักจะเป็นประเทศที่มีโครงสร้างทางการเมืองเป็นเผด็จการหรือกึ่งเผด็จการ กล่าวคือ อำนาจในการจัดการทรัพยากรของประเทศเหล่านั้น ซึ่งในกรณีนี้คือ ป่าไม้ ตกอยู่ในมือกลุ่มผู้ปกครองจนวนน้อย การใช้ป่าจึงเป็นไปในแนวทางที่ก่อให้เกิดผลเสียใหญ่ๆ 2 ด้าน คือ

1 ป่าถูกมองว่าเป็นเพียงแหล่งผลิตไม้ซุงที่ควรถูกตัดเพื่อขายหารายได้เข้าประเทศ หากปล่อยไว้โดยไม่ตัดมาใช้ก็จะเป็นการสูญเสียทางเศรษฐกิจ ส่งผลให้การหาไม้เพื่อส่งออกเป็นรายได้หลักของประเทศ พื้นที่ป่าจึงหมดไปอย่างรวดเร็ว

2 มีเพียงคนส่วนน้อยเท่านั้นที่จะได้ประโยชน์จากการจัดการป่า ส่วนใหญ่แล้วรัฐจะถือว่าป่าตลอดจนไม้และทรัพยากรอื่นๆ จากป่าเป็นของรัฐ ประชาชนแต่ละคนต้องไม่ได้ คนเหล่านั้นจึงมักตกอยู่ในสภาพของผู้บุกรุกป่าบ้าง ผู้ลักลอบตัดฟันไม้บ้าง ทั้งๆ ที่ชีวิตของพวกเขาต้องพึ่งพาอาศัยป่ามาโดยตลอด แต่ก็ต้องตกอยู่ในสภาพของผู้กระทำความผิดกฎหมายของรัฐ

อาจสรุปได้ว่า การจัดการป่าในแนวทางที่รัฐเป็นเจ้าของป่า ก่อให้เกิดผลเสียต่อระบบนิเวศของแต่ละประเทศและของโลก และยังก่อให้เกิดความไม่เป็นธรรมในการกระจายผลประโยชน์จากทรัพยากรของส่วนรวมอีกด้วย จึงมีการเสนอให้เปลี่ยนแปลงปรัชญาในการจัดการป่าเสียใหม่ โดยหวังผลหลัก 2 ประการ คือ

1 ไม่ทำลาย ทั้งยังรักษาและฟื้นฟูสภาพระบบนิเวศให้ดีขึ้น

2 ในขณะเดียวกันก็หาทางให้ผู้คนรอบๆ ป่าและในป่า ซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่และเป็นกลุ่มคนผู้เสียเปรียบในสังคม ได้รับประโยชน์จากที่ดินในป่าและทรัพยากรจากป่ามากขึ้น

ป่าชุมชนในประเทศไทยนั้น เสน่ห์ และยศ (2536) ได้แบ่งป่าชุมชนออกเป็น 3 ประเภท คือ

1 ป่าชุมชนตามประเพณีที่สืบทอดกันมา ได้แก่

- ป่าหวงห้าม อนุรักษ์เพื่อประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อ
- ป่าต้นน้ำ เป็นพื้นที่ป่าที่ชุมชนเก็บรักษาไว้เป็นต้นน้ำลำธาร
- ป่าใช้สอย เป็นพื้นที่ป่าที่แยกไว้เพื่อชุมชนได้ใช้ประโยชน์โดยเฉพาะ เช่น เลี้ยงสัตว์ เก็บผลผลิตจากป่า เป็นต้น

2 ป่าชุมชนที่ริเริ่มโดยท้องถิ่น มักเป็นกรณีชุมชนที่เกิดขึ้นใหม่ ที่ผสมผสานกันหลากหลายวัฒนธรรม อาจไม่ใช่ประเพณีดั้งเดิม แต่ชุมชนท้องถิ่นเห็นความจำเป็นที่จะต้องรักษาป่าขึ้นมาเพื่อวัตถุประสงค์ บางอย่าง เช่น คัดค้านการทำลายป่า การรักษาแหล่งต้นน้ำ การสร้างความมั่นคงทางอาหารและปัจจัยใช้สอย การสงวนพื้นที่ดินไว้ให้แก่ชุมชน เป็นต้น

3 ป่าชุมชนที่ได้รับการสนับสนุนจากภายนอก เช่น องค์กรพัฒนาเอกชน รัฐ ชาติ เป็นต้น

ป่าชุมชนในประเทศไทยมีกระจายทั่วทุกภาคและมีรูปแบบการจัดการที่แตกต่างหลากหลายไปตามสภาพนิเวศ วัฒนธรรม และเศรษฐกิจ สังคม ในแต่ละภูมิภาค สามารถสรุปได้ดังนี้

1 ป่าชุมชนภาคเหนือ มีสภาพพื้นที่ภาคเหนือเป็นที่สูง มีที่ราบเพียงร้อยละ 14 ของพื้นที่ ชุมชน จึงต้องสงวนรักษาพื้นที่ป่าเพื่อเป็นต้นน้ำลำธาร และเป็นแหล่งอาหาร สมุนไพร และประกอบพิธีกรรม ชาวบ้านในแต่ละลุ่มน้ำจึงสงวนรักษาป่าชุมชนร่วมกันในหลายแห่ง ชาวบ้านจำแนกประเภทป่าออกเป็น ป่าขุนน้ำ ป่าความเชื่อ ป่าใช้สอย จากการสำรวจของเครือข่ายป่าชุมชนภาคเหนือเมื่อปี พ.ศ. 2543 พบว่า มีป่าชุมชนไม่ต่ำกว่า 700 แห่ง ชุมชนผู้รักษาป่ามีหลากหลายกลุ่มชาติพันธุ์ เช่น กะเหรี่ยง (ปกากะญอ) ลัวะ ไทย หรือ ม้งบางกลุ่มก็มีการรักษาป่าชุมชนและจากการสำรวจป่าชุมชนในภาคเหนือตอนบน ของเสน่ห์ และยศ (2536) พบว่า มีป่าชุมชนตามประเพณีร้อยละ 15 ป่าชุมชนที่เกิดจากการริเริ่มท้องถิ่นร้อยละ 29 โดยมีป่าชุมชนที่เกิดจากการต่อต้านการแย่งชิงทรัพยากรจากภายนอกร้อยละ 41 และป่าชุมชนที่ได้รับการสนับสนุนจากภายนอกร้อยละ 10 ซึ่งแต่ละป่าชุมชนจะมีรูปแบบวิธีการจัดการและการใช้ประโยชน์แตกต่างกันออกไป

2 ป่าชุมชนภาคอีสาน (ตะวันออกเฉียงเหนือ) มีลักษณะเป็นที่ราบสูง พื้นดินเป็นโคกดอน ชาวบ้านรักษาป่าไว้ตามหัวไร่ปลายนาเพื่อใช้เป็นแหล่งอาหาร สมุนไพร และเป็นป่าวัฒนธรรม ป่าช้า ป่าดอนปู่ตา และนอกจากป่าบก ก็ยังมีป่าบึง ป่าทาม ซึ่งเป็นป่าในพื้นที่ชุ่มน้ำประเภทหนึ่งทางภาคอีสาน

3 ป่าชุมชนภาคกลาง (รวมตะวันตกและตะวันออก) โดยในพื้นที่ฝั่งตะวันตกเป็นป่าผืนใหญ่ยาวติดต่อมาจากภาคเหนือไปจนถึงภาคใต้ ส่วนมากเป็นที่อยู่อาศัยของชาวเขา ที่ส่วนมากเป็นชาวกะเหรี่ยง ซึ่งมีวัฒนธรรมการอาศัยอยู่กับปามายาวนาน ป่าชุมชนของชาวกะเหรี่ยงส่วนมากจะไม่ได้แบ่งพื้นที่ตามหมู่บ้านแต่เป็นการใช้ และดูแลป่าร่วมกันทั้งผืน ในผืนป่าตะวันตกจะมีกลุ่มกะเหรี่ยงหลายกลุ่ม เช่น กะเหรี่ยงทุ่งใหญ่นเรศวร ขณะที่ในภาคกลางซึ่งเป็นชุมชนไทยพื้นราบก็มีป่าชุมชนกระจายอยู่แถบ จังหวัดอุทัยธานี จังหวัดนครสวรรค์ และจังหวัดสุพรรณบุรี ในส่วนภาคตะวันออก ก็มีพื้นที่ป่าชุมชนอยู่หลายที่เช่นกัน

4 ป่าชุมชนภาคใต้ มีทั้งป่าต้นน้ำบนยอดเขา ไปถึงป่าพรุชุมชน ป่าชายเลนชุมชน นอกจากนี้ในระดับครอบครัวก็มีการดูแลป่าผสมกับการทำสวน เป็นสวนสมรม สวนยางดั้งเดิมผสมป่า จากการสำรวจของคณะ

ทรัพยากรศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ ปี 2536 มีป่าชุมชนไม่น้อยกว่า 101 ป่า เป็นพื้นที่ 1.79 แสนไร่ เมื่อรวมกับป่าครอบครัวอีก 3 หมื่นไร่ รวมเป็น 2 แสนไร่

เสน่ห์ จามริก และ ยศ สันติสมบัติ (2536) ได้กล่าวถึงเงื่อนไขการเกิดและความสำเร็จของป่าชุมชนไว้ 8 ประการ ดังนี้

1 ชุมชนมีความเป็นชุมชนสูง คือ มีรูปแบบและความเข้มข้นของความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างสมาชิกของชุมชนสะท้อนออกมาในรูปอุดมการณ์ พิธีกรรมที่ยึดถือและร่วมกันปฏิบัติ

2 ชุมชนต้องมีทรัพยากรดิน น้ำ ป่า อยู่ในสภาพที่ใช้ได้และยังมีความสัมพันธ์อย่างแนบแน่นกับการผลิตในภาคเกษตร โดยมีศักยภาพพอที่จะพลิกฟื้นให้คืนกลับมาสู่ความอุดมสมบูรณ์ได้อย่างยั่งยืน

3 การมีผลประโยชน์ร่วมกัน เช่น เป็นแหล่งอาหาร เชื้อเพลิงและของป่า เป็นต้น

4 ชุมชนจะต้องมีจิตสำนึกในการรักษาป่า มีความเข้มแข็งและลึกซึ้งมากกว่าการมีผลประโยชน์ร่วมกันเท่านั้น ซึ่งอาจมีเงื่อนไขเกิดจากประเพณี ความเชื่อและการผลิตซ้ำของอุดมการณ์สืบทอดกันมา หรือเกิดจากความจำเป็นในการป้องกันและรักษาระบบนิเวศหรือเกิดการต่อต้านการรุกรานจากภายนอก เช่น การต่อต้านโครงการของรัฐ การแย่งชิงทรัพยากรกับชุมชนใกล้เคียง เป็นต้น

5 ชุมชนต้องมีผู้นำชุมชนที่เข้มแข็งที่จะควบคุม รักษากฎระเบียบและสามารถปรับภูมิปัญญาและจารีตประเพณีท้องถิ่น ให้เข้ากับสถานการณ์การเมือง เศรษฐกิจและสังคมที่เปลี่ยนแปลง

6 ชุมชนมีการจัดตั้งองค์กรประชาชนที่มีความรับผิดชอบในการจัดการทรัพยากรอย่างเหมาะสม ซึ่งมักวางบนพื้นฐานของภูมิปัญญาดั้งเดิม จารีตประเพณีและประสบการณ์ที่ถ่ายทอดกันเอง

7 ชุมชนต้องมีจารีตของการจัดการทรัพยากรที่ถือว่า ทรัพยากรเป็นสิทธิและทรัพย์สินร่วมของชุมชน โดยชุมชนมีสิทธิในการดูแลจัดการและออกกฎเกณฑ์เพื่อผลประโยชน์ของชุมชนเอง

8 ชุมชนที่สามารถรักษาป่าไว้จะต้องมีระบบมีการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืนและเป็นธรรม ใน 3 ประเด็น คือ หลักการจัดการ วิธีการจัดการและรูปแบบการจัดการทรัพยากรประเด็นหลัก คือ

8.1 หลักการจัดการอยู่บนพื้นฐาน 4 ประการ คือ

8.1.1 การยอมรับในจารีตประเพณีและสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากร

8.1.2 การคำนึงถึงผลประโยชน์ร่วมกันของสมาชิกและความเป็นธรรมทางสังคม

8.1.3 ความยั่งยืนของระบบการผลิตและความสมดุลของระบบนิเวศ

8.1.4 การมีส่วนร่วมของสมาชิกทั้งหมดของชุมชน

8.2 วิธีการจัดการ จำแนกเป็น 3 ลักษณะ คือ

8.2.1 การจำแนกประเภทของป่าออกเป็นประเภทต่าง ๆ

8.2.2 มีการร่างกฎเกณฑ์และแนวทางการใช้ประโยชน์ให้สมาชิกชุมชนทราบ

8.2.3 มีการประชุมปรึกษาหารือระหว่างสมาชิกของชุมชนเป็นครั้งคราวเพื่อทบทวนกฎเกณฑ์และกติกาของชุมชนและมีการจัดตั้งองค์กรชุมชนเพื่อทำหน้าที่ดูแล

8.3 รูปแบบการจัดการป่าชุมชน แบ่งออกเป็น 3 ประเภท คือ

8.3.1 รูปแบบการจัดการตามจารีตประเพณี

8.3.2 รูปแบบการจัดการแบบประยุกต์

8.3.3 รูปแบบการจัดการที่เป็นขบวนการต่อรองทางการเมือง

จากแนวคิดในเรื่องป่าชุมชนอาจสรุปได้ว่า การจัดการป่าต้องมีรูปแบบที่ต้องยึดตามความต้องการในการพึงพิงของชุมชนท้องถิ่นเป็นหลัก โดยให้ชุมชนเป็นผู้วางแผนและควบคุมการดำเนินงานตามที่ชุมชนต้องการ โดยอาศัยกฎระเบียบข้อบังคับที่เป็นผลมาจาก ขนบธรรมเนียมประเพณี ความเชื่อต่างๆ ของชุมชนบนพื้นฐานจากภูมิปัญญาท้องถิ่น พิธีกรรม ศาสนา วัฒนธรรมที่เกิดจากประสบการณ์ที่ได้สั่งสมมาเป็นเวลานาน

2.2.8 การใช้ประโยชน์ป่าชุมชน

หากจะให้ป่าชุมชนนั้นคงอยู่อย่างยั่งยืน ต้องไม่ใช้ประโยชน์เพื่อเพิ่มรายได้ให้แก่ชุมชน แต่เป็นการใช้เพื่อลดรายจ่าย เช่นการเก็บผลิตผลจากป่าเพื่อเป็นอาหารในครัวเรือน การตัดไม้เพื่อใช้ในกรณีจำเป็นในครัวเรือนเพื่อประโยชน์สาธารณะของชุมชนตามกติกาที่ชุมชนกำหนดไว้ ป่าชุมชนจึงต้องฟื้นฟูและพัฒนาให้เป็นป่าธรรมชาติมิใช่กลายเป็นป่าเศรษฐกิจหรือหาวิธีใช้ประโยชน์ในเชิงสร้างรายได้อื่นๆ ไม่สิ้นสุด (รตยา จันทรเทียร, 2544)

2.2.9 การงดใช้นโยบายเพิ่มพื้นที่ป่าเศรษฐกิจโดยอาศัยพระราชบัญญัติป่าชุมชน

ดังที่ได้กล่าวไปในข้างต้นว่าการเพิ่มพื้นที่ป่าเศรษฐกิจต้องแยกออกจากป่าชุมชนโดยเด็ดขาดชุมชนใดสร้างป่าเศรษฐกิจให้ไปใช้พระราชบัญญัติสวนป่าถือเป็นสิ่งที่น่าเนื่องจากคนไทยยังต้องใช้ไม้ในชีวิตประจำวันมากมายและควรหาในพื้นที่ที่เอกชนครอบครองอยู่ส่วนพื้นที่ยังเป็นป่าธรรมชาติไม่ว่าจะเป็นป่าสงวนแห่งชาติที่เสื่อมโทรมที่สาธารณะที่หัวไร่ปลายนา ฯลฯ ที่เหล่านี้น่าจะพยายามส่งเสริมให้ชุมชนดูแลเป็นป่าชุมชนที่เป็นป่าธรรมชาติเพราะนอกจากได้ประโยชน์ในเชิงป่าชุมชนแล้วยังเป็นการป้องกันการบุกรุกยึดครองโดยปัจเจกบุคคลด้วย

2.2.10 แนวคิดด้านการจัดการป่าชุมชน

เลิศ จันทนภาพ (2528) กล่าวว่า ความมุ่งหมายของการจัดการป่าไม้ คือ การจัดให้มีกำไรสูงสุดแก่บุคคลจำนวนมากที่สุดตลอดไป โดยการจัดการป่าไม้ให้ได้มาซึ่งผลกำไรสูงสุดนั้นมีได้คำนึงถึงผลประโยชน์ในรูปของไม้หรือผลิตภัณฑ์เท่านั้น หากต้องคำนึงถึงคุณค่าของป่าไม้ในด้านอื่นๆ อีกด้วยเป็นต้นว่า ประโยชน์ในการป้องกันรักษาต้นน้ำลำธาร การอนุรักษ์ดิน การอนุรักษ์สัตว์ป่า การควบคุมความแปรปรวนของดินฟ้าอากาศ หรือเพื่อการพักผ่อนหย่อนใจของสาธารณชน ฯลฯ การที่ป่าอำนาจคุณค่าให้หลายด้านนี้เอง ทำให้การจัดการป่าไม้ต้องเป็นไปโดยมีความมุ่งหมายหรือมีวัตถุประสงค์แตกต่างกันไป ดังนี้

- 1 เพื่อให้ป่าที่ได้รับการจัดการ ดำรงอยู่ในสภาพป่าที่สมบูรณ์ในชั้นปลาย
- 2 เพื่อให้ป่าที่ได้รับการจัดการสามารถอำนวยผลผลิตอันทรงคุณค่าในทางเศรษฐกิจ คือสามารถผลิตไม้และของป่าให้ได้ผลมากที่สุด และมีคุณภาพที่ดีที่สุดโดยสม่ำเสมอ

3 เพื่อให้ป่าที่ได้รับการจัดการสามารถทรงอิทธิพลต่อดินฟ้าอากาศ ควบคุม ความชุ่มชื้นควบคุม ปริมาณและกระแส น้ำ ป้องกันการพังทลายและการกัดเซาะดินอย่างได้ผล

4 เพื่อที่จะกำหนดแนวทางปฏิบัติให้ถูกต้องและเหมาะสมตามหลักวิชาการป่าไม้

ส่วนป่าชุมชน กรมป่าไม้ (2542) ให้แนวความคิดการดำเนินงานพัฒนาป่าชุมชน ดังนี้

1 ป่าชุมชนเป็นป่าที่ได้รับการฟื้นฟูและจัดการโดยชุมชน เพื่อการใช้ประโยชน์จากผลิตผลจากป่าได้อย่างยั่งยืน และตอบสนองต่อความจำเป็นพื้นฐานของชุมชน รวมทั้งเพื่อรักษาระบบนิเวศน์ของป่า ตาม กฎเกณฑ์ของชุมชนที่กำหนด

2 ชุมชนถือเป็นรากฐานสำคัญในการพัฒนาป่าไม้ทุกรูปแบบ เพราะคนในชุมชนหรือชุมชนต่อชุมชน มีความสำคัญกันอย่างใกล้ชิดและต่อเนื่อง มีวัฒนธรรม ความเชื่อถือร่วมกัน ดังนั้นการพัฒนา ทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน จึงจำเป็นต้องให้ความสำคัญในการสร้างจิตสำนึกของชุมชนบนพื้นฐาน ความคิดเดียวกัน และกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน เพื่อนำไปสู่การดำเนินงานร่วมกันอย่างมีประสิทธิภาพ

3 องค์การชุมชนคือกลไกในการจัดการป่าชุมชน เพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ร่วมกัน เรียนรู้และ แก้ไข ปัญหาาร่วมกัน โดยมีมาตรการและกฎระเบียบต่างๆ ของชุมชนรับการจัดการของชุมชนเอง

4 การดำเนินงานร่วมกันระหว่างประชาชนและภาครัฐจะนำไปสู่กระบวนการพัฒนาแบบประชารัฐ

ด้านการใช้ประโยชน์และการจัดการป่าชุมชนนั้น วุฒิชัย พิรุณสุนทร (2554) ได้ศึกษาปัจจัยทางการ บริหารที่มีผลต่อการจัดการป่าชุมชนของคณะกรรมการป่าชุมชนในพื้นที่สำนักงานป่าไม้เขตขอนแก่นพบว่า ป่า ชุมชนถือได้ว่าเป็นป่าเศรษฐกิจของชุมชนท้องถิ่น ผลิตผลจากสามารถอำนวยประโยชน์ให้กับชุมชนได้อย่าง ต่อเนื่องเป็นการลดภาระค่าครองชีพของคนในชุมชนรวมทั้งเป็นการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนท้องถิ่น ซึ่งใน การศึกษาเรื่องรูปแบบที่ยั่งยืนในการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าไม้อย่างมีส่วนร่วมของชุมชนกรณีป่าสนบ้าน จันทร อำเภอกัลยาณิวัฒนา จังหวัดเชียงใหม่ (สมชัย เบญจชัย, 2553) ได้ชี้ให้เห็นว่าชาวบ้านในพื้นที่โครงการ หลวงได้มีการใช้ไม้ไฟในการดำรงชีวิต เช่น การสร้างบ้าน เกือบกิน และขาย สามารถทำให้เป็นการลดต้นทุน และเพิ่มรายได้ให้กับชาวบ้านได้ดี และชุมชนปกากะญอมีพื้นฐานรูปแบบการใช้ทรัพยากรป่าไม้จาก ความเชื่อ ข้อห้าม พิธีกรรม นิทาน และ “ธา” หรือคำคมสุภาษิตสอนใจ ที่จะดูแลรักษาหรือไม่กระทำในพื้นที่ หรือเรื่องต่างๆ โดยเฉพาะในพื้นที่ป่า เป็นต้น

การใช้ประโยชน์และการจัดการป่าชุมชนจึงเป็นเสมือนวิถีชีวิตของชุมชนที่ผูกพันอยู่กับป่า การดูแล และการใช้ป่าเป็นเรื่องที่แยกขาดไม่ได้ในวิถีของชุมชน การพึ่งพิงระหว่างป่าและคนเกิดขึ้นตลอดเวลา อาหาร ยารักษาโรค วัสดุเครื่องใช้และสินค้าสามารถเก็บหาได้จากป่า เพื่อสร้างทั้งรายได้และโอกาสในการดำรงชีวิต ของชุมชนภายใต้กฎเกณฑ์ในการรักษาและอนุรักษ์ป่า กระบวนการจัดการที่เกิดขึ้น

2.3 แนวคิดเรื่องความยั่งยืนที่เป็นธรรมและสิทธิชุมชน

ประเด็นเรื่องความเป็นธรรมเป็นประเด็นที่มีความซับซ้อนและหลากหลาย แต่ประเด็นความเป็นธรรมที่ถูกอ้างอิงและกล่าวถึงกันมากมักอยู่ในรูปของ “ความเป็นธรรมทางสังคม” และ “ความเป็นธรรมทางกฎหมาย” เมื่อกล่าวถึงความเป็นธรรมมักอยู่ในรูปของผลการปฏิสัมพันธ์ของสังคม ที่เป็นธรรมและไม่เป็นธรรม ทั้งนี้เมื่อมองความเป็นธรรมจึงต้องมองว่าตามกฎหมายนั้นเป็นธรรมหรือไม่ ในขณะที่เดียวกันก็ต้องเป็นธรรมทางสังคมด้วย เพราะในตามหลักแล้ว ในสังคมย่อมมีกฎระเบียบที่มากกว่ากับ ดังนั้น ความเป็นธรรมทั้ง 2 คำจึงควรจะให้ความหมายเดียวกัน แต่ในความเป็นจริงกลับพบว่า “ช่องว่าง” และ “ความแตกต่าง” ระหว่างกันเกิดขึ้นมากและทวีความห่างออกไปเรื่อยๆ ความเป็นธรรมทางกฎหมายและความเป็นธรรมทางสังคมจึงแตกต่างกันมากขึ้นเช่นกัน เพราะการมองความเป็นธรรมทั้ง 2 ประเด็นถูกมองด้วยแนวคิด ผลประโยชน์ ที่แยกส่วนแบ่งพรรค และไม่บูรณาการ ความเป็นธรรมทางเศรษฐศาสตร์คือการพยายามกระจายรายได้ หรือการมองโครงสร้างทางอำนาจที่ไม่เท่าเทียมในแนวคิดสตรีนิยมคือความไม่เป็นธรรม ซึ่งการมองในสาขาวิชาอื่นก็มีความแตกต่างกัน ดังนั้นจึงมักยึดจับความเป็นธรรมทางกฎหมายทางนิติบัญญัติเพื่อให้สามารถเข้าใจได้ง่ายและเป็นบรรทัดฐานที่สังคมต่างยอมรับในกฎเกณฑ์ที่ตั้งขึ้น ดังนั้น หากการกระทำใดๆ แล้วไม่ขัดต่อหลักนิติธรรมย่อมให้ภาพของความเป็นธรรมที่สังคมส่วนใหญ่ยอมรับ เพียงมิติเดียว

ดังนั้นความเป็นธรรมจึงยังเป็นประเด็นที่ถกเถียงกันไม่จบ และขยับเคลื่อนไหวไปตามบริบท มุมมอง และสถานการณ์ที่เกิดขึ้นภายใต้ประเด็นที่หยิบยกมาตีความ การโต้แย้งเรื่องความเป็นธรรมจึงไม่แตกต่างจากประเด็นของความพอเพียง ความแตกต่างที่ชัดเจนในมุมมองคือ แนวคิดเรื่องความพอเพียงเป็นสิ่งที่มักถูกกล่าวถึงในเชิงเศรษฐศาสตร์ในแง่ของการผลิต และใช้อย่างมีความสมดุลกัน และมองต่อไปถึงกระบวนการจัดการทรัพยากรในชุมชน ที่เหมาะสมและเพื่ออนาคต แต่ความพอเพียงไม่ได้ถูกกำหนดว่าอะไรคือกฎเกณฑ์ที่เหมาะสมและถูกต้องตีความความเป็นธรรมทางสังคมที่ให้ออกาสทุกคนเท่าเทียมจึงอิงอยู่กับความพอเพียงที่จะสร้างเป็นแนวทางบรรทัดฐานให้เกิดขึ้นได้ในสังคมและจะต้องสามารถคงอยู่ได้ในอนาคต

แนวคิดเรื่องความยั่งยืนถูกนำมาประยุกต์ใช้มากมายในองค์กรพัฒนาเอกชนระหว่างประเทศ (International Non Government Organizational) องค์กรระหว่างประเทศ และในประเทศไทย เพื่อความหวังที่จะสามารถสร้างรูปแบบการพัฒนาแบบใหม่ที่เหมาะสมและยังประโยชน์สูงสุดแก่มนุษย์ และโลกทั้งในปัจจุบันและอนาคต มุมมองด้านการสร้างสมดุลเพื่ออนาคตนี้ถูกหยิบยกขึ้นมาพูดกันมากขึ้นในประเทศไทยถึงการพัฒนาที่จะทำให้อสังคมนีมีความสุขและอยู่ร่วมกันได้ ประเด็นความยั่งยืนถูกนำมาประยุกต์ใช้อย่างหลากหลาย แต่ความยั่งยืนที่ให้ภาพความเป็นธรรมที่ควรเกิดขึ้นในสังคมเป็นประเด็นที่ยังไม่ได้ถูกหยิบยกมาพิจารณามากนัก ดังนั้นมุมมองของการสร้างความยั่งยืนที่เป็นธรรมจึงเป็นประเด็นทางสังคมที่ต้องผลักดันให้เป็นรูปธรรม

สิทธิและสิทธิชุมชนมีผู้ให้ความหมายถึงสิทธิชุมชนไว้มากมา เช่น

“สิทธิ” ตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานแปลว่า “อำนาจอันชอบธรรม” (ราชบัณฑิตยสถาน, 2525)

“สิทธิมนุษยชน” ก็คือสิทธิในฐานะที่เขาเกิดมาเป็นมนุษย์ “สิทธิพลเมือง” ก็คือสิทธิในฐานะที่เป็น พลเมืองของประเทศ ดังนี้ “สิทธิชุมชน” จึงเป็นสิทธิของชุมชน เป็นอำนาจอันชอบธรรมที่ชุมชนพึงมีพึงได้อย่างถูกต้องชอบธรรม ผู้อื่นต้องยอมรับ จะละเมิดหรือรื้อถอนมิได้ (วีระ สมบูรณ์, 2545)

“สิทธิชุมชน” เป็นอุดมการณ์ที่แนบแน่นกับวิถีชีวิตและวัฒนธรรมชุมชนมาอย่างยาวนาน (ชลธิรา สัตยาวัฒนา, 2546) จากการใช้ชีวิตร่วมกันของชาวชุมชนที่ต้องพึ่งพาอาศัย ร่วมทุกข์ร่วมสุข เกิดความเอื้ออาทรและผูกพัน ความขัดแย้งแตกแยกที่เกิดขึ้นจะผลักดันให้มีการคิดค้นหาวิธีการจัดการภายในให้ลุล่วงไป ความเป็นไปของชุมชนในลักษณะดังกล่าว พัฒนาให้เกิด “กฎเกณฑ์” ที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษรแต่เป็นข้อบัญญัติอันศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวชุมชน

ยึดถือร่วมกัน แฝงอยู่ในวิถีชีวิตชุมชน เกิดการผลิตซ้ำ เกิดการพัฒนาเป็นแบบแผนที่แข็งแกร่ง ข้อบัญญัติดังกล่าวของชุมชน เป็นข้อบัญญัติถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ เป็นความสัมพันธ์ที่เกี่ยวเนื่องกับ “ขอบเขตอำนาจ” ที่สมาชิกแต่ละคนแต่ละฐานะพึงมี พึงได้รับท่ามกลางการดำเนินชีวิตด้วยกัน อำนาจนั้นเป็นอำนาจที่ทุกคนยอมรับภายใต้ “คุณค่า ที่ยึดถือร่วมกัน” เป็นอำนาจที่มีความชอบธรรม ก็คือ “ระบบสิทธิ” ของชุมชนนั่นเอง

“สิทธิ ชุมชน คือ การให้ชุมชนชาวบ้านมีสิทธิในการเลือกอนาคตของตัวเอง เป็นตัวของตัวเอง เป็นอิสระโดยตัวเองในสถานการณ์ปัจจุบัน ชาวบ้านจำเป็นจะต้องเรียนรู้ชุมชนที่เขาอยู่ ทรัพยากรความหลากหลายทางชีวภาพ ภูมิปัญญาเหล่านี้เป็นสิ่งที่โลกกำลังจ้องอยู่ หนึ่ง เขาต้องเรียนรู้ที่จะเชื่อมสิ่งที่เขามีอยู่กับความต้องการ ความคาดหวังจากโลกภายนอกเท่าทันที่จะปกป้องสิทธิของเขา ในขณะเดียวกัน ก็ใช้สิทธิที่จะพิสูจน์ให้โลกเห็นว่าเขาสามารถทำประโยชน์ให้กับโลกได้ อย่างน้อยที่สุดปกป้องรักษาทรัพยากรของโลก สอง อาจจะบอกว่าเขาก็สนใจอยากจะได้เรียนรู้เพิ่มเติมที่จะทำวิจัย สาม อาจจะบอกว่าเขายินดีที่จะร่วมมือทำอะไรต่อมิอะไรที่จะใช้ทรัพยากรเหล่านั้นอย่างเป็นประโยชน์ยิ่งขึ้น ในเวลานี้เราต่อสู้เรื่องสิทธิชุมชนแค่เรื่องสิทธิทำกินว่าต้องให้อยู่ตรงนี้ ถ้าเป็นแค่นี้ไม่พอ มิอะไรหลายอย่างที่เรากำลังต้องคิดวิจัยศึกษา” (เสน่ห์ จามริก)

“สิทธิ ชุมชน หมายถึง สิทธิร่วมเหนือทรัพย์สินของชุมชน สมาชิกของชุมชนซึ่งทำหน้าที่ดูแลรักษาป่าเท่านั้น จึงจะมีสิทธิใช้และได้ประโยชน์จากป่า โดยนัยนี้สิทธิชุมชนให้ความสำคัญกับการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรเพื่อส่วนรวมมากกว่าประโยชน์ส่วนตน ...ชุมชนสามารถใช้อำนาจออกกฎเกณฑ์โดยคำนึงถึง ความเป็นธรรมในสังคม เป็นสำคัญตัวอย่างเช่น ชุมชนหลายแห่งมีกฎเกณฑ์อนุญาตให้แต่ละเฉพาะครัวเรือนที่แต่งงานใหม่และยากจนเท่านั้นจึงจะมีสิทธิตัดไม้เพื่อใช้ส่วนตัว ในขณะที่ครัวเรือนที่มีฐานะดีจะไม่ได้สิทธิอันนั้น” (ยศ สันตสมบัติ)

โครงการวิจัย “สิทธิชุมชนท้องถิ่น จากจารีตประเพณีสู่สถานการณ์ปัจจุบัน: การศึกษาเพื่อแสวงหาแนวทางนโยบายสิทธิชุมชนท้องถิ่นในประเทศไทย” ค้นพบว่า “สิทธิ” เป็นสิ่งที่มนุษย์ได้มาด้วยการต่อสู้กับธรรมชาติและเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน “สิทธิ” จึงเกิดขึ้นได้ด้วยการเคลื่อนไหวทางสังคม ด้วยการต่อกรกับสถาบัน และด้วยการเรียกร้องต่อสู้กับอำนาจรัฐ “สิทธิชุมชน” ไม่อาจมีขึ้นได้ ถ้าไม่มีผู้คนและชุมชนที่ตระหนักถึงคุณค่าและศักดิ์ศรีของชุมชน”

“...สิทธิในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติ สิทธิในการพิทักษ์รักษาวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม ตลอดจนสิทธิอื่นๆ อันเกี่ยวข้องกับการมีชีวิตอยู่โดยไม่ถูกรุกล้ำล่วงเกิน เกี่ยวข้องกับความสามารถในการพึ่งตนเองของชุมชนของตน” (เสกสรรค์ ประเสริฐกุล)

ดังนั้น สิทธิชุมชนให้ความสำคัญกับผู้พึ่งพาอาศัยทรัพยากรเพื่อความอยู่รอดของชุมชนเป็นอันดับแรก ชุมชนตั้งอยู่บนฐานทรัพยากรชุมชนในการดำรงอยู่ ซึ่งทรัพยากรชุมชน (Community Resources) หมายถึง สรรพสิ่งที่อยู่ในชุมชน ซึ่งอาจจะแบ่งออกเป็น 3 องค์ประกอบใหญ่ๆ คือ

- 1) ทรัพยากรชุมชนทางชีวภาพ ได้แก่ มนุษย์ สัตว์ พืช และสิ่งมีชีวิตขนาดเล็ก
- 2) ทรัพยากรชุมชนทางกายภาพ ได้แก่ ทรัพยากรตามธรรมชาติ คือ ดิน น้ำ แร่ธาตุ ป่าไม้ พลังงาน อากาศ และแสง
- 3) ทรัพยากรที่ชุมชนสร้างขึ้น ได้แก่ สิ่งก่อสร้าง โบราณสถาน ศิลปกรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณี วัฒนธรรม ภูมิปัญญา กลุ่ม และองค์กรชุมชนต่างๆ เป็นต้น

การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรเพื่อความอยู่รอดชุมชน ซึ่งชุมชนต้องร่วมกันรักษาทรัพยากรชุมชนให้สามารถดำรงอยู่ได้ ทั้งนี้การมีสิทธิชุมชนต่อฐานทรัพยากรชุมชนนั้น มีอยู่ด้วยกัน 2 ส่วน คือ สิทธิภายใน นั่นคือ การจัดการความสัมพันธ์ต่อการใช้ทรัพยากรของสมาชิกในชุมชนและสิทธิภายนอก ซึ่งก็คือ การอ้างสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและดำเนินการปกป้องฐานทรัพยากรไม่ให้ภายนอกเข้ามาทำลายหรือมาเปลี่ยนแปลงรูปแบบการ

ใช้ทรัพยากรที่ส่งผลกระทบต่อการใช้ของชุมชน การดูแลรักษาทรัพยากรชุมชนจึงขึ้นอยู่กับชุมชนเป็นหลัก เนื่องจากชุมชนมีความสามารถในการเข้าถึงการใช้ประโยชน์ การกำหนดแนวทางดูแลรักษา ให้เข้ากับวิถีชีวิต ภูมิปัญญาท้องถิ่น บริบทของชุมชน ทำให้การดูแลรักษาทรัพยากรมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น แต่ทั้งนี้ก็ต้องอาศัยความร่วมมือจากฝ่ายต่างๆ และการยอมรับสิทธิชุมชน เพื่อให้ชุมชนสามารถดำเนินการในการจัดการทรัพยากรชุมชนให้เป็นไปได้ด้วยดี

ในแง่ของระบบกฎหมายแล้วประเด็นสิทธิชุมชนยังปรากฏในหลักกฎหมายสำคัญ กล่าวคือมีประเด็นสิทธิชุมชนตามกฎหมายในประเทศในบทบัญญัติของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 ได้รับรองสิทธิชุมชน ตามมาตรา 66 และมาตรา 67 โดยได้แบ่งชุมชนออกเป็น 3 ประเภท คือ ชุมชน ชุมชนท้องถิ่น และชุมชนดั้งเดิม ซึ่งส่งผลให้สิทธิชุมชนที่ได้รับความคุ้มครองในปัจจุบันกว้างขวางมากกว่ากลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในอาณาบริเวณเดียวกันเท่านั้น แต่ยังรวมถึงกลุ่มคนที่มีวิถีชีวิตประเพณี ความเป็นอยู่ ผลประโยชน์ หรือใช้ทรัพยากรธรรมชาติร่วมกัน ในมาตรา 66 มีเจตนารมณ์ ในการยอมรับบทบาทชุมชนท้องถิ่น ศักยภาพความเข้มแข็ง และภูมิปัญญาของชุมชนในการมีสิทธิและอำนาจร่วมกับรัฐเพื่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่น

มาตรา 67 มีเจตนารมณ์เพื่อคุ้มครองสิทธิของบุคคลในการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์บำรุงรักษา และได้รับประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ และเมื่อพิจารณาในวรรคแรกจะพบว่าเป็นการให้สิทธิแก่ปัจเจกบุคคลทั่วไปในการดำรงชีวิตอยู่ในสิ่งแวดล้อมที่ไม่ก่อให้เกิดอันตรายต่อสุขภาพอนามัย สวัสดิภาพ และการมีคุณภาพชีวิตที่ดี รวมทั้งสิทธิในการมีส่วนร่วมกับชุมชนและรัฐในการบำรุงรักษาสิ่งแวดล้อมและพิทักษ์สิทธิดังกล่าวนี้ และยังเน้นย้ำถึงหลักประกันว่าสิ่งแวดล้อมที่ดีนั้นจะไม่ถูกทำลายจากโครงการหรือกิจกรรมต่างๆ ที่มีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม โดยได้กำหนดให้เจ้าของโครงการหรือกิจกรรมที่อาจก่อให้เกิดผลกระทบอย่างรุนแรงต่อสิ่งแวดล้อมมีหน้าที่ที่จะต้องทำการศึกษา และประเมินผลกระทบที่อาจจะเกิดขึ้นจากโครงการหรือกิจกรรมนั้นเสียก่อน และโครงการหรือกิจกรรมเหล่านั้นจะต้องผ่านการพิจารณาและให้ความคิดเห็นประกอบ โดยกระบวนการรับฟังความคิดเห็น จากผู้ที่เกี่ยวข้องจนมีข้อยุติเสียก่อนจึงจะสามารถดำเนินโครงการหรือกิจกรรมเหล่านั้นได้ ในวรรคที่สองได้ระบุขั้นตอนก่อนการดำเนินโครงการหรือกิจกรรมที่อาจก่อให้เกิดผลกระทบอย่างรุนแรงต่อสิ่งแวดล้อม และในวรรคที่สามได้ให้สิทธิแก่ชุมชนในการฟ้องร้องหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง ในกรณีที่ปรากฏว่ามีได้มีการปฏิบัติตามมาตรา 67 วรรค 1 และวรรค 2

ดังนั้นรัฐธรรมนูญได้ระบุเรื่องสิทธิชุมชนไว้อย่างชัดเจน แต่เมื่อพิจารณาจากกรณีศึกษาจะพบว่ากลับไม่มีผลในทางปฏิบัติภายใต้แนวทางการพัฒนาแบบทุนนิยมเสรี และการใช้อำนาจรัฐในการจัดการทรัพยากรในรูปของสัมปทาน สิทธิชุมชนในระดับกว้างอันเกิดจากการเคลื่อนไหวเพื่อต่อรองกับอำนาจรัฐและทุนภายใต้วาทกรรมการพัฒนาของประเทศ เป็นการใช้อิเอเอเป็นเครื่องมือในการสร้างความชอบธรรมที่ไม่เกิดการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง ซึ่งรวมถึงการเปิดเผยข้อมูลข่าวสารตาม พระราชบัญญัติข้อมูลข่าวสารของทางราชการ พ.ศ. 2540 และระบบรวมอำนาจการปกครองและการตัดสินใจไว้ที่ส่วนกลางและไม่ฟังเสียงของชุมชน (กองกรรมาธิการ สำนักเลขาธิการวุฒิสภา, 2544) ปัจจัยเหล่านี้ส่งผลต่อสิทธิชุมชนในการเข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรของชุมชนตามกฎหมายต่างๆ

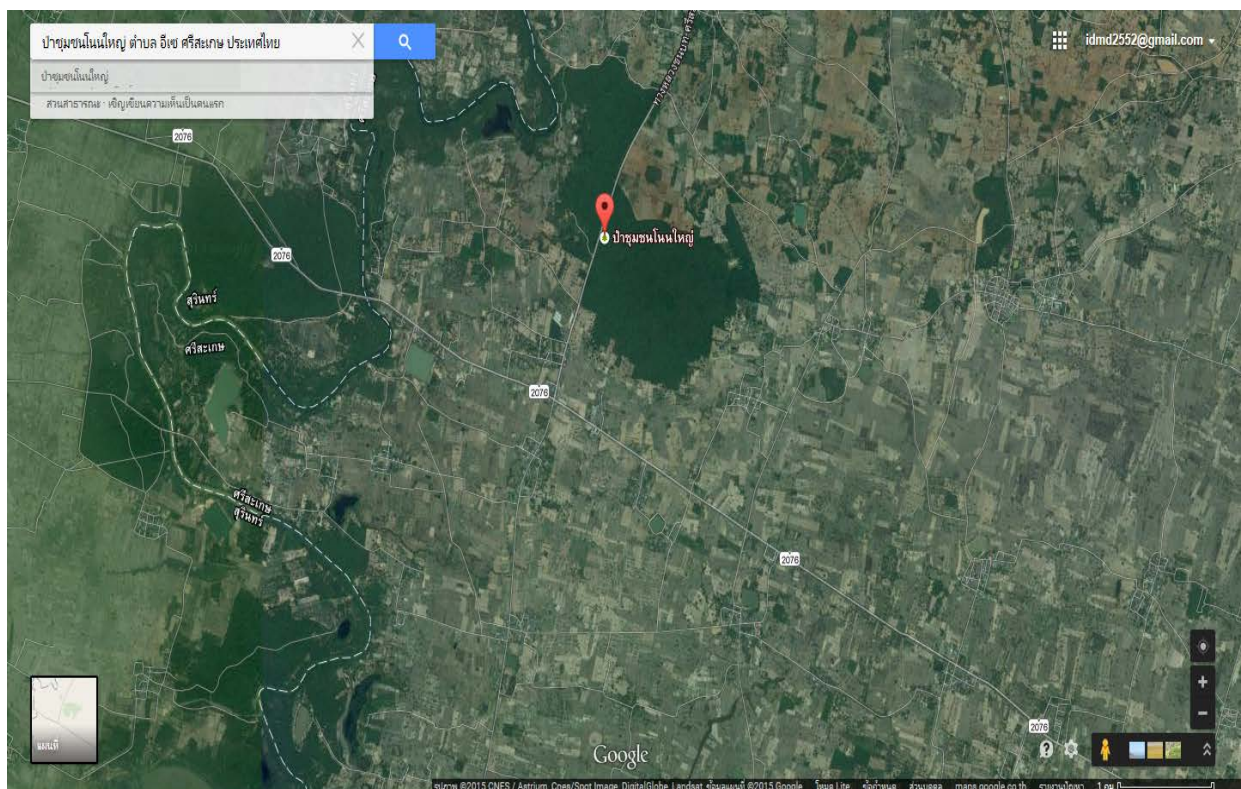
บทที่ 3

สภาพพื้นที่และความมั่นคงทางอาหารในป่าชุมชนโนนใหญ่

การศึกษาวิจัยโครงการเรื่อง “การศึกษาเพื่อสร้างความมั่นคงทางมนุษย์ ด้านความมั่นคงทางอาหาร ความมั่นคงทางเศรษฐกิจ และความมั่นคงทางวัฒนธรรม ในการจัดการป่าชุมชนในประเทศไทย” สามารถแบ่งข้อมูลพื้นที่ศึกษาออกเป็น 2 ประเด็น คือ ป่าชุมชนโนนใหญ่ และประวัติความเป็นมาของชุมชนโดยรอบโนนใหญ่ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

3.1 ป่าชุมชนโนนใหญ่

1) ข้อมูลพื้นฐานป่าชุมชนโนนใหญ่

ภาพที่ 2: แสดงภาพถ่ายทางดาวเทียมพื้นที่ป่าชุมชนโนนใหญ่ ต.อิเซ อ.โพธิ์ศรีสุวรรณ จ.ศรีสะเกษ
ที่มา: <https://www.google.com/maps/place>

ป่าชุมชนโนนใหญ่ มีเนื้อที่ 3,040 ไร่ มีลักษณะเป็นพื้นที่สูงลาดเอียงลงสู่ลำห้วยทับทันด้านทิศตะวันตกของลำห้วย ทำให้เกิดสภาพนิเวศที่หลากหลาย รอบป่าเป็นพื้นที่ลุ่มทำนา และหนองน้ำสาธารณะประโยชน์ของชุมชนต่อด้วยโนนตั้งหมู่บ้าน ซากพิช ซากสัตว์ซึ่งเป็นปุ๋ยสำหรับพื้นที่เกษตรจะถูกชะล้างสู่ที่นา ส่งผลโดยตรงให้ที่นาอุดมสมบูรณ์ และป่ายังได้ช่วยซับน้ำ ทำให้หนองน้ำสาธารณะมีน้ำตลอดทั้งปี น้ำซับ หรือน้ำค้ำที่ไหลลงสู่หนองน้ำรอบป่า และห้วยทับทันมีจำนวนถึง 12 แห่ง

ป่าชุมชนโนนใหญ่ ตั้งอยู่ห่างจากตัวจังหวัดศรีสะเกษ ประมาณ 35 กิโลเมตร ไปทางทิศตะวันตก ตามถนนสาย ศรีสะเกษ – รัตนบุรี ทางหลวงหมายเลข 225 ดูแลรักษาโดย 12 ชุมชน ใน 2 ตำบล ประกอบด้วยหมู่บ้านในตำบลอิเซ ได้แก่ บ้านหนองฮู หมู่ที่ 3 บ้านแปะ หมู่ที่ 4 บ้านอิเซ หมู่ที่ 5 บ้านหนองหนัก หมู่ที่ 6 บ้านอิเซใต้ หมู่ที่ 7 บ้านน้อยดงเมือง หมู่ที่ 9 บ้านโนน หมู่ที่ 12 หมู่บ้านในตำบลเสียว ได้แก่ บ้านเสียว หมู่ที่ 1 บ้านเสียวหมู่ที่ 2 บ้านหนองโน หมู่ที่ 3 บ้านหนองมโนรมย์หมู่ที่ 15 และบ้านหนองขุนศรี หมู่ที่ 16 อำเภอโพธิ์ศรีสุวรรณ จังหวัดศรีสะเกษ

อาณาเขตติดต่อของพื้นที่ป่าชุมชนโนนใหญ่มีดังนี้

ทิศเหนือ ติดต่อกับ ป่าชุมชนโนนลาน ตำบลเปาะ อำเภอบึงบูรพ์ จังหวัดศรีสะเกษ

ทิศใต้ ติดต่อกับ บ้านหนองโน บ้านหนองมโนรมย์ บ้านน้อยดงเมือง ตำบลเสียว

อำเภอโพธิ์ศรีสุวรรณ จังหวัดศรีสะเกษ

ทิศตะวันออก ติดต่อกับ บ้านหนองเรือ ตำบลเสียว อำเภอโพธิ์ศรีสุวรรณ จังหวัดศรีสะเกษ

ทิศตะวันตก ติดต่อกับ ลำห้วยทับทัน ตำบลอิเซ อำเภอโพธิ์ศรีสุวรรณ จังหวัดศรีสะเกษ

2) การจัดการป่าของคนในชุมชน

การจัดการขององค์กรชาวบ้านเพื่อการอนุรักษ์ป่าชุมชนโนนใหญ่ 12 หมู่บ้าน รอบป่าชุมชนโนนใหญ่ จะแบ่งเขตการดูแลและรักษาป่าของแต่ละชุมชน โดยจะเลือกตั้งคณะกรรมการป่าชุมชนประจำหมู่บ้าน บ้านละ 12 คน ซึ่งแต่ละหมู่บ้านจะรวมกันเป็นคณะกรรมการร่วมกันเรียกชื่อว่า “คณะกรรมการชาวบ้านเครือข่ายป่าชุมชนโนนใหญ่” โดยจะมีการเลือกตั้งคณะกรรมการใหม่ทุก 2 ปี

นอกจากกรรมการที่ชาวบ้านเลือกตั้ง ผู้ใหญ่บ้านและผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านจะเป็นกรรมการโดยตำแหน่ง คณะกรรมการเครือข่ายป่าชุมชนจะเลือกตั้งคณะกรรมการบริหารป่าชุมชน 1 ชุด จำนวน 11 คน ประกอบด้วย ตัวแทนหมู่บ้านละ 2 คน และประธาน 1 คน คณะกรรมการบริหาร จะทำหน้าที่ประสานงานแต่ละงานหมู่บ้านและดำเนินงานที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ป่า กฎระเบียบ การอนุรักษ์ป่าชุมชนโนนใหญ่ การตามกฎหมายการอนุรักษ์ป่าคณะกรรมการจะจัดประชุมชาวบ้านแต่ละหมู่บ้าน เพื่อระดมความคิดเห็นขอเขตการใช้ประโยชน์จากป่า ข้อห้าม และบทลงโทษเมื่อได้ความคิดเห็นจากแต่ละหมู่บ้านคณะกรรมการจะรวมความเห็นและตราเป็นร่างกฎระเบียบป่าชุมชนโนนใหญ่ขึ้น จากนั้น นำกลับไปประชุมเพื่อขอมติจากชาวบ้านแต่ละหมู่บ้าน เมื่อได้รับฉันทานุมัติจากชาวบ้านทุกหมู่บ้านแล้ว จึงตราเป็นกฎระเบียบของป่าชุมชน และกฎระเบียบป่าชุมชนโนนใหญ่ โดยมีการหารือเพื่อปรับปรุงร่วมกันระหว่างชาวบ้านอยู่เสมอ

3) ชุมชนกับการใช้ประโยชน์ป่า

เนื่องจากชุมชนรอบป่าโนนใหญ่ เป็นชุมชนที่ตั้งถิ่นฐานมายาวนาน ทำให้วิถีชีวิตของชาวบ้าน เกื้อกูลผูกพันอยู่กับป่าผ่านการเข้าใช้ประโยชน์ ทำให้ชุมชนสร้างวัฒนธรรมที่สัมพันธ์กับป่า ทั้งด้านที่เป็นการ อนุรักษ์การใช้ประโยชน์อย่างต่อเนื่อง โดยแบ่งเขตพื้นที่ป่าเพื่อสร้างความเข้าใจในการใช้ประโยชน์ร่วมกัน โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

(1) ป่าดอนปู่ตา เป็นป่าที่มีอาณาเขตชัดเจน ไม่มีใครกล้าบุกรุกเพราะถือว่าปู่ตาเป็นของรักษาประจำหมู่บ้าน โดยมีผู้ทำหน้าที่ติดต่อระหว่างปู่เจ้ากับชาวบ้าน คือ เฒ่าจ้ำหรือตาจ้ำ ป่าดอนปู่ตาดังกล่าวในป่าโนนใหญ่ คือ ดอนเจ้าปู่ป่าโนนใหญ่และดอนปู่ตาบ้านตลาด ชาวบ้านสามารถเก็บหาของป่าในป่าดอนปู่ตาได้แต่ไม่มีใครกล้าตัดไม้

ซึ่งป่าดอนปู่ตามีมาตั้งแต่ตอนตั้งหมู่บ้านมาจนถึงทุกวันนี้ ป่าปู่ตาเป็นสถานที่ตั้งพระภูมิเจ้าที่รักษาหมู่บ้านหรือห้วยหนอง โดยมีชาวบ้านให้ความศรัทธา ความนับถือ อีกทั้งยังเชื่อถือว่าเป็นป่าที่มีเจ้าปกปักรักษาดูแล โดยชาวบ้านให้ความศรัทธา ความนับถือ อีกทั้งยังเชื่อถือว่าเป็นป่าที่มีเจ้าปกปักรักษาดูแล โดยชาวบ้านจะเรียกเจ้าที่ปกปักรักษาว่า “เจ้าปู่” ซึ่งชาวบ้านเชื่อว่า เจ้าปู่จะปกปักรักษาชาวบ้าน และหมู่บ้านให้มีความสุข หรืออาจเรียกได้ว่า “พระภูมิ” ของหมู่บ้าน ละเมื่อถึงช่วงฤดูในการประกอบกิจกรรมชีวิตด้านต่างๆ จึงมีการเซ่นไหว้ บอกกล่าว เช่น ก่อนจะมีการลงมือทำนา เดือน 6 ของปีนั้น ก็จะบอกปู่ตาหลังเกี่ยวข้าว หรือไม่ว่าจะเป็นงานประเพณีใดก็ตามที่จัดขึ้นในหมู่บ้าน ก็จะบอกกล่าวปู่ตาเพื่อขออนุญาตจัดงาน

(2) **ป่าปู่แสนกนาแฮก** คือป่าบริเวณบ้านน้ำซำน้ำคำ ซำบักตู้ ซึ่งเจ้าของจนถึงว่าเป็นปู่แสนกนา แฮก ถ้าตัดไม้แล้วจะเป็นไข้ไม่สบาย ซึ่งป่าบริเวณดังกล่าว จะมีการทำพิธีก่อนฤดูกาลทำนาหรือฤดูกาลเก็บเกี่ยว บางที่อาจมีศาลเพียงตาอยู่ด้วย ไร่เวลาถวายข้าวปลาอาหารให้กับผีตาแฮกหรือปู่แฮก เวลาจะทำพิธีแรกนาขวัญ ตลอดจนการขอฝน ตามความเชื่อที่เป็นภูมิปัญญาของชาวบ้าน

(3) **ป่าหอเจ้า** พื้นที่ป่าบริเวณดังกล่าว เป็นพื้นที่ห้ามตัดไม้ หากจะใช้ไม้ต้องทำพิธีขอตัด หากเจ้าไม่ให้ไม่สามารถตัดได้

(4) **ป่าหินจ้อก้อ** ชาวบ้านนับถือหินจ้อก้อว่าเป็นหินศักดิ์สิทธิ์ ป่าบริเวณหินจ้อก้อห้ามตัดโดยเด็ดขาด ซึ่งความศักดิ์สิทธิ์ของหินจ้อก้อเกี่ยวข้องโดยตรงกับการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำของห้วยทับทัน ต่อมาหินจ้อก้อถูกทำลายโดยกลุ่มชุดหินลูกรัง เป็นผลทำให้ความเชื่อคลายลง

(5) **ป่าวัดอภัยทาน** อยู่บริเวณบ้านอิเซและบ้านหมาจอก

(6) **ป่าช้า** อยู่บริเวณบ้านหนองฮู ตำบลอิเซ ปัจจุบันวัฒนธรรมของชาวบ้านเปลี่ยนไปจากที่เคยเผาคนตายในป่าช้าเป็นเผาในหินา เพราะถือว่าผืนนาเป็นสถานที่ที่บรรพบุรุษเคยบุกเบิกและทำมาหากินมาก่อน เมื่อท่านไม่มีชีวิตอยู่แล้ว ก็ควรให้อยู่ในผืนนาแผ่นดินเดิม หรือบางหมู่บ้านได้เปลี่ยนมาเผาศพด้วยเมรุที่วัดประจำหมู่บ้านแทน

4) **พื้นที่ใช้ประโยชน์ตามสภาพป่า**

ด้วยลักษณะป่าชุมชนโนนใหญ่เป็นป่าผสมประกอบด้วย ป่าดิบแล้ง ป่าเบญจพรรณ ป่าเต็งรัง และป่าเบญจพรรณ ลักษณะพืชพรรณจึงมีความหลากหลายตามสภาพป่า อาทิ เกล็ง นานาก กระจับปี่ ตะแบก พันชาติ มะค่าแต้ อะลาง ประดู่ เป็นต้น ซึ่งเป็นไม้ที่อยู่ในเขตป่าดิบแล้งและเบญจพรรณ ในป่าเต็งรังเป็นเขตพื้นที่มีหน้าดินตื้น ดินชั้นล่างเป็นหินลูกรัง ไม้สำคัญ ได้แก่ ไม้เต็ง ไม้รัง ไม้เหียง ไม้ตะแบก ในขณะที่ในเขตพื้นที่ลุ่มริมน้ำซึ่งเป็นป่าเบญจ ป่าทาม พืชหลักทั่วไปเป็นไม้หว้า ไม้สะแก เสี้ยว ต้นจิกน้ำ เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีไม้พุ่ม ไม้ล้มลุกและไม้เถาอีกเป็นจำนวนมาก จนชุมชนสามารถแบ่งพื้นที่ใช้ประโยชน์ตามสภาพป่า ประกอบด้วย

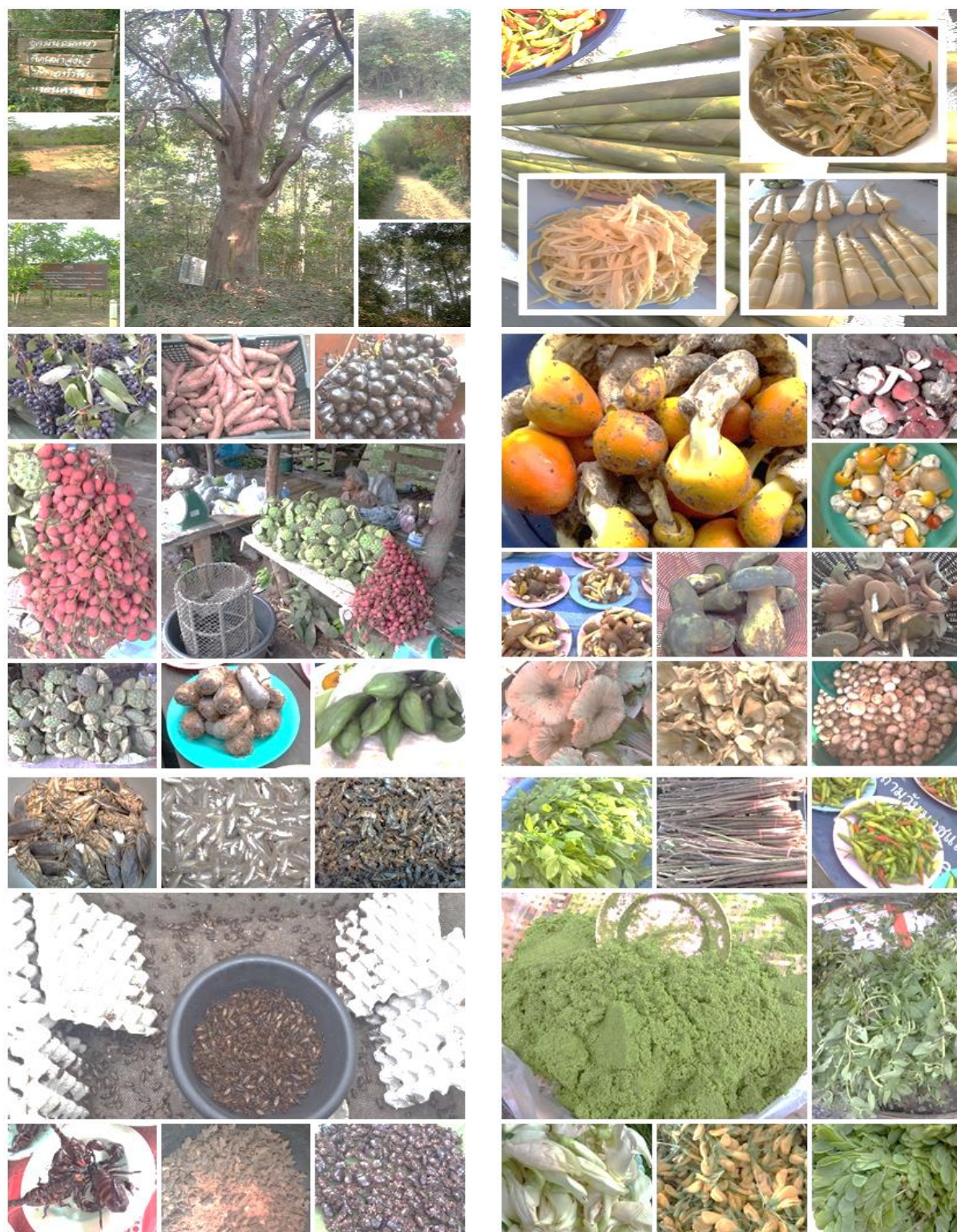
1) **ป่าใช้สอย** มีไม้สำหรับใช้สอย ทำรั้ว ทำฟืน ฯลฯ

2) **ป่าเก็บเห็ด** โดยเห็ดโค เห็ดระโงก เห็ดปลวก (เห็ดโคน) ซึ่งจะมีอยู่ทั่วไปบริเวณป่ายาง ในขณะที่บริเวณชายป่า เห็ดเหล่านี้จะมีมากในบริเวณป่าเห็ดหนองบึงและป่าเห็ดปลาร้า ซึ่งเป็นส่วนที่อยู่ในใจกลางป่าโนนใหญ่

3) **ป่าหน่อไม้** อยู่บริเวณชายป่าด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ห้วยทับทัน

4) **ป่าไม้ผล** ซึ่งจะมีพืชผัก และผลไม้ต่างๆ เช่น เกล็ง มะค้อ (ตะคร้อ) มะฝี่ผ่วน มะหวด หมากหม้อ ซึ่งจะหาเก็บได้จากป่าชายฝั่งห้วยทับทัน ส่วนผักและมันพันธุ์ต่างๆ จะหาเก็บได้ทั่วทั้งป่า

ป่าโนนใหญ่ยังอุดมสมบูรณ์ไปด้วยสมุนไพรนานาชนิด และเห็ดวรัญ์ป่าหลายชนิด ที่สามารถนำมาทำตัวยารักษาโรค และทำหัตถกรรมพื้นบ้าน นอกจากนี้ป่าแห่งนี้ยังอุดมไปด้วยแมลงกินได้จำนวนมาก อาทิ ไข่มดแดง แมงจิ้งจก จิ้งหรีด บั้ง ตั๊กแตนชนิดต่างๆ แมลงบางชนิด เช่น ไข่มดแดง ซึ่งสามารถสร้างรายได้ให้กับชุมชนอีกอย่างหนึ่ง (ดังแสดงในภาพที่ 2)

ภาพที่ 3: แสดงถึงอาหารที่สามารถหาได้ในพื้นที่ใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนโนนใหญ่

5) กฎระเบียบป่าชุมชนโนนใหญ่

1. ห้ามเข้าไปตัดไม้ในเขตป่าชุมชนโดยพลการ ผู้ฝ่าฝืนที่ไม่ได้รับอนุญาตจากคณะกรรมการป่าชุมชน จะถูกปรับ 500 บาท
2. ไม้ที่ส่วนบุคคลครอบครองที่มีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง 20 เซนติเมตร ขึ้นไป หากต้องการใช้ต้องขออนุญาตกรรมการป่าก่อน
3. การตัดไม้ใหญ่ ตามข้อ 2 ต้องจ่ายค่าบำรุง ต้นละ 10 บาท
4. ผู้ถางและเผาป่าในเขตป่าชุมชน มีโทษปรับตั้งแต่ 5,000 บาท ขึ้นไป
5. ห้ามล่าสัตว์ในเขตป่าชุมชน ฝ่าฝืนปรับ 500 บาท ขึ้นไป
6. ห้ามนำรถเข็นเข้าไปเก็บฟืนในป่าชุมชนโนนใหญ่ ยกเว้นใช้ในงานศพ เพื่อให้ชาวบ้านได้ตระหนักถึงคุณค่าของไม้ที่นำมาทำฟืน และการใช้ฟืนอย่างประหยัด
7. การหาของป่าสามารถหาได้แต่ห้ามหาเพื่อการค้า เช่น เถาวัลย์
8. สามารถนำสัตว์มาเลี้ยงในป่าได้แต่ห้ามโค่นล้มต้นไม้เพื่อเอาใบให้สัตว์
9. กรรมการรักษาป่าทำผิดจะถูกปรับตามกฎระเบียบ
10. หากมีผู้ฝ่าฝืนกรรมการรักษาป่าจะใช้วิธีเจรจากับคู่กรณี ถ้าตกลงกันไม่ได้จะดำเนินการตามกฎหมาย

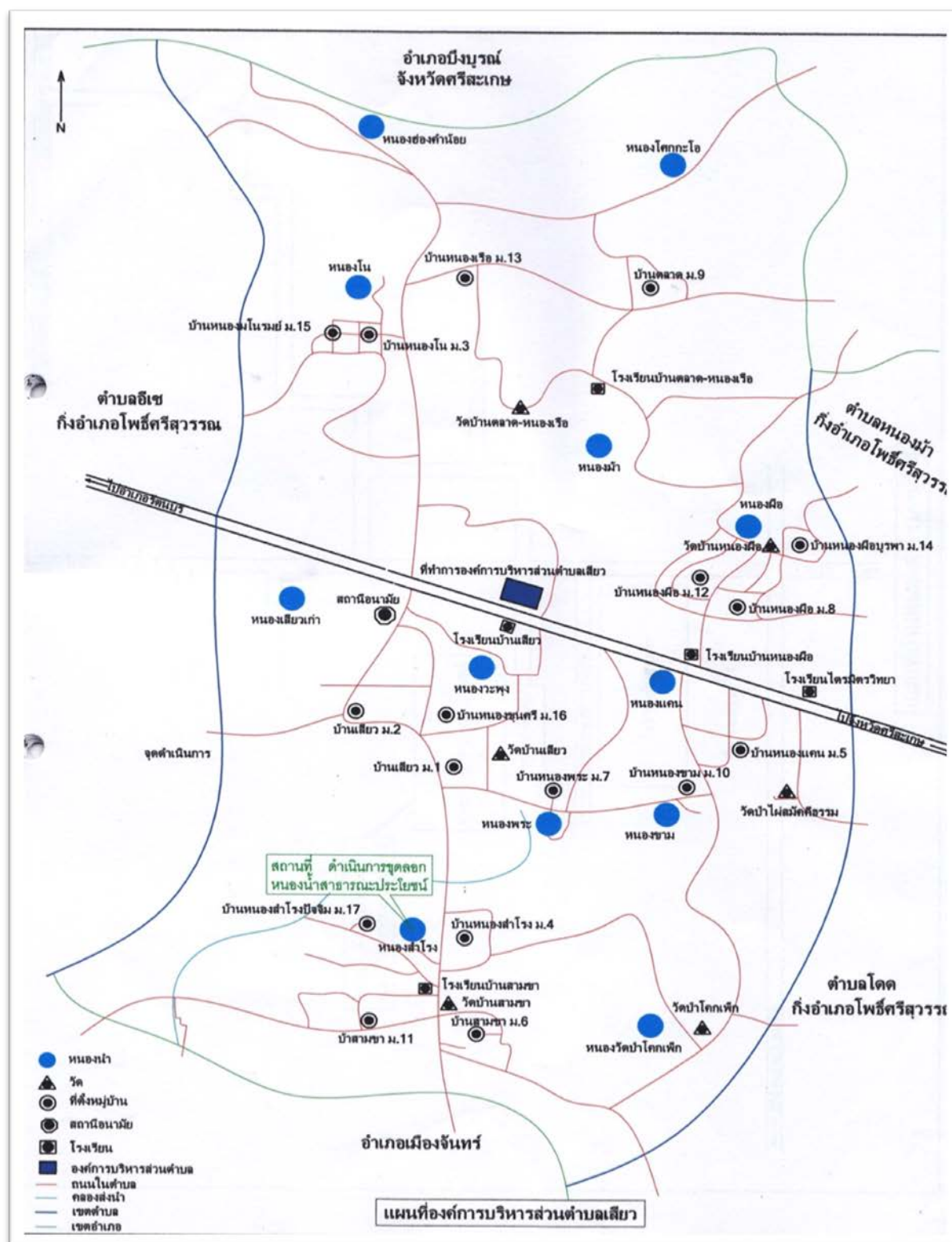
ผู้ฝ่าฝืนจะมีโทษ 3 ขั้นตอน คือ ครั้งแรกตักเตือน ครั้งที่สองปรับ ครั้งที่สามส่ง ให้เจ้าหน้าที่รัฐดำเนินการตามกฎหมาย รายได้จากการปรับจะนำเข้ากองทุนป่าชุมชนโนนใหญ่เพื่อใช้ในการกิจการเกี่ยวกับการอนุรักษ์ฟื้นฟูป่า เช่น กรณีไฟไหม้ป่า

การใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนแห่งนี้หาใช้มีเพียงแต่ชาวบ้านที่เป็นกลุ่มผู้ดูแลรักษาป่าเท่านั้น ยังมีชุมชนที่อยู่ต่างถิ่นห่างไกลออกไป เช่น อำเภอบึงบอระเพ็ด จังหวัดศรีสะเกษ อำเภอรัตนบุรี จังหวัดสุรินทร์ ต่างก็มาใช้ประโยชน์จากป่าผืนนี้หาอาหาร ยาสมุนไพร และไม้ใช้สอย ซึ่งชุมชนรอบป่าโนนใหญ่ก็ไม่ได้อ้างสิทธิของการดูแลรักษาเพื่อหวงห้ามหรือเรียกเก็บสิทธิประโยชน์จากการดูแลรักษาป่าแต่อย่างใด ชุมชนรอบป่าชุมชนโนนใหญ่ ยังคงรักษาวิถีแห่งการแบ่งปัน ผูกพัน ตามวัฒนธรรมชุมชน เพียงแต่ทำเพื่อการประชาสัมพันธ์ให้ชุมชนต่างถิ่น รู้กฎระเบียบของการใช้ป่าและดูแลควบคุมไม่ให้ฝ่าฝืนกฎระเบียบสังคมร่วมกันเท่านั้น

6) ข้อมูลพื้นฐานของชุมชนและประชากร

6.1) ลักษณะทางกายภาพ

อำเภอโพธิ์ศรีสุวรรณแบ่งเขตการปกครองจากอำเภออุทุมพรพิสัย จัดตั้งเป็นกิ่งอำเภอเมื่อวันที่ 30 เม.ย.2537 ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของจังหวัดศรีสะเกษ ห่างจากตัวจังหวัดตามเส้นทางหลวงหมายเลข 226 และ ทางหลวงศรีสะเกษ - สัมปอญน้อย-รัตนบุรี จังหวัดสุรินทร์ ระยะทางประมาณ 32 กิโลเมตร รวม 5 ตำบล 80 หมู่บ้าน และได้มีพระราชกฤษฎีกายกฐานะเป็นอำเภอโพธิ์ศรีสุวรรณ เมื่อวันที่ 28 กันยายน 2550 (ดังแสดงในภาพที่ 3)

ภาพที่ 4: แสดงอาณาเขตการปกครองตำบลเสี้ยว อำเภอโพธิ์ศรีสุวรรณ จังหวัดศรีสะเกษ

ที่มา: องค์การบริหารส่วนตำบลเสียว อำเภอโพธิ์ศรีสุวรรณ จังหวัดศรีสะเกษ

6.2) สภาพภูมิประเทศโดยทั่วไป

เป็นที่ราบลุ่มแม่น้ำ และมีพื้นที่เป็นที่ราบสูงดินเป็นดินร่วนปนทราย พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ที่เหมาะสมแก่การเกษตรอย่างยิ่ง

6.3) คำขวัญอำเภอ

ถิ่นชนสองเผ่า ปลุกข้าวมะลิหอม พร้อมผ้าไหมงาม หัตถกรรมเลื่องลือ
ฝีมืออุปสวຍ คนรวนน้ำใจ ป่าโนนใหญ่ล้ำค่า ปลอดภัยงานบุญ

6.4) จำนวนหมู่บ้าน (เขตการปกครอง)

ตำบลเสียวเป็น 1 ใน 5 ตำบล ในเขตอำเภอโพธิ์ศรีสุวรรณ จังหวัดศรีสะเกษ อยู่ห่างจากที่ว่าการอำเภอโพธิ์ศรีสุวรรณ ประมาณ 3 กิโลเมตร แยกตามการแบ่งเขตการปกครองมีหมู่บ้านทั้งหมด 17 หมู่บ้าน ดังนี้

หมู่ที่ 1 บ้านเสียว	หมู่ที่ 7 บ้านหนองพระ	หมู่ที่ 13 บ้านหนองเรือ
หมู่ที่ 2 บ้านเสียว	หมู่ที่ 8 บ้านหนองผือ	หมู่ที่ 14 บ้านหนองผือบุรพา
หมู่ที่ 3 บ้านหนองโน	หมู่ที่ 9 บ้านตลาด	หมู่ที่ 15 บ้านหนองมนโนรมย์
หมู่ที่ 4 บ้านหนองสำโรง	หมู่ที่ 10 บ้านหนองขาม	หมู่ที่ 16 บ้านหนองขุนศรี
หมู่ที่ 5 บ้านหนองแคน	หมู่ที่ 11 บ้านสามขา 2	หมู่ที่ 17 บ้านหนองสำโรงปัจจิม
หมู่ที่ 6 บ้านสามขา	หมู่ที่ 12 บ้านหนองผือ 2	

7) สภาพสังคมและสภาพเศรษฐกิจในพื้นที่

7.1) สภาพสังคมและวัฒนธรรม

ประชากรส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ นอกนั้นเป็นศาสนาอื่น ส่วนประเพณีและวัฒนธรรมที่สำคัญคือ ประเพณีสงกรานต์ บุญบั้งไฟ และแห่เทียนพรรษา สำหรับประเพณีวัฒนธรรมที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษมาสู่ลูกหลาน อาทิเช่น ประเพณี บุญข้าวสาก ประเพณีบุญข้าวจี ประเพณีบุญบั้งไฟ ประเพณีลงแขกเกี่ยวข้าว ประเพณีข้าวประดับดิน ประเพณีรำอ้อ

7.2) สภาพเศรษฐกิจ

การประกอบอาชีพของชาวบ้านในพื้นที่ มีอาชีพเกษตรกรรมเป็นอาชีพหลักมีผลผลิตที่สำคัญคือ ข้าวหอมมะลิและมันสำปะหลัง และอาชีพอื่นนอกเหนือจากนั้นถือเป็นอาชีพเสริมที่สร้างรายได้ให้ครัวเรือน ทั้งอย่างสม่ำเสมอหรือบางช่วงระยะเวลาของอาชีพนั้นๆ ดังต่อไปนี้

(1) **อาชีพเกษตรกรรม** โดยแบ่งเป็นการทำนาปลูกข้าว และการทำไร่มันสำปะหลังเป็นบางส่วน สำหรับการปลูกข้าว พันธุ์ กข.15 ชาวบ้านในแถบนี้จะปลูกข้าวเจ้าเป็นหลัก โดยเกิดจากลักษณะการบริโภคของคนในพื้นที่และราคาข้าวเจ้าราคาดีกว่าข้าวเหนียว จึงปลูกข้าวเหนียวเพียงเล็กน้อยเท่านั้นหรือบางครั้งเรือนไม่ปลูกข้าวเหนียวเลย แต่ละครัวเรือนจะแบ่งสัดส่วนการขายและการเก็บข้าวไว้บริโภคตามการลงทุนทำนาในแต่ละปี กล่าวคือ ถ้าปีไหนลงทุนข้าวมาก ข้าวที่เหลือเก็บไว้ก็จะน้อย แต่ปีไหนน้ำดี ฝนดี ไม่ต้องใช้สินเชื่อในการนำปุ๋ยมาใช้มาก ปีนั้นก็เก็บจะได้เก็บข้าวมากกว่าขาย การขายข้าวจะไม่ขายหมดในทีเดียว จะขายเพื่อใช้หนี้จากการลงทุน และทยอยขายเมื่อต้องการรายได้มาใช้จ่ายภายในครัวเรือน ทั้งในช่วงปกติหรือฉุกเฉิน เพราะบางครั้งเรือนไม่มีรายได้อื่นนอกจากการขายข้าว จึงจำเป็นต้องมีข้าวเป็นสินค้าไว้ขายในยามจำเป็น ส่วนพืชไร่ที่พื้นที่แถบนี้ปลูกคือ มันสำปะหลัง จะปลูกในช่วงหลังฤดูการเก็บเกี่ยว โดยพื้นที่แห่งนี้ทำนา

ปีละ 1 ครั้ง เนื่องจากน้ำที่ใช้ในการทำการเกษตรมาจากช่องทางเดียวคือ น้ำฝน นอกเหนือจากการปลูกหลังฤดูการเก็บเกี่ยวแล้ว บางครัวเรือนที่มีพื้นที่นาเป็นลักษณะพื้นที่ดอนสูงไม่เหมาะแก่การปลูกข้าว จะปลูกมันสำปะหลังตลอดทั้งปี

(2) **อาชีพเก็บหาของป่า** ถึงแม้การเก็บเห็ด หน่อไม้ แผลง และผักต่างๆ ภายในป่าชุมชน โนนใหญ่ จะเป็นประโยชน์เพื่อในการบริโภคมากกว่าการขายแล้วนั้น แต่ถ้าช่วงไหนที่ฝนตกตามฤดูกาล ป่ามีความชุ่มชื้น ทำให้อาหารในป่ามีความอุดมสมบูรณ์ ชาวบ้านที่เข้าเก็บหาของป่าได้อาหารจากป่าออกมาในจำนวนมาก ระบบการขายก็จะเกิดขึ้นตามมา ทั้งจากบุคคลภายนอกหรือจากชาวบ้านในระแวกใกล้เคียง ที่คอยมารอรับถาหม้อ ซึ่งถือว่าเป็นอีกช่องทางอาชีพเสริมรายได้ให้กับครัวเรือนอีกทางหนึ่ง

(3) **อาชีพรับจ้าง** หนุ่มสาววัยแรงงานในชุมชน ออกไปรับจ้างนอกพื้นที่เป็นจำนวนมาก ทั้งในกรุงเทพมหานคร และเมืองอุตสาหกรรมหลัก เช่น อุดรธานี สมุทรปราการ ชลบุรี เป็นต้น แต่เมื่อถึงช่วงทำการเกษตร เดิมจะลงนามมาเพื่อช่วยทางบ้านดำนานา เก็บเกี่ยว แต่ในระยะหลังจะเปลี่ยนเป็นการส่งเงินมาแทนเพื่อให้ครัวเรือนที่อยู่ที่บ้านจ้างคนในชุมชนหรือนอกชุมชนมาเป็นแรงงานแทนตนและครอบครัว แต่ในช่วง 2 ปีที่ผ่านมา พื้นที่ที่เปลี่ยนระบบการทำนาจากการนาดำเป็นนาหว่าน ทำให้ชาวบ้านในพื้นที่ไม่ต้องจ้างคนมาช่วยทำนา สามารถหว่านเองให้เสร็จได้ภายในเวลาไม่กี่วัน เมื่อเทียบกับแต่ก่อนที่การดำนา ใช้เวลา 15-20 วัน

(4) **อาชีพหัตถกรรม** การทอผ้าไหม ยังพบเห็นได้ภายในชุมชน โดยส่วนมากจะเป็นกลุ่มผู้สูงอายุที่ยังทอผ้ากันอยู่ โดยมีการปลูกหม่อนเลี้ยงไหม สาวไหม ปั่นไหม และขั้นตอนการทอ ซึ่งบางครัวเรือนในชุมชนยังสามารถทำได้ครบตั้งแต่กระบวนการแรก บางครัวเรือน มาเริ่มผลิตเองในขั้นตอนการปั่นไหม และทอผ้า โดยมีทั้งคนภายในและภายนอกชุมชนเป็นลูกค้า โดยผ้าไหมจะขายดีในช่วงเทศกาลงานสำคัญต่างๆ โดยขายเมตรละ 800 บาท แล้วแต่ความยากง่ายของลาย และความสนิสนมคุ่นเคยกัน ถือเป็นอาชีพรายได้เสริมที่ทำรายได้ดีอีกอาชีพหนึ่งของคนในพื้นที่

8) สาธารณูปโภคขั้นพื้นฐาน

1) การคมนาคม

เส้นทางการคมนาคมจากตำบลเสียวไปยังตัวจังหวัดศรีสะเกษ เป็นถนนลาดยาง การสัญจรสะดวก ระยะทางจากตำบลเสียว - จังหวัดศรีสะเกษ ประมาณ 35 กิโลเมตร และ เป็นเส้นทางไปสู่อำเภอรัตนบุรี จังหวัดสุรินทร์ นอกจากนี้ยังเป็นเส้นทางศูนย์กลางไปสู่ตำบลอื่นๆ ได้ง่าย

การเดินทาง เดิมมีรถโดยสารประจำทางวิ่งระหว่าง ศรีสะเกษ - รัตนบุรี ให้ชาวบ้านได้ใช้บริการเข้าไปติดต่อราชการ ไปโรงพยาบาล ไปซื้อของที่ตลาดศรีสะเกษ แต่ปัจจุบัน รถประจำทางถูกเปลี่ยนเป็นรถตู้โดยสาร 15 ที่นั่ง โดยเริ่มวิ่งตั้งแต่เวลา 06.00 - 18.00 น. เป็นการวิ่งสวนกันระหว่างเลขคู่ หมายถึง รถจะออกในเวลา 06.00 น. 08.00 น. 10.00 น. 12.00 น. 14.00 น. 16.00 น. และ 18.00 น. สลับกันทั้งขาไปจากศรีสะเกษ-รัตนบุรี และ รัตนบุรี - ศรีสะเกษ โดยค่าโดยสารรถตู้ ราคา 40 บาท/เที่ยว

2) การไฟฟ้า

ตำบลเสียวมีไฟฟ้าใช้ครบทุกหมู่บ้าน และมีไฟฟ้าสาธารณะครบทุกหมู่บ้าน

3) ระบบประปาหมู่บ้าน

ชาวบ้านตำบลเสียวใช้น้ำผ่านระบบประปาหมู่บ้าน โดยมีแหล่งน้ำขนาดใหญ่อยู่หมู่ 16 บ้านหนองขุนศรี (หมู่ 1 บ้านเสียว เดิม) เป็นอ่างเก็บน้ำในการผลิตประปาใช้ภายในชุมชน เดิมบริเวณนี้เป็นสระที่ชาวบ้านสามารถลงไปใช้ประโยชน์ในการหาสัตว์น้ำ แต่เมื่อแหล่งน้ำแห่งนี้ถูกให้เป็นแหล่งน้ำประปา จึงมีการลอกคลองทำให้ลึกขึ้นและห้ามลงไปจับสัตว์น้ำเช่นแต่ก่อน มีแหล่งน้ำที่สำคัญ ได้แก่ ห้วยทับทัน คลองเสียว

4) ที่ดินและการใช้ประโยชน์

เอกสารสิทธิของชาวบ้าน ที่ทั้งเอกสารที่เป็น ฉโนด นส.3 ก. สค.1

3.2 ประวัติความเป็นมาของชุมชนโดยรอบโนนใหญ่

ประชากรรอบป่าโนนใหญ่ เป็นกลุ่มชนชาวลาว บรรพบุรุษดั้งเดิมอพยพจากเวียงจันทน์ โดยอพยพมาพร้อมกับพระยาตาและพระวอราชภักดี ช่วงปี พ.ศ. 3211 – 3241 การอพยพครั้งแรกมาตั้งหลักแหล่งที่จังหวัดหนองบัวลำภู และหนีการติดตามโจมตีของพระเจ้าศิริบุญสาร มาจนถึงบ้านทุ่ง (อ.สุวรรณภูมิ ในปัจจุบัน) จากนั้นข้ามแม่น้ำมูล เดินทางตามสายห้วยทับทันมาตั้งถิ่นฐานในบริเวณที่เป็นชุมชนปัจจุบัน ชุมชนยุคแรกบริเวณป่าโนนใหญ่ได้แก่ บ้านเสียว บ้านสามขา บ้านแปะ ต่อมาในปี พ.ศ. 2435 ขยายเป็น บ้านหนองโน บ้านหมาจอก บ้านอีเซ บ้านแปะ บ้านหนองหนัก ซึ่งรวมเป็น 5 หมู่บ้านอนุรักษ์ป่าโนนใหญ่ในปัจจุบัน การเลือกตั้งถิ่นฐานบริเวณนี้ มีปัจจัยหลัก คือ ใกล้สายน้ำใหญ่ ทั้งแม่น้ำมูลและห้วยทับทัน ใกล้ป่าดงดิบใหญ่ คือ ป่าโนนใหญ่ เพื่อชาวบ้านจะได้พึ่งพาแหล่งอาหารจากแม่น้ำมูล ห้วยทับทัน และจากป่าโนนใหญ่

ในตอนแรกที่อยู่อาศัยพื้นที่หมู่บ้านตั้งอยู่ห่างจากพื้นที่ป่าที่เห็นในปัจจุบัน ต่อมาเมื่อประชากรเพิ่มขึ้น หมู่บ้านจึงขยายเข้าไปตั้งอยู่ในบริเวณที่ลาดเนินสูง ซึ่งเป็นพื้นที่ป่า ซึ่งต่อมาหมู่บ้านนั้นได้ร้างไปเพราะโรคระบาด จึงอพยพไปตั้งบ้านเรือนในที่ใหม่ ซึ่งไม่ไกลจากที่เดิมมากนักและยังอยู่ติดต่อกับเขตป่าจนถึงปัจจุบัน นั่นคือบ้านหนองโน หมู่ 3

บ้านหนองโน หมู่ 3 แยกออกมาจากบ้านเสียว เมื่อปี 2415 โดยการนำของพ่อใหญ่คำปาน และแม่ใหญ่สิงห์คำ บัวศรี (นามสกุลตอนหลัง สมัยนั้นยังไม่มีนามสกุล) ย้ายออกมา 3 ครัวเรือน มาทำเถียงนาอาศัยสาเหตุที่แยกออกมา เพราะมาทำนา และใกล้แหล่งน้ำธรรมชาติชายป่าเดิมบริเวณนี้เป็นทุ่งหญ้าใหญ่ ออกมาทางปรับเปลี่ยนเป็นพื้นที่นา ซึ่งตอนแรกที่มาได้มาเพื่อตั้งเป็นบ้าน ออกมานอนเฝ้านาเฝ้าควาย แต่ก่อนต้องนอนเฝ้าถ้าไม่อย่างนั้น จะมีเสือมากินวัวควายที่เอามาใช้ไถนา อยู่แบบนั้นหลายปี จนอพยพตามกันออกมาจากบ้านเสียว เป็น 6-7 ครัวเรือน และเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ส่วนมากคนที่ออกตามกันมาจะเป็นเครือญาติกัน และตั้งเป็นบ้านหนองโน หมู่ที่ 3 (ตอนนั้นมีบ้านเสียว หมู่ 1, หมู่ 2) ชื่อบ้านหนองโนเป็นชื่อเดิมที่ตั้งมาตั้งแต่สมัยก่อน เนื่องจากที่บริเวณแห่งนี้มีต้นโสน และมีคันคูน้อย โดยต้นโสนอ้อมคันคูน้อย จึงตั้งชื่อบ้านตามลักษณะนั้นคือบ้านหนองโน จัดตั้งอย่างเป็นทางการเมื่อ พ.ศ. 2434 และในปี 2451 เป็นปีแรกที่มีลูกหลานที่เกิดขึ้นในบ้านหนองโน

และในปี 2542 บ้านหนองโนหมู่ 3 ได้แยกออกเป็นบ้านหนองมนรมย์ หมู่ 15 สาเหตุที่แยกเพราะเป็นช่วงที่มีโอกาสที่จะแยกได้ เพราะช่วงนั้นเป็นช่วงจัดตั้งกิ่งอำเภอโพธิ์ศรีสุวรรณ หมู่บ้านอื่นใกล้เคียงแยกตัวออกเยอะเช่นเดียวกัน นายสมัย ราชเจริญ ผู้ใหญ่บ้านในขณะนั้น กล่าวถึงสาเหตุที่ให้แยกหมู่บ้านออกไปอีกหนึ่งหมู่บ้าน ถ้าไม่แยกหมู่บ้านออกมา ถ้าขอทางคอนกรีตในหมู่บ้านจะได้เพียงหมู่ละ 50 เมตร บ้านหนองโนก็ได้ 50 เมตร เท่านั้น แต่ถ้าแยกหมู่บ้านออกมาอีกหนึ่งหมู่บ้าน จากที่จะได้เพียง 50 เมตร ก็จะกลายเป็น 100 เมตร ซึ่งมีชาวบ้านที่เห็นด้วยและไม่เห็นด้วยโดยกล่าวว่าที่ผู้ใหญ่บ้านอยากแยกหมู่บ้านออกอีกหนึ่งหมู่บ้านเพราะชี้แจงจบครอง แต่หลังจากที่แยกหมู่บ้านออกมาแล้วก็เห็นถึงประโยชน์และเจตนารมณ์ความตั้งใจของผู้ใหญ่บ้านจนถึงทุกวันนี้¹

¹ นายสมเด่น บัวศรี หนึ่งในผู้นำชุมชน ได้รับการยกย่องให้เป็นปูตาของคนตำบลเสียว (สัมภาษณ์ 16 มิถุนายน 2557)

3.2.1 ป่าโนนใหญ่ ป่าใหญ่ของชุมชน

จิรวรรณ อยู่เกษม (2543) ได้กล่าวถึงลักษณะทางกายภาพของป่าโนนใหญ่ จากการศึกษพบว่าพื้นที่บริเวณป่าโนนใหญ่เป็นป่าที่มีความสำคัญทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองท้องถิ่น อยู่ในเขตจังหวัดศรีสะเกษ ทางด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือของจังหวัดติดกับอำเภอเขวาสันรินทร์ ลักษณะป่าโนนใหญ่ มีทั้งส่วนที่เป็นป่าดง คือ ป่าดิบแล้งและป่าเบญจพรรณแล้ง กับป่าโคกสลับเป็นหย่อมๆ ส่วนด้านตะวันตกบริเวณที่ลุ่มติดกับห้วยทับทัน จะเป็นป่าบึงน้ำจืดหรือป่าริมน้ำ หรือป่าบุ่งป่าทามตามที่ชาวบ้านเรียก

ลักษณะพืชพันธุ์ธรรมชาติ จากคำบอกเล่าของชาวบ้าน หลักฐานของต้นไม้ที่เหลืออยู่และลักษณะโครงสร้างของป่าที่ปรากฏนั้น ป่าโนนใหญ่ในอดีตเป็นป่าที่อุดมสมบูรณ์ ตามลักษณะของป่าดิบแล้ง ป่าเบญจพรรณ ต้นไม้ที่สำคัญได้แก่ ไม้ยางนา ซึ่งมีกระจายอยู่ทั่วไป ไม้กะบาก กะบก ตะแบก พันชาติ ประดู่ แดง มะค่า อะลาง แต่ ฯลฯ เป็นพืชชั้นบนขึ้นเบียดเสียดกันหนาแน่น ปกคลุมด้วยพืชชั้นกลาง และพืชคลุมดินนานาชนิด ทั้งส่วนที่เป็นสมุนไพรและพืชอาหาร พืชใช้สอยของมนุษย์ บางส่วนจะเป็นลักษณะป่าโคกในบริเวณที่มีดินตื้นและตอนล่างเป็นหินลูกรัง ไม้สำคัญ ได้แก่ ไม้จิก (เต็ง) ไม้ฮ้าง (รัง) ไม้เหียง (ชาด) ไม้สะแบง ส่วนบริเวณที่ลุ่มริมน้ำเป็นไม้หว้า ไม้พุ่มเช่น กระพุ่มน้ำ จิกน้ำ สะแก อินทิลิน้ำ เสี้ยว เป็นต้น

นอกจากนั้น ศิริหทัย แทนแก้ว (2548) ได้กล่าวถึง การใช้ทรัพยากรต่างๆในป่าชุมชนโนนใหญ่ว่า การพึ่งพิงป่าของชาวบ้านแห่งนี้ คงไม่แตกต่างจากชุมชนอื่นๆ มากนัก เพราะส่วนใหญ่ ยังต้องพึ่งพิงทรัพยากรในชุมชนของตนเองเป็นหลัก เช่น ทรัพยากรที่ดิน น้ำ และป่าไม้ เป็นต้น ซึ่งรูปแบบของการเข้าใช้ประโยชน์ในป่า เช่น การเก็บเห็ดในช่วงฤดูฝน การขุดเผือก มัน หาเศษไม้แห้งเพื่อเป็นเชื้อเพลิงในครัวเรือน และการขุดหาสัตว์เล็กๆ เช่น แมลงต่างๆ เป็นต้น เพื่อการดำรงชีวิตประจำวัน ซึ่งจะเห็นได้ว่า นอกเหนือจากการใช้ประโยชน์ที่มีต่อครัวเรือนตนเองแล้ว ชุมชนแห่งนี้ยังมีการเอื้ออาทรต่อชุมชนอื่นๆ อีกด้วย โดยมีการรวมตัวอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ที่มีอยู่ ช่วยกันดูแลป่าไม้ และมีการตั้งกฎระเบียบต่งๆ ในการเข้ามาใช้ร่วมกันของหมู่บ้านเพื่อความคงอยู่ที่ยาวนานและเป็นการฟื้นฟูป่าด้วยตัวของมันเอง

รอบพื้นที่ป่าโนนใหญ่เป็นพื้นที่ลุ่มทำนาและมีหนองน้ำสาธารณะประโยชน์ ของชุมชนต่อด้วยพื้นที่ตั้งหมู่บ้าน ทำให้ชาวพืชซากสัตว์ซึ่งเป็นปุ๋ยสำหรับพื้นที่เกษตรกรรมถูกชะล้างลงสู่ที่นา ส่งผลโดยตรงให้พื้นที่นาอุดมสมบูรณ์นอกจากนี้ป่าโนนใหญ่ยังได้ช่วยซับน้ำ ทำให้หนองน้ำสาธารณะมีน้ำตลอดทั้งปี น้ำซับหรือน้ำค้ำจากป่าโนนใหญ่ ซึ่งไหลลงสู่หนองน้ำรอบป่าและห้วยทับทัน

3.2.2 ป่าโนนใหญ่กับบริบทยุทธศาสตร์การพัฒนาเศรษฐกิจ

อาจกล่าวได้ว่า ป่าโนนใหญ่เอง เป็นอีกป่าหนึ่งที่หนีวิถีของทุนไม่พ้น จากการรวบรวมข้อมูลหัตถ์ภูมิของผู้ที่ได้ศึกษาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของพื้นที่ป่าโนนใหญ่ที่ผ่านมา และจากการเก็บข้อมูลโดยการสัมภาษณ์ของผู้วิจัยในเรื่องประวัติศาสตร์ในพื้นที่ป่าโนนใหญ่ พบว่ายุทธศาสตร์การพัฒนาที่เข้ามาในพื้นที่ตั้งแต่แรกเริ่มส่งผลให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในทรัพยากรธรรมชาติและคนในพื้นที่อย่างมหาศาล ดังนี้

สำหรับการตั้งถิ่นฐานของชุมชนรอบป่าโนนใหญ่ แม้จะมีการบุกรุกเพื่อปรับให้เป็นพื้นที่อยู่อาศัยพื้นที่ทำกินแต่ยังถือว่าป่ามีความสมบูรณ์อยู่มาก โดยป่าชุมชนโนนใหญ่ได้เริ่มเสื่อมโทรมและลดขนาดลงเนื่องจากการตัดไม้ทำลายป่า และการผลิตเพื่อขาย โดยแบ่งได้ดังนี้

1) ช่วงปี 2476 – 2500 การค้าถ่าน

ป่าโนนใหญ่ที่เคยอุดมสมบูรณ์ ต้องพบกับผลกระทบจากนโยบายของรัฐและการบุกรุกของบุคคลอย่างต่อเนื่อง เมื่อเส้นทางรถไฟได้ก่อสร้างขึ้นถึงห้วยทับทัน กลุ่มกุสและนายทุนจากต่างถิ่นเดินทางมาพร้อมกับรถไฟ ได้เข้ามาตัดไม้เผาถ่านในเขตป่าโนนใหญ่เพื่อลำเลียงไปจำหน่ายที่จังหวัดนครราชสีมาและกรุงเทพฯ ต่อมาได้สนับสนุนให้ชาวบ้านเผาถ่านโดยรับซื้อถ่านจากชุมชนรอบป่าโนนใหญ่ รวมทั้งการรับซื้อไม้แปรรูป กระทั่งถ่านราคาตกต่ำลงและไม้ใหญ่ในป่าใกล้หมด การค้าถ่านและไม้แปรรูปจึงซบเซาลง และในช่วงเดียวกันนี้ประมาณ ปี พ.ศ. 2480 เป็นช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 อาหาร ฝ้ายและเครื่องนุ่งห่มเกิดการ ขาดแคลน รัฐบาลสมัยนั้นจึงส่งเสริมให้เกษตรกรบุกรุกเบิกขยายที่ดินทำกิน ปลูกพืชไร่ เช่น ไร่อ้อย ไร่ฝ้าย ไร่ข้าว ชาวบ้านรอบป่าโนนใหญ่พากันขยายพื้นที่ทำกินเข้าไปในป่าโนนใหญ่ ทำให้สภาพป่าที่อุดมสมบูรณ์ลดลงอย่างรวดเร็ว จนกระทั่ง พ.ศ.2497 เกิดภาวะฝนแล้ง ชาวบ้านในพื้นที่ได้มีการตั้งข้อสังเกตว่าที่ฝนแล้งซ้ำซากส่วนหนึ่งน่าจะเกิดจากการที่ป่าถูกทำลายลงมากและรวดเร็ว

2) ปี พ.ศ.2504 – 2511 พืชเศรษฐกิจรุกป่า

ในพื้นที่มีพืชเศรษฐกิจชนิดใหม่ เข้ามา คือ ปอ ได้แพร่ขยายมาถึงชุมชนป่าโนนใหญ่อย่างรวดเร็ว ประกอบกับช่วงนั้นปอมีราคาสูงทำให้ชาวบ้านหวนกลับไปปลูกปอในป่าโนนใหญ่อีกครั้ง ซึ่งขณะนั้นสภาพป่ากำลังเป็นป่าที่เริ่มฟื้นคืนสภาพ ไม้เล็กไม้น้อย เริ่มแตกเขียวขจีทั่วโนนใหญ่อีกรอบ แต่เพราะความจนของชาวบ้านจึงจำเป็นต้องดิ้นรนต่อสู้เพื่อปากท้องและครอบครัว หลังจากปลูกปอผ่านไปได้ประมาณ 3 ปี กลับพบปัญหาว่าแหล่งน้ำห้วยทับทันที่ใช้เป็นแหล่งแช่ต้นปอเริ่มเน่าเสียส่งกลิ่นเหม็น มีปลาตายตายจำนวนมาก จากปัญหาดังกล่าว ทุกคนจึงชวนกันหยุดทำไร่ปอ เพื่อให้สายน้ำ สายชีวิตกลับคืนสู่ปกติ

และในช่วงปี พ.ศ. 2511 พืชเศรษฐกิจชนิดใหม่ที่เข้ามา คือ มันสำปะหลัง โดยมีที่มาจากจังหวัดนครราชสีมา ได้แพร่ขยายเข้ามาในชุมชนโนนใหญ่ ชาวบ้านส่วนใหญ่เห็นว่าการปลูกมันสำปะหลังจะทำได้ดีกว่าปอเพราะไม่ต้องแช่น้ำไม่ต้องลอก จึงหันมาปลูกมันสำปะหลังขายจำนวนมาก แต่ไม่นานมันสำปะหลังเกิดราคาตกต่ำ ทำให้ชาวบ้านเลิกปลูกมันสำปะหลังและปล่อยที่ดินกลายเป็นป่าฟื้นคืนสภาพอีกครั้ง โดยไม่หวนกลับไปทำไร่อีกเลย

จากการทบทวนวรรณกรรมพบว่า การเข้ามาของการพัฒนาในพื้นที่ป่าโนนใหญ่ที่กล่าวมานั้นเป็นช่วงเดียวกับนโยบายการพัฒนาประเทศสมัย จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ปีพุทธศักราช 2500 เป็นต้นมา ที่มีการส่งเสริมการปลูกเศรษฐกิจเพื่อการส่งออก ได้แก่ปอและมันสำปะหลัง ทำให้ชาวอีสานหันมาปลูกปอและมันสำปะหลังเป็นจำนวนมาก โดยลดพื้นที่การปลูกข้าวทำนาไว้กิน ป่าไม้ทรัพยากรธรรมชาติที่สมบูรณ์ในพื้นที่ถูกทำลาย ดินเสื่อมคุณภาพ เพราะใช้ปุ๋ยเคมี น้ำเน่าเพราะแช่ปอ และน้ำไม่พอใช้ หนี้สินก็มากเพราะต้องใช้ค่าใช้จ่ายมากในการปลูกเพื่อขาย แต่ก็ถูกกดราคา

3) ช่วงปี พ.ศ. 2512 - 2530 การไถป่า ขุดหินลูกรังเพื่อพัฒนาชุมชน

มีการก่อสร้างทางหลวงสายศรีสะเกษ – อุบลราชธานี บริษัทผู้รับเหมาก่อสร้างได้เข้ามาขุดหินลูกรังเพื่อไปสร้างเส้นทางดังกล่าว และในปีต่อมาหน่วยงานสำนักงานเร่งรัดพัฒนาชนบท (รพช.) เข้ามาขุดหินลูกรัง เพื่อสร้างเส้นทางสายอิเซ-โนนลาน หลังจากนั้น ก็มีหน่วยงานราชการและกลุ่มบริษัทผู้รับเหมาทยอยกันเข้ามาขุดหินลูกรัง การขุดหินลูกรังทำให้เส้นทาง ถนนเสียหาย ชาวบ้านได้เรียกร้องให้ผู้รับเหมาสร้างทางให้ หลังจากการขุดหินเสร็จในแต่ละปี บางบริษัทก็ไม่ทำการซ่อมให้ตามตกลงไว้ หรือซ่อมให้ก็ไม่ดีเท่าที่ควร ประมาณ ปี 2529 การขุดหินลูกรังทำให้ป่าเสียหาย แหล่งน้ำตื้นเขิน ชาวบ้านและครูจึงได้ร่วมกันตรวจสอบ

และพบว่า การเข้าชุดหินลูกรังไม่ได้รับสัมปทานแต่อย่างใดจึงคัดค้านจนกระทั่งยุติลง ผลจากการขหินลูกรัง นอกจากจะทำให้ต้นไม้ในบริเวณบ่อลูกรังเสียหายแล้วยังทำให้ลำน้ำสาขาของกลุ่มน้ำห้วยทับทัน 2 แห่ง คือ โสกละองและโสกลหินจ้อกลายเป็นบ่อลูกรัง

4) ช่วงปี พ.ศ. 2514 การประกาศเขตป่าสงวนแห่งชาติป่าโนนลานหรือป่าโนนใหญ่เป็นป่าสงวนแห่งชาติ²

ผืนป่าแห่งนี้ถูกประกาศเป็นป่าสงวนแห่งชาติ เมื่อวันที่ 1 พฤศจิกายน 2514 ตามประกาศกระทรวงฉบับที่ 436 และประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 38 ตอนที่ 129 ลงวันที่ 23 พฤศจิกายน 2514 กำหนดให้ป่าโนนลาน ภายใต้แนวเขตตามแผนที่กฎกระทรวง 16,050 ไร่ เป็นป่าสงวนแห่งชาติ ด้วยเหตุผลคือ ป่าโนนลาน มีไม้แดง ไม้ประดู่ ไม้พินชาติ ไม้กรด ไม้เข้ และไม้ชนิดอื่นๆที่มีค่าจำนวนมาก และมีของป่ากับทรัพยากรธรรมชาติอื่นด้วย สมควรกำหนดให้เป็นป่าสงวนแห่งชาติเพื่อรักษาสภาพป่าไม้ของป่าและทรัพยากรธรรมชาติอื่นไว้

โดยเขตป่าสงวนที่ประกาศได้เกิดการซ้อนทับกับที่ตั้งของชุมชน ที่กินทำกินและพื้นที่ป่าเหลืออยู่ ในช่วงแรกของการประกาศชาวบ้านไม่ทราบถึงสิทธิ และหน้าที่เกี่ยวกับป่าสงวนแต่อย่างใด จึงไม่มีการขอเพิกถอน หรือกันเขตที่ทำกินและที่ตั้งหมู่บ้านออกจากเขตป่าสงวน ประกอบกับทางเจ้าหน้าที่ไม่มีการจับกุมหรือเข้มงวดแต่อย่างใด จึงไม่มีความขัดแย้งและไม่ได้คัดค้านการประกาศ

5) ช่วงปี พ.ศ. 2528 สัมปทานปลูกป่า

กรมป่าไม้ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ อนุมัติให้บริษัทเอกชนในจังหวัดศรีสะเกษ เข้าพื้นที่ป่าโนนใหญ่จำนวน 500 ไร่ ในราคา ไร่ละ 10 บาท เพื่อปลูกสวนป่ายูคาลิปตัส สายพันธุ์คามาลูเลซิส เมื่อวันที่ 1 มีนาคม 2528 กรมป่าไม้อ้างว่า ป่าโนนใหญ่เสื่อมโทรม และนโยบายป่าไม้แห่งชาติ พ.ศ. 2528 กำหนดให้เอกชนเข้าพื้นที่ป่าเสื่อมโทรมปลูกสร้างสวนป่า เพื่อเพิ่มพื้นที่ป่าให้ได้ร้อยละ 40 ของพื้นที่ประเทศ การเข้าพื้นที่ของเอกชนก่อให้เกิดความขัดแย้งกับชุมชนโดยรอบป่าโนนใหญ่ เนื่องจากการเข้ามาสัมปทานผู้เช่าได้ไถป่าเดิมทิ้ง พร้อมกับขายเนื้อไม้ และชุดหินลูกรังไปขาย ซึ่งเป็นการทำงานที่สวนทางกันกับเหตุผลในการเช่าที่อ้างว่า เพื่อเพิ่มพื้นที่ป่า และต่อมาพื้นที่ปลูกป่ารุกเข้าไปในที่ทำกินของชาวบ้าน ชาวบ้านที่ไปเลี้ยงวัวเลี้ยงควายถูกข่มขู่ ห้ามเข้าไปเลี้ยงในบริเวณนั้น ชาวบ้านทั้งตำบลเสียใจจึงรวมตัวกันต่อต้าน ทำลายทรัพย์สินและบ้านพักคนงาน และถอนตัวยูคาลิปตัส เหตุการณ์ได้บานปลายเมื่อชาวบ้าน 4 คน ถูกจับแต่ได้รับการช่วยเหลือจาก ส.ส.และนายความจากอุบลในการว่าความให้

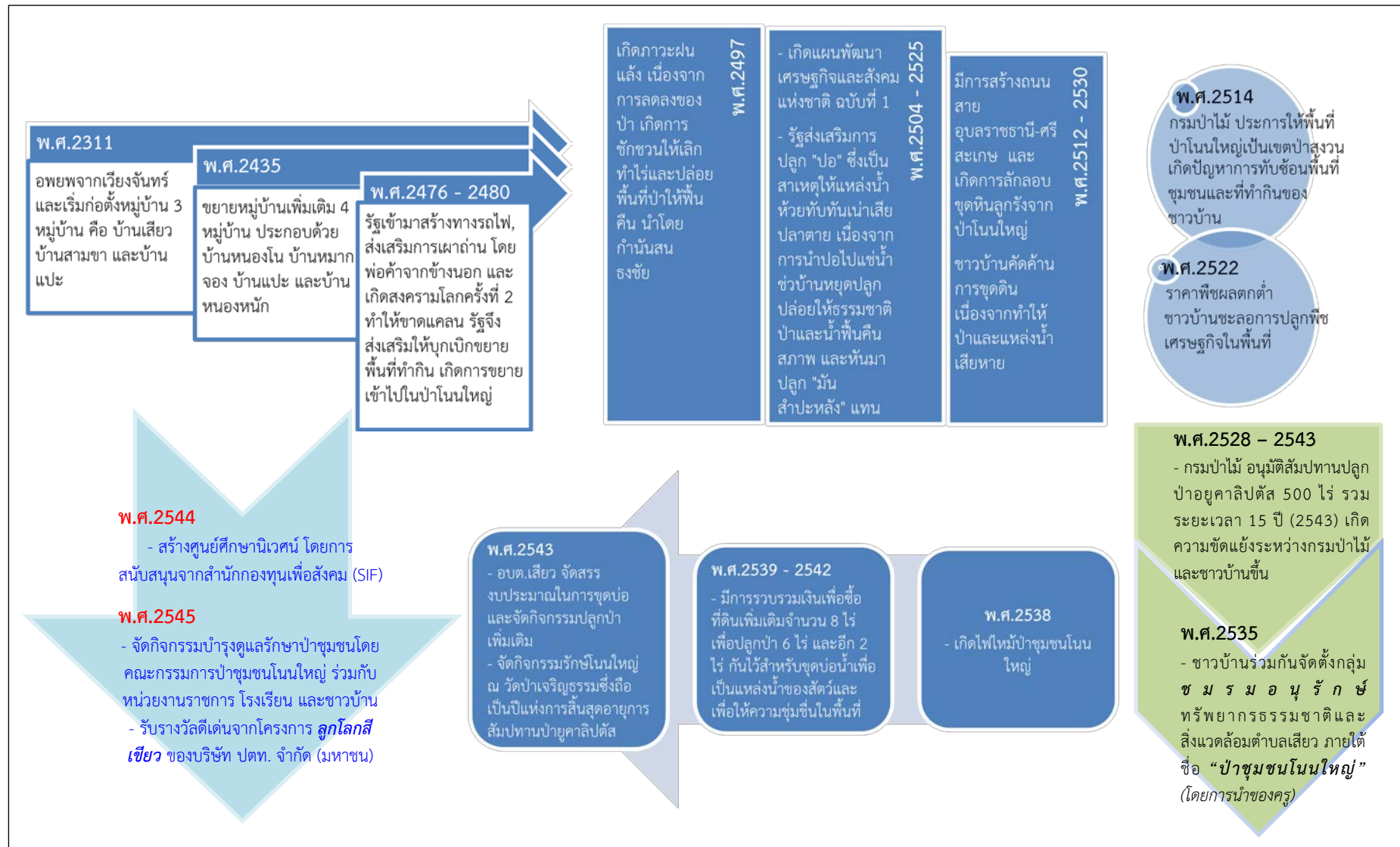
จากนั้นชุมชนได้ร่วมกับนักศึกษาคณะวนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ สำนวณป่าตามหลักเกณฑ์การกำหนดสภาพป่าเป็นป่าเสื่อมหรือป่าสมบูรณ์ ผลการศึกษาพบว่า ป่าโนนใหญ่เป็นป่าสมบูรณ์ ชาวบ้านและสภาตำบลเสียใจ จึงร่วมกันเสนอเรื่องให้กรมป่าไม้ทบทวนและระงับการให้เช่าพื้นที่แต่ไม่ได้รับการแก้ไข จึงนำไปสู่การชุมนุมประท้วง สั่งให้ทบทวนสัญญาเช่าหลายครั้ง กระทั่งเมื่อ วันที่ 2 เมษายน พ.ศ. 2528 นายณรงค์ วงศ์วรรณ ซึ่งขณะนั้นดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ มีตัวแทนของรัฐบาลเข้ามาดูพื้นที่ตรวจสอบสภาพผืนป่าโนนใหญ่ พบว่าป่าโนนใหญ่ยังเป็นป่าไม้ที่มีความอุดมสมบูรณ์มีต้นยางนา

² การเรียกชื่อ ผืนป่าแห่งนี้ว่า “ป่าโนนลาน” หรือ “ป่าโนนใหญ่” จากการสอบถามพบว่า การเรียกของแต่ละหมู่บ้านต่างกัน ชาวบ้านโนนลานก็จะเรียกป่าแห่งนี้ว่าป่าโนนลาน แต่ชาวบ้านที่อยู่ตำบลเสียวเรียกป่าแห่งนี้ว่าป่าโนนใหญ่ แต่ชื่อที่ประกาศให้เป็นชื่อพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติคือ ป่าโนนลาน

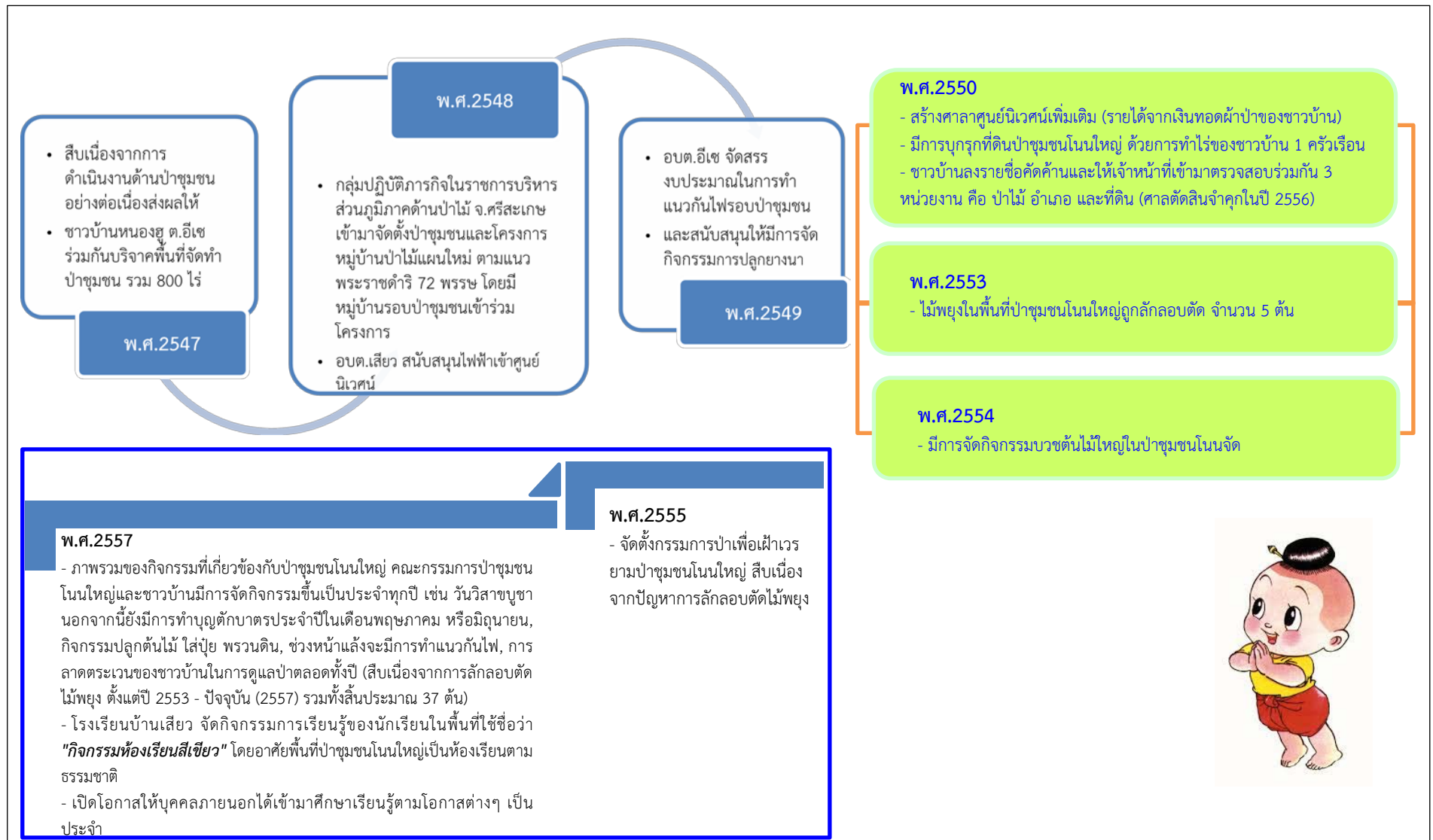
น้อยใหญ่จำนวนมาก และกล่าวว่า ป่าโนนใหญ่ไม่ได้เป็นป่าเสื่อมโทรมอย่างที่รับรายงาน จากนั้นจึงสั่งให้ ทบพวนสัญญาเช่า และเอกชนยินยอมถอนตัวออกจากพื้นที่ โดยที่สัญญาเช่าพื้นที่ป่ายังคงมีอายุการเช่าถึง 28 มีนาคม พ.ศ. 2543

ประสบการณ์แต่ละช่วงของชุมชนรอบป่าโนนใหญ่ มีการบุกเบิกและถอนตัวออกให้ป่าฟื้นสภาพจน ครั้งสุดท้ายที่ชุมชนร่วมกันปกป้องป่า ก่อให้เกิดการรวมตัวเป็นชมรมอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและ สภาพแวดล้อมตำบลเสียว เพื่อทำหน้าที่อนุรักษ์ฟื้นฟูป่าโนนใหญ่ ต่อมาพัฒนาเป็นคณะกรรมการชาวบ้าน อนุรักษ์ป่าโนนใหญ่ ตั้งแต่ พ.ศ. 2535 เป็นต้นมา ซึ่งสามารถแสดงได้เป็นแผนภูมิประวัติศาสตร์ป่าชุมชน ตารางแสดงรายละเอียดประวัติความเป็นมาในช่วงต่างๆ (ตามแผนภูมิที่ 1, ตารางที่ 1 และแผนที่ 1) แสดง แผนที่เดินดินของหมู่ 3 บ้านหนองโน และหมู่ 15 บ้านหนองมนรัมย์ ต่อไปนี้

แผนภูมิที่ 1 แสดงประวัติศาสตร์ชาวบ้านและกิจกรรมการต่อสู้ของป่าชุมชนโนนใหญ่

แผนภูมิที่ 1 (ต่อ)

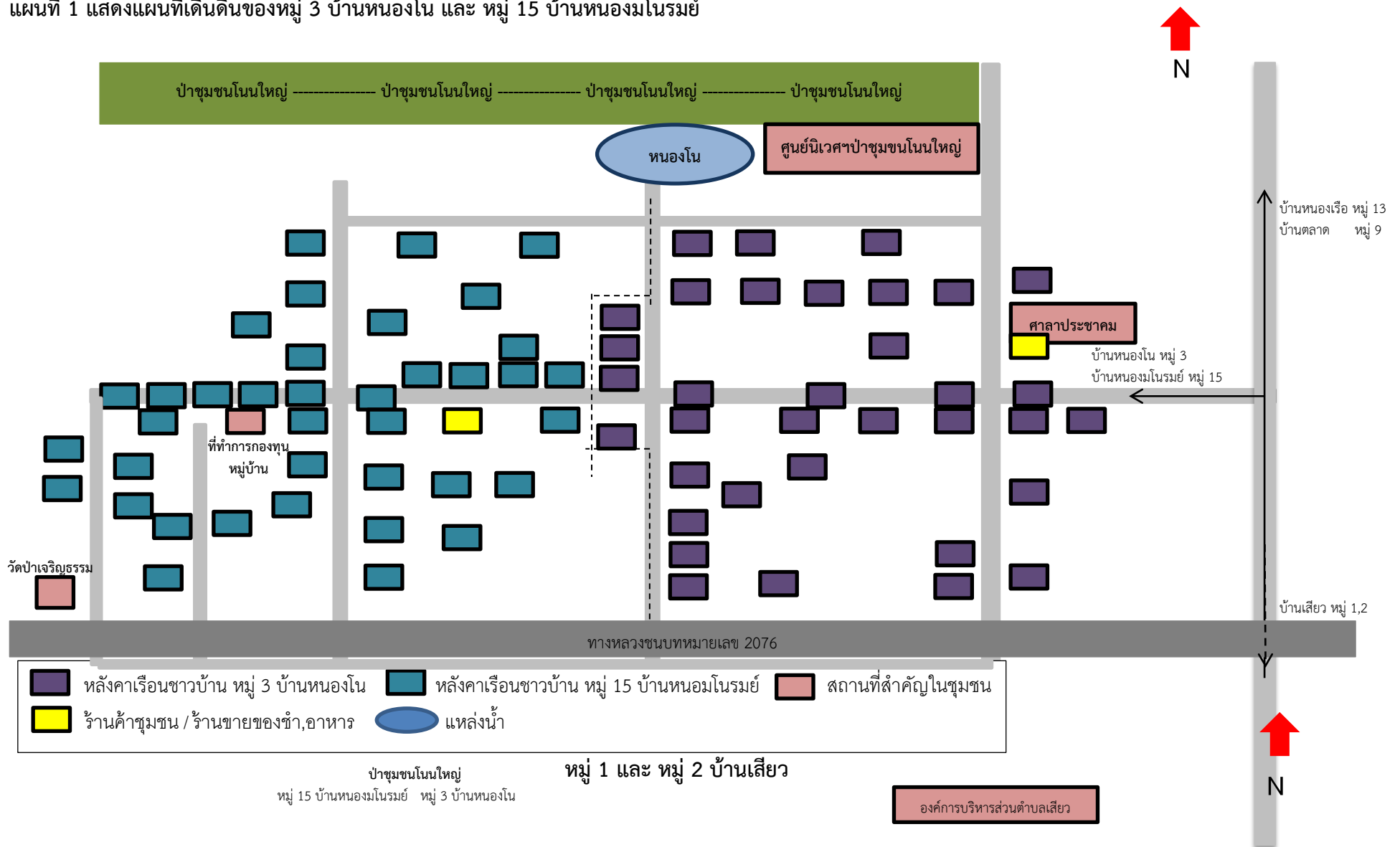

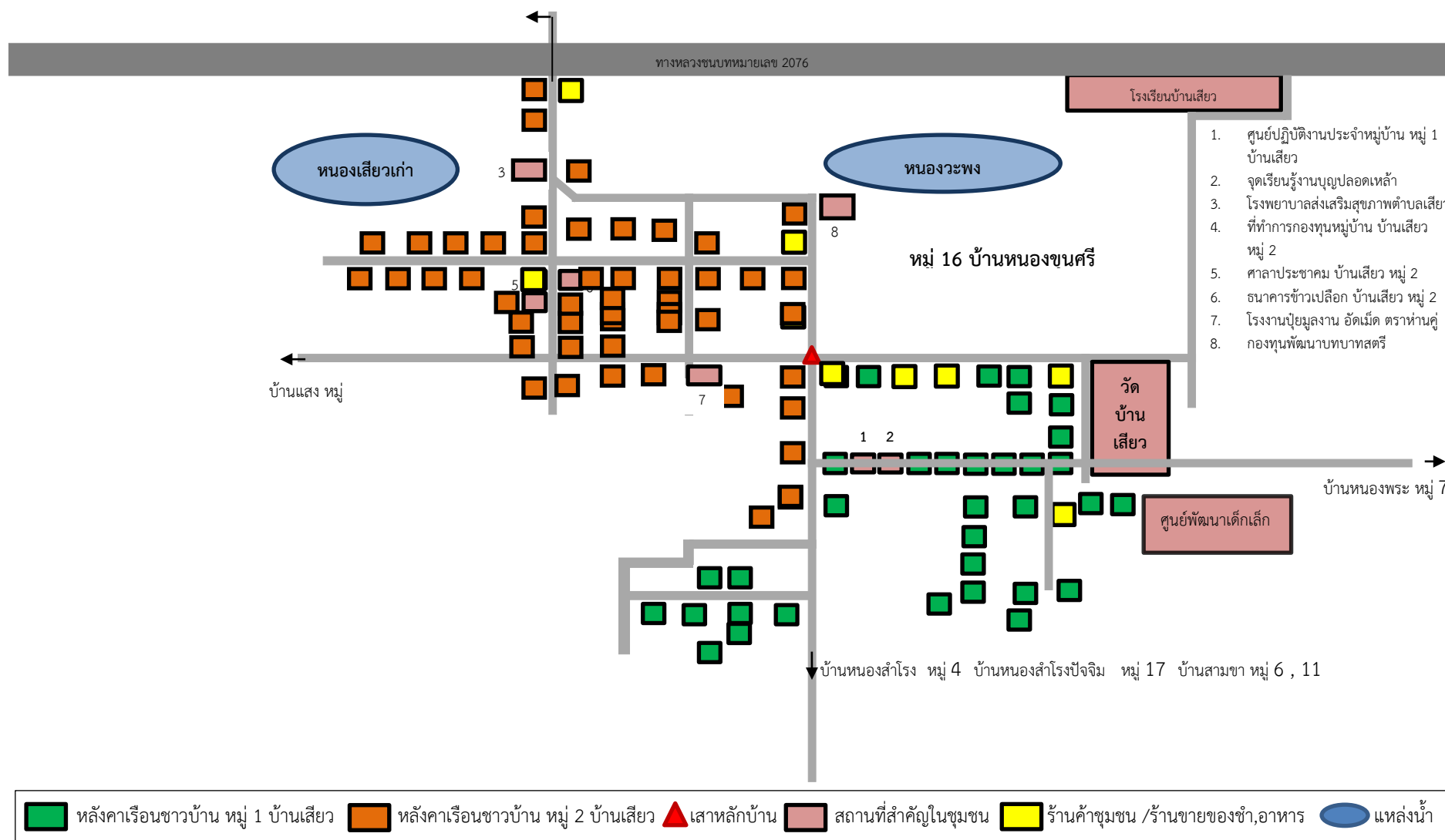
ตารางที่ 2 แสดงผังประวัติศาสตร์ชาวบ้านและกิจกรรมการต่อสู้ของป่าชุมชนโนนใหญ่

ปี	เหตุการณ์
พ.ศ. 2311	อพยพมาจากเวียงจันทร์ เริ่มก่อตั้งหมู่บ้าน 3 หมู่บ้าน ได้แก่ บ้านเสียว บ้านสามขา บ้านแปะ
พ.ศ. 2435	ขยายหมู่บ้านเพิ่ม 4 หมู่บ้าน ได้แก่ บ้านหนองโน บ้านหมากจอง บ้านแปะ บ้านหนองหนัก
พ.ศ. 2476 - 2480	การเข้ามาของการพัฒนาจากรัฐ ได้แก่ - เส้นทางรถไฟถึงหัวทับทัน - พ่อค้าเข้ามาส่งเสริมให้ชาวบ้านในพื้นที่เผ่าถ่าน ป่าโนนใหญ่ถูกทำลายตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา - ช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ขาดแคลนอาหาร ฝ้าย และเครื่องนุ่งห่ม รัฐจึงส่งเสริมให้เกษตรกรบุกเบิกขยายพื้นที่ทำกิน ปลุกพืชไร่ ได้แก่ ไร่ถั่ว ไร่ฝ้าย ไร่ข้าว ชาวบ้านขยายพื้นที่ทำกินเข้าไปในป่าโนนใหญ่ ทำให้ป่าลดลงอย่างรวดเร็ว
พ.ศ. 2497	เกิดภาวะฝนแล้ง ชาวบ้านโดยการนำของ กำนันสน ธงชัย เห็นว่าฝนแล้งนั้นเกิดจากป่าที่ลดลงมาก จึงได้ชักชวนให้เลิกทำไร่ และปล่อยพื้นที่ป่าให้ฟื้นคืน
พ.ศ. 2504 - 2525	ตรงกับช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 - รัฐส่งเสริมการปลูกพืชไร่เพื่อการส่งออก โดยมีพืชเศรษฐกิจ คือ ปอ ได้เข้ามาในพื้นที่ ปลูกได้ประมาณ 3 ปี ชาวบ้านพบว่าแหล่งน้ำห้วยทับทันที่ใช้เป็นแหล่งแช่ปอ เริ่มเน่าเสีย ส่งกลิ่นเหม็น ปลาตายายเป็นจำนวนมาก ทุกคนจึงชวนกันหยุดทำไร่ปอ เพื่อฟื้นคืนสภาพสายน้ำให้กลับสู่ปกติ เมื่อป่าฟื้นคืนสภาพ ชาวบ้านก็หันไปปลูกพืชเศรษฐกิจตัวใหม่คือ มันสำปะหลัง
พ.ศ. 2512 - 2530	สร้างเส้นทางสายอุบลราชธานี – ศรีสะเกษ เกิดการลักลอบของบริษัทรับเหมาย่อยเข้ามาขนหิน ลูกรังจากป่าโนนใหญ่ ชาวบ้านพบว่าการขุดดินทำให้ป่าเสียหาย แหล่งน้ำตื้นขึ้นจึงร่วมกันคัดค้าน
พ.ศ. 2514	กรมป่าไม้ ประกาศให้พื้นที่ป่าบริเวณป่าโนนใหญ่เป็นเขตป่าสงวน ซึ่งทับซ้อนพื้นที่ตั้งชุมชนและที่ทำกินของชาวบ้าน
พ.ศ. 2522	ราคาพืชผลตกต่ำทำให้ชาวบ้านชะลอการปลูกพืชเศรษฐกิจในพื้นที่
พ.ศ. 2528 - 2543	กรมป่าไม้ อนุมัติให้นายทุนเข้ามาสัมปทานพื้นที่ป่าโนนใหญ่ เพื่อปลูกสวนป่ายูคาลิปตัส 500 ไร่ เกิดความขัดแย้งระหว่างกรมป่าไม้และชาวบ้านรอบบริเวณป่าโนนใหญ่ โดยหมดสัญญาการสัมปทานปี 2543
พ.ศ. 2535	ชาวบ้านโดยการนำของครูร่วมกันจัดตั้งกลุ่มชมรมอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้แก่ “ ป่าชุมชนโนนใหญ่ ”
พ.ศ. 2538	เกิดไฟไหม้พื้นที่ป่าชุมชนโนนใหญ่ เนื่องจากสภาพอากาศที่แล้งจัด
พ.ศ. 2539 - 2542	ชาวบ้านร่วมกันจัดทำผ้าป่าเพื่อสมทบซื้อที่ดินเพิ่มเติม จากผู้ที่เข้าไปทำกินและผู้ที่ครอบครองที่ดินในขณะนั้น และได้พื้นที่มาทั้งหมด 8 ไร่ โดยจัดกิจกรรมปลูกป่าในพื้นที่ 6 ไร่ เหลือ 2 ไร่ กันพื้นที่ไว้ขุดบ่อน้ำ เพื่อเป็นแหล่งน้ำของสัตว์ป่า รวมถึงเพื่อความชุ่มชื้นในพื้นที่
พ.ศ. 2543	- องค์การบริหารส่วนตำบลเสียว จัดสรรงบประมาณในการขุดบ่อจำนวน 2 ไร่ จากที่ดินที่ได้จากการจัดทำผ้าป่าของชาวบ้าน และจัดกิจกรรมปลูกต้นไม้เสริมเข้าไปเพิ่มเติม - จัดกิจกรรมรักษโนนใหญ่ ณ วัดป่าเจริญธรรม ซึ่งถือเป็นปีแห่งการสิ้นสุดอายุการสัมปทานป่า
พ.ศ. 2544	ได้รับเงินทุนจากสำนักงานกองทุนเพื่อสังคม (SIF) ในการจัดสร้างศูนย์ศึกษาทางนิเวศน์
พ.ศ. 2545	คณะกรรมการป่าชุมชนโนนใหญ่ ได้ร่วมมือกับหน่วยงานราชการ โรงเรียน และชาวบ้าน จัดกิจกรรมบำรุงดูแล รักษาป่าชุมชน จนได้รางวัลดีเด่น ด้านการส่งเสริม ดูแลสิ่งแวดล้อม จากโครงการ

ปี	เหตุการณ์
	“ลูกโลกสีเขียว” ของบริษัท ปตท.จำกัด (มหาชน)
พ.ศ. 2546	- สืบเนื่องจากกระบวนการจัดการป่าชุมชน และกระบวนการเรียนรู้ทางธรรมชาติ ของนักเรียนโรงเรียนบ้านอี่เซ จึงมีผู้บริจาคที่ดินเพิ่มเติมจำนวน 8 ไร่ - ศูนย์ศึกษาพัฒนานวนศาสตร์ชุมชนที่ 10 (ศรีสะเกษ) สำนักจัดการป่าชุมชน กรมป่าไม้ ได้เข้ามาสนับสนุน ในการจัดทำแปลงสาธิตระบบเกษตร จำนวน 75 ไร่
พ.ศ. 2547	จากการดำเนินงานด้านป่าชุมชนที่ทำต่อเนื่องมาโดยตลอด ชาวบ้านหนองฮู ตำบลอี่เซ ได้ร่วมกันบริจาคพื้นที่เพื่อจัดทำเป็นป่าชุมชน จำนวน 800 ไร่
2548	- กลุ่มปฏิบัติการกิจในราชการบริหารส่วนภูมิภาค (ด้านป่าไม้) จังหวัดศรีสะเกษ ได้เข้ามาดำเนินการจัดตั้งป่าชุมชน และโครงการหมู่บ้านป่าไม้แผนใหม่ ตามแนวพระราชดำริ 72 พรรษา โดยมีหมู่บ้านรอบป่าชุมชนโนนใหญ่เข้าร่วมโครงการจำนวน 12 หมู่บ้าน และมีการจัดกิจกรรมการปลูกต้นไม้วันวิสาขบูชาขึ้นทุกปี - องค์การบริหารส่วนตำบลเสียว สนับสนุนไฟฟ้าเข้าศูนย์นิเวศน์
พ.ศ. 2549	องค์การบริหารส่วนตำบลอี่เซ ได้จัดสรรงบประมาณในการทำแนวกันไฟรอบป่าชุมชน และได้ให้การสนับสนุนการจัดกิจกรรมปลูกยางนา
พ.ศ. 2550	- สร้างศาลาศูนย์นิเวศน์เพิ่มเติมหลังที่ 2 จากเงินทอดผ้าป่าของชาวบ้าน - ปี 2550 มีการบุกรุกที่ดินป่าชุมชนโนนใหญ่ โดยการเข้าไปทำไร่ของชาวบ้านในบริเวณใกล้เคียง 1 ครัวเรือน โดยชาวบ้านลงรายชื่อคัดค้านให้เจ้าหน้าที่เข้ามาตรวจสอบ ได้แก่ 3 หน่วยงาน ป่าไม้ อำเภอบึงสามพัน ศาลตัดสินจำคุก ในปี 2556
พ.ศ. 2553	ไม้พยูงในพื้นที่ป่าชุมชนโนนใหญ่ถูกลักลอบตัด 5 ต้น
พ.ศ. 2554	จัดกิจกรรมบวชต้นไม้ใหญ่ในป่าชุมชนโนนใหญ่
พ.ศ. 2555	เริ่มจัดตั้งกรรมการป่ามาดูแลเวรยามเฝ้าป่า จากปัญหาเรื่องไม้พยูงหายบ่อยในพื้นที่ป่าชุมชนโนนใหญ่
พ.ศ. 2557	ภาพรวมสำหรับกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับป่าชุมชนโนนใหญ่ จะจัดขึ้นทุกปี ส่วนมากจะเป็นกิจกรรมที่ดำเนินเรื่อยมาทุกปี เช่น ช่วงวันวิสาขบูชา คณะกรรมการป่าชุมชนโนนใหญ่และชาวบ้าน ร่วมกันพูดคุยปรึกษาถึงกิจกรรมที่จะจัดทำกันในปีนั้นตามความเหมาะสมของช่วงเวลา และสถานการณ์ ขณะนั้น เช่น กิจกรรมทำบุญตักบาตรประจำปี จะจัดในช่วงเดือนพฤษภาคม หรือมิถุนายน กิจกรรมปลูกต้นไม้ใส่ปุ๋ย พรวนดิน เพื่อบำรุงต้นไม้ ส่วนกิจกรรมหน้าแล้งจะเป็นการร่วมกันทำแนวกันไฟเพื่อป้องกันปัญหาไฟไหม้ที่เกิดขึ้นเล็กๆ น้อยเป็นประจำในช่วงหน้าแล้ง และกิจกรรมการลาดตระเวนของชาวบ้านในการดูแลป่าชุมชนโนนใหญ่ตลอดทั้งปีจากปัญหาไม้พยูงถูกลักลอบตัดไปแล้วโดยรวมตั้งแต่ปี 2553 ถึงปัจจุบัน (2557) รวมทั้งสิ้นประมาณ 37 ต้น นอกจากกิจกรรมในชุมชนแล้ว ทางโรงเรียนบ้านเสียว ได้เข้ามาจัดกิจกรรมการเรียนรู้ของนักเรียนในพื้นที่ โดยใช้ชื่อว่า “กิจกรรมห้องเรียนสีเขียว” โรงเรียนบ้านเสียว โดยมีหลักสูตรการเรียนรู้ป่าชุมชนโนนใหญ่ทุกปีตามช่วงเวลาที่เหมาะสม และป่าชุมชนแห่งนี้ยังเป็นห้องเรียนธรรมชาติ ให้ผู้คนได้เข้าเรียนรู้ศึกษาของบุคคลภายนอกในโอกาสต่างๆ เป็นประจำ

แผนที่ 1 แสดงแผนที่เดินดินของหมู่ 3 บ้านหนองโน และ หมู่ 15 บ้านหนองมน้อย

ตารางที่ 3 ประเภทเห็ดและระยะเวลาการเก็บหาอาหารในป่าชุมชนโนนใหญ่

ที่	ชื่ออาหาร	ระยะเวลาที่เก็บในป่าชุมชนโนนใหญ่											
		ม.ค.	ก.พ.	มี.ค.	เม.ย.	พ.ค.	มิ.ย.	ก.ค.	ส.ค.	ก.ย.	ต.ค.	พ.ย.	ธ.ค.
1	เห็ดปลวก					●	●	●	●	●	●		
2	เห็ดเผาะ					●	●	●					
3	เห็ดระโงกเหลือง					●	●	●	●	●	●		
4	เห็ดระโงกขาว					●	●	●	●	●	●		
5	เห็ดปลวกไก่อ้น้อย					●	●	●	●	●	●		
6	เห็ดปลวกน้ำแก้ง									●	●		
7	เห็ดไค					●	●	●	●	●	●		
8	เห็ดถ่าน					●	●	●	●	●	●		
9	เห็ดมันปู					●	●	●	●	●	●		
10	เห็ดผึ้งข้าว					●	●	●	●	●	●		
11	เห็ดผึ้งทาม					●	●	●	●	●	●		
12	เห็ดผึ้งทหาร					●	●	●	●	●	●		
13	เห็ดน้ำหมาก					●	●	●	●	●	●		
14	เห็ดก่อ					●	●	●	●	●	●		
15	เห็ดขอน					●	●	●	●	●	●		
16	เห็ดหลังแห่					●	●	●	●	●	●		
17	เห็ดผึ้งขม					●	●	●	●	●	●		
18	เห็ดกับแก๊					●	●						

จากตารางแสดงถึงชนิดของเห็ดที่มีในป่าชุมชนโนนใหญ่ ซึ่งเป็นประเภทอาหารที่ได้รับความนิยมสูงสุดในการเข้าป่าเพื่อเก็บหาจากคนภายในพื้นที่และภายนอก จนอาจกล่าวได้ว่า เห็ดถือเป็นผลผลิตจากป่าชุมชนโนนใหญ่ที่มีความสำคัญมากทั้งในการบริโภคและสร้างรายได้ทางเศรษฐกิจ เช่น เห็ดปลวก เห็ดเผาะ เห็ดระโงก เห็ดผึ้ง ซึ่งจะมีราคาแตกต่างกันไปซึ่งขึ้นอยู่กับความนิยมและความสวยงามของลักษณะที่เก็บได้ ถ้าในช่วงต้นฤดูการที่เห็ดออกในช่วงแรกราคาจะสูงและลดหลั่นลงมา ส่วนในเรื่องความสวยงามจะดูจากความสมบูรณ์ของดอกและลักษณะดอกถ้าเห็ดตูมก็จะขายได้ราคาดีกว่าเห็ดที่บานแล้ว ระยะเวลาของการเก็บหาอยู่ในช่วง เดือนพฤษภาคมถึงเดือนตุลาคม เป็นช่วงเดือนฤดูฝน อาหารตามธรรมชาติจะมีความอุดมสมบูรณ์มากที่สุด โดยชาวบ้านที่เข้าป่าเก็บหาเห็ดจะทราบแหล่งว่าเห็ดแต่ละประเภท เกิดอยู่บริเวณไหน เช่น เห็ดไค เห็ดระโงก เห็ดปลวก(เห็ดโคน) จะพบทั่วไปบริเวณป่ายางหรือเลียบชายป่า จะพบมากในบริเวณป่าเห็ดหนองบัว ป่าเห็ดนาม่อง ป่าเห็ดแหล่งต้นไม้สองสีซึ่งอยู่ใจกลางป่าชุมชนโนนใหญ่

จากตารางแสดงถึงพืชกินหัวที่มีในป่าชุมชนโนนใหญ่ โดยพืชกินหัวเหล่านี้ จะสามารถเก็บกินได้ ในช่วงหลังฤดูฝน ประมาณเดือนตุลาคมถึงเดือนพฤศจิกายน ซึ่งเป็นช่วงระยะเวลาสั้นๆ ในการเข้าป่าของชาวบ้านเพื่อเก็บอาหารประเภทนี้

ตารางที่ 6 ประเภทผลไม้ป่าและระยะเวลาการเก็บหาอาหารในป่าชุมชนโนนใหญ่

ที่	ชื่ออาหาร	ระยะเวลาที่เก็บในป่าชุมชนโนนใหญ่											
		ม.ค.	ก.พ.	มี.ค.	เม.ย.	พ.ค.	มิ.ย.	ก.ค.	ส.ค.	ก.ย.	ต.ค.	พ.ย.	ธ.ค.
1	คุย (หมากยางเครือ)				●	●							
2	ผีฝ่วน								●	●	●		
3	มะม่วง								●	●	●		
4	มะดัน						●	●	●				
5	ชะมวง (หมากโฌง)							●	●				
6	กระบก											●	●
7	มะกอกเกลื่อน (หมากเลื่อม)					●	●						
8	มะหาด (หาดข่า)			●	●								
9	มะกอกน้ำ (หมากแซว)							●	●				
10	ลำตวน						●	●	●				
11	คายข้าว								●	●	●		
12	มะขามป้อม									●	●	●	
13	มะเฒ่า					●	●						
14	สมอไทย (ส้มมอ)									●	●	●	
15	ตะโกนา						●	●	●				
16	หว่าชมพู					●	●						
17	หว่าขี้มด									●	●		
18	กระทุ่ม (ตะโกส้ม)								●	●			
19	นมน้อย (ตองแล่ง)								●	●	●		
20	นมแมว (กล้วยน้อย)								●	●	●		
21	หูลิง					●	●	●					
22	เขลิง (หมากเค็ง)										●	●	
23	ตากวาง					●	●	●					

จากตารางแสดงถึงผลไม้ป่าที่มีในป่าชุมชนโนนใหญ่ และระยะเวลาในการเก็บหา ซึ่งจะพบว่า ในช่วงเดือนสิงหาคม ถึงเดือนตุลาคม จะเป็นช่วงที่มีความหลากหลายของผลไม้มากที่สุดที่ป่าชุมชนโนนใหญ่ โดยแต่ละชนิดจะออกผลในช่วงระยะเวลาสั้นๆ เพียง 1-2 เดือน

ที่	ชื่ออาหาร	ระยะเวลาที่เก็บในป่าชุมชนโนนใหญ่											
		ม.ค.	ก.พ.	มี.ค.	เม.ย.	พ.ค.	มิ.ย.	ก.ค.	ส.ค.	ก.ย.	ต.ค.	พ.ย.	ธ.ค.
80	หลังดำ	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●
81	กาฝากไม้กระบก	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●

จากตารางแสดงถึงสมุนไพรที่มีในป่าชุมชนโนนใหญ่ ซึ่งพบว่า พืชสมุนไพรที่มีมากที่สุดและสามารถเข้าเก็บหาใช้ประโยชน์ได้ทั้งปี จากการเก็บข้อมูลพบว่า ชาวบ้านบางครัวเรือนยังเข้าป่าเก็บหาสมุนไพรมาต้มดื่มเพื่อช่วยให้เลือดไหลเวียนดี แก้วเวียน และอีกหลายคุณสมบัติทั้งเพื่อเป็นการบำรุงกำลังและการรักษาอาการเจ็บป่วย โดยความรู้เกี่ยวกับสมุนไพร ได้รับการถ่ายทอดมาจากรุ่นสู่รุ่น ซึ่งชาวบ้านที่เข้าป่าเพื่อเก็บหาอาหารเมื่อเจอพืชสมุนไพรก็จะเก็บนำมาต้มกินเก็บไว้ในกระติกดื่มแก้กระหาย

ตารางที่ 8 ประเภทของแมลงและระยะเวลาการเก็บหาอาหารในป่าชุมชนโนนใหญ่

ที่	ชื่ออาหาร	ระยะเวลาที่เก็บในป่าชุมชนโนนใหญ่											
		ม.ค.	ก.พ.	มี.ค.	เม.ย.	พ.ค.	มิ.ย.	ก.ค.	ส.ค.	ก.ย.	ต.ค.	พ.ย.	ธ.ค.
1	อินูน					●	●						
2	แมงดา					●	●	●	●	●	●		
3	จิ้งหรีด			●	●								
4	ตึกแตน					●	●						
5	ไข่มดแดง				●	●	●						
6	มดแดง (แม่เป้ง)				●	●							
7	จิโป่ม					●	●					●	●

จากตารางแสดงถึงแมลงที่ชาวบ้านเข้าเก็บหาในป่าชุมชนโนนใหญ่ ซึ่งพบจะพบว่า จะเก็บแมลงได้ในช่วงหน้าแล้ง เช่น เดือนมีนาคมถึงเมษายน และเดือนพฤศจิกายนถึงธันวาคม ซึ่งนอกจากการเก็บหาเพื่อบริโภคในครัวเรือนแล้วนั้น แมลงที่กินได้หลายชนิดเหล่านี้ยังสร้างรายได้เพิ่มเติมให้ชาวบ้านอีกทางหนึ่ง เช่น ไข่มดแดง ที่หามาแล้วนำมาแบ่งขายเป็นห่อ ห่อละ 10 – 20 บาท หรือขายเป็นกิโลกรัมละ 100 บาท

ตารางที่ 9 ประเภทของพืชลำต้นใต้ดินและระยะเวลาการเก็บหาอาหารในป่าชุมชนโนนใหญ่

ที่	ชื่ออาหาร	ระยะเวลาที่เก็บในป่าชุมชนโนนใหญ่											
		ม.ค.	ก.พ.	มี.ค.	เม.ย.	พ.ค.	มิ.ย.	ก.ค.	ส.ค.	ก.ย.	ต.ค.	พ.ย.	ธ.ค.
1	กระเจียว					●	●						
2	อีรอก					●	●	●	●	●	●		
3	อีลาย (บุก)					●	●	●	●	●	●		
4	ว่านหวานอน (ตูปหมูป)					●	●	●	●	●	●		

จากตารางแสดงถึงพืชลำต้นใต้ดินและระยะเวลาการเก็บหาในป่าชุมชนโนนใหญ่ ซึ่งพบจะพบว่า จะเก็บหาได้ในช่วงฤดูฝน คือตั้งแต่เดือนพฤษภาคมจนถึงเดือนตุลาคม ซึ่งพืชลำต้นใต้ดินพบไม่กี่ชนิดที่มีในป่าชุมชนโนนใหญ่

ตารางที่ 10 ประเภทของสัตว์ขนาดเล็กและระยะเวลาการเก็บหาอาหารในป่าชุมชนโนนใหญ่

ที่	ชื่ออาหาร	ระยะเวลาที่เก็บในป่าชุมชนโนนใหญ่											
		ม.ค.	ก.พ.	มี.ค.	เม.ย.	พ.ค.	มิ.ย.	ก.ค.	ส.ค.	ก.ย.	ต.ค.	พ.ย.	ธ.ค.
1	แยะ				●	●	●						
2	กิ่งก่า				●	●	●						
3	หนู	●	●	●	●	●							

จากตารางแสดงถึงสัตว์ขนาดเล็กที่ชาวบ้านเข้าเก็บหาในป่าชุมชนโนนใหญ่ ซึ่งพบจะพบว่า สัตว์เล็กที่ชาวบ้านนำมาเป็นอาหารมีเพียง 3 ชนิด คือ แยะ กิ่งก่า และหนู ซึ่งจะพบในช่วงหน้าแล้งจนถึงต้นฤดูฝน โดยเริ่มตั้งแต่เดือนมกราคม จนถึงเดือนมิถุนายน

ตารางที่ 11 ประเภทเถาวัลย์และระยะเวลาการเก็บหาอาหารในป่าชุมชนโนนใหญ่

ที่	ชื่ออาหาร	ระยะเวลาที่เก็บในป่าชุมชนโนนใหญ่											
		ม.ค.	ก.พ.	มี.ค.	เม.ย.	พ.ค.	มิ.ย.	ก.ค.	ส.ค.	ก.ย.	ต.ค.	พ.ย.	ธ.ค.
1	เถาวัลย์	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●

จากตารางแสดงถึงเถาวัลย์และระยะเวลาการเข้าเก็บหา ซึ่งจะพบว่า ชาวบ้านสามารถเข้าป่าเพื่อหาเถาวัลย์มาใช้ประโยชน์ได้ตลอดทั้งปี ซึ่งชาวบ้านหลายครัวเรือนได้นำเถาวัลย์มาทำเป็นสินค้าหัตถกรรมได้อย่างสวยงาม จนกลายเป็นสินค้าหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์อีกชิ้นหนึ่งที่สร้างรายได้ให้คนในชุมชน

จะเห็นถึงความหลากหลายของอาหารแต่ละประเภทที่มีในป่าชุมชนโนนใหญ่ โดยมีอาหารที่สามารถพึ่งพิงได้ตลอดทั้งปี หรืออาหารที่สามารถพึ่งพิงได้เฉพาะช่วงบางฤดูกาลนั้นๆ แตกต่างกันไปตามธรรมชาติของวงจรการเจริญเติบโตของอาหาร

โดยพบว่าในฤดูฝน อาหารตามธรรมชาติจะมีความอุดมสมบูรณ์มากที่สุด และอาหารที่ได้รับความนิยมสูงสุดในการเข้าป่าเพื่อเก็บหาจากคนภายในพื้นที่และภายนอก ซึ่งเป็นผลผลิตจากป่าชุมชนโนนใหญ่ที่มีความสำคัญมากทั้งในการบริโภคและสร้างรายได้ทางเศรษฐกิจ คือ เห็ดปลวก เห็ดเผาะ เห็ดกระโงก เห็ดปลวกเห็ดผึ้ง ซึ่งจะมีราคาแตกต่างกันไปซึ่งขึ้นอยู่กับความนิยมและความสวยงามของลักษณะที่เก็บได้ ถ้าในช่วงต้นฤดูกาลที่เห็ดออกในช่วงแรกราคาจะสูงและลดหลั่นลงมา ส่วนในเรื่องความสวยงามจะดูจากคุณสมบัติของดอกและลักษณะดอกถ้าเห็ดตูมก็จะขายได้ราคาดีกว่าเห็ดที่บ้านแล้ว และตามมาในช่วงท้ายฤดูฝนจะเป็นหน่อไม้ ที่ค่อยทยอยออก ให้ชาวบ้านได้ประโยชน์จากป่าชุมชนโนนใหญ่ ส่วนในฤดูหนาวความหลากหลายของอาหารจะลดหลั่นลงมา เป็นรองลงมาคือฤดูหนาวในช่วงต้นฤดูกาล จะมีอาหารประเภท มันนง มันน้ำ มันแขง มันนอน มันเห็บ กลอย และเข้าสู่ฤดูร้อน ส่วนมากอาหารจะเป็นประเภทแมลง เช่น อินูน แมงดา จิ้งหรีด ตั๊กแตน ไช้เม็ดแดง มดแดง จิโปม นอกจากอาหารที่มีเฉพาะในฤดูกาลยังมีอาหารบางประเภทที่สามารถเก็บได้ทุกฤดูกาลสับเปลี่ยนหมุนเวียนไม่ขาดสาย คือ อาหารประเภทผักในป่าชุมชนโนนใหญ่ ที่จะแตกหน่อออกผลให้ได้เก็บกันตั้งแต่ต้นปีถึงท้ายปี รวมถึงผลไม้ป่า และสมุนไพร ในป่าชุมชนโนนใหญ่

สำหรับปริมาณอาหารที่กล่าวมาทั้งหมดนั้น จะมีปริมาณมากหรือน้อยในแต่ละปีขึ้นอยู่กับสภาพดินฟ้าอากาศ ปีใดมีฝนมาก ชาวบ้านที่เข้าไปเก็บหาจะได้ เห็ด หน่อไม้ พืชผักต่างๆ ในปริมาณมาก แต่ถ้าปีไหนฝนแล้ง หรือช่วงที่ฝนทิ้งช่วงนานๆ ปริมาณอาหารจากป่าโนนใหญ่ก็จะลดน้อยลง

เมื่อความอุดมสมบูรณ์ของผืนป่าโนนใหญ่ก็ลดลง และถูกทำลายมาเรื่อยๆ อาหารที่เคยมีอย่างอุดมสมบูรณ์ก็เริ่มหายากขึ้นเรื่อยๆ ประกอบกับ วิถีชีวิตของชาวบ้านที่เริ่มเปลี่ยนแปลงไป ป่าเสื่อมโทรมลงแต่วิถีชีวิตคนกับมุ่งเข้าหาความเจริญมากที่เข้ามามากขึ้น ประจวบเหมาะกับการค้าขายเริ่มเข้ามาในพื้นที่ ทำให้คนเริ่มเปลี่ยนวิถีจากเคยเข้าไปหาอาหารมาเป็นซื้ออาหารแทน โดยอาหารที่ซื้อส่วนใหญ่ก็ยังเป็นอาหารในป่าโนนใหญ่และพื้นที่ใกล้เคียง แต่เปลี่ยนจากการแลกเปลี่ยนมาเป็นการค้าขาย ใช้เงินเป็นสินน้ำใจในการตอบแทน การแลกเปลี่ยนอาหารมากกว่าหาอาหารมาแลกเปลี่ยนกัน ทำให้การแบ่งปันเริ่มลดน้อยลง เพราะอาหารต้องซื้อ มา เงินที่หามาได้ก็ยากลำบาก

นอกจากอาหารในป่าชุมชนโนนใหญ่ที่ได้กล่าวไว้ข้างต้น พบว่า ชาวบ้านในพื้นที่ยังมีแหล่งอาหารอื่นไว้พึ่งพิง ดังต่อไปนี้ ในการเข้าเก็บหาอาหารจากป่าชุมชนโนนใหญ่ หรือจากแหล่งน้ำตามธรรมชาติ เช่น เชื้อนราศีไศล หรือ ห้วยทับทัน ชาวบ้านจะชักชวนกันทั้งในกลุ่มญาติพี่น้อง เพื่อนบ้าน มีทั้งการหาอาหารร่วมกัน คือ เก็บหาอาหารร่วมกัน พอหาออกมาได้แล้ว ก็ทำกินร่วมกัน แบ่งปันในกลุ่มญาติพี่น้อง

บทที่ 4

สภาพพื้นที่และความมั่นคงทางอาหารในป่าชุมชนบ้านร่มโพธิ์ทอง

ในบทนี้จะกล่าวถึงข้อมูลพื้นที่ศึกษาชุมชนบ้านร่มโพธิ์ทอง ตำบลคลองตะเกรา อำเภอกำแพงแสน จังหวัดฉะเชิงเทราออกเป็น 2 ประเด็น คือ ชุมชนบ้านร่มโพธิ์ทอง และประวัติความเป็นมาของป่าชุมชนบ้านร่มโพธิ์ทอง ดังรายละเอียดต่อไปนี้

4.1 ชุมชนบ้านร่มโพธิ์ทอง

ประวัติความเป็นมาของหมู่บ้านร่มโพธิ์ทอง

“บ้านร่มโพธิ์ทอง” ตั้งอยู่ที่ตำบลคลองตะเกรา อำเภอกำแพงแสน จังหวัดฉะเชิงเทรา เป็นหมู่บ้านป่าไม้โครงการปรับปรุงป่าสงวนแห่งชาติแควและระบบ-สียัด 1 อยู่เขตป่าสงวนที่เสื่อมโทรมในเขตพื้นที่หมู่ที่ 3 ตำบลคลองตะเกรา (เดิม) และได้จัดตั้งเป็นหมู่บ้านขึ้นมา เพื่อรองรับราษฎรที่อพยพมาจากที่อื่นๆ โดยตั้งหมู่บ้านชื่อ “บ้านร่มโพธิ์ทอง” หมู่ที่ 7 ตำบลคลองตะเกรา อำเภอกำแพงแสน มีประชาชนมาตั้งบ้านเรือนจำนวน 500 ครอบครัว โดยจัดเป็นเขตปฏิรูปให้ที่อยู่อาศัยครอบครัวละ 1 ไร่ ที่ทำกินครอบครัวละ 14 ไร่ ราษฎรส่วนใหญ่อพยพมาจากที่ต่างๆ เช่น จังหวัดอุดรธานี ศรีสะเกษ นครราชสีมา สุรินทร์ ชลบุรี และจังหวัดระยอง โดยส่วนใหญ่มาซื้อที่ดินต่อจากคนอื่น

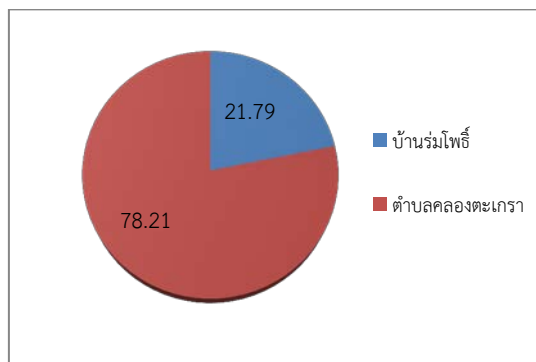
อาณาเขตติดต่อ

บ้านร่มโพธิ์ทอง อยู่ห่างจากอำเภอกำแพงแสนไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ ระยะทางประมาณ 25 กิโลเมตร อยู่ห่างจากจังหวัดฉะเชิงเทราประมาณ 121 กิโลเมตร โดยมีอาณาเขตติดต่อ ดังนี้

ทิศเหนือ	ติดกับ	หมู่ 3 บ้านเกาะลอย และหมู่ 23 บ้านท่ามะนาว ต.คลองตะเกรา
ทิศใต้	ติดกับ	เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเขาอ่างฤๅไน อ.แก่งหางแมว จ.จันทบุรี
ทิศตะวันออก	ติดกับ	หมู่ 25 บ้านสามพราน ต.คลองตะเกรา
ทิศตะวันตก	ติดกับ	หมู่ 14 บ้านเขากล้วยไม้ ต.คลองตะเกรา

ขนาดพื้นที่

บ้านร่มโพธิ์ทอง มีเนื้อที่ทั้งหมด 90,000 ไร่ หรือ 144 ตารางกิโลเมตร คิดเป็นร้อยละ 21.79 ของพื้นที่ตำบลคลองตะเกรา

แผนภูมิที่ 2 แสดงสัดส่วนเนื้อที่บ้านร่มโพธิ์ทอง

ลักษณะภูมิประเทศ – ภูมิอากาศ

ลักษณะภูมิประเทศ โดยทั่วไปส่วนใหญ่เป็นที่ราบสูงและภูเขา มีน้ำตกและป่าไม้อุดมสมบูรณ์ส่วนหนึ่งของพื้นที่เป็นป่าชุมชน มีต้นน้ำลำธารไหลผ่าน และเป็นต้นกำเนิดของ ลำคลองตะเกรา และคลองหมาก

ลักษณะภูมิอากาศ โดยทั่วไปส่วนใหญ่เป็นอากาศร้อนชื้น แบบมรสุมมี 3 ฤดู คือ

ฤดูร้อน	เริ่มตั้งแต่	เดือนเมษายน ถึง เดือนกรกฎาคม
ฤดูฝน	เริ่มตั้งแต่	เดือนสิงหาคม ถึง เดือนพฤศจิกายน
ฤดูหนาว	เริ่มตั้งแต่	เดือนธันวาคม ถึง เดือนมีนาคม

การคมนาคมและสาธารณูปโภค

การคมนาคม

ถนนเส้นทางหลักในหมู่บ้าน แยกเป็นถนนลาดยาง 8 กิโลเมตร ถนนลูกรัง 7 กิโลเมตร เส้นทางที่สะดวกที่สุดจากชุมชนของหมู่บ้านถึงอำเภอท่าตะเกียบ ระยะทางยาวประมาณ 25 กิโลเมตร ใช้เวลาเดินทางประมาณ 40 นาที

การโทรคมนาคมและสาธารณูปโภค

- ที่ทำการไปรษณีย์/โทรเลข	จำนวน	-	แห่ง
- สถานีโทรคมนาคมอื่นๆ	จำนวน	-	แห่ง
- โทรศัพท์สาธารณะ	จำนวน	2	แห่ง
- โทรศัพท์มือถือ	จำนวน	365	เครื่อง
- วิทยุสื่อสารความถี่สูงเครื่อง	จำนวน	2	เครื่อง

การไฟฟ้า

- ราษฎรในหมู่บ้านมีไฟฟ้าใช้ครบทุกหลังคาเรือน	จำนวน	208	ครัวเรือน
--	-------	-----	-----------

ระบบประปา

- ประปาหมู่บ้าน	จำนวน	1	แห่ง
-----------------	-------	---	------

จำนวนครัวเรือนและประชากร

มีจำนวนครัวเรือนที่อาศัยอยู่จริงทั้งหมด 208 ครัวเรือน ประชากรทั้งสิ้น 839 คน แยกเป็นชาย 420 คน และเป็นหญิง 419 คน ข้อมูลตามผลการจัดเก็บข้อมูล จปฐ. ณ วันที่ 19 พฤษภาคม 2554**

**หมายเหตุ: ข้อมูลจากการสำรวจประชากรที่อาศัยอยู่จริง ณ วันสำรวจ จปฐ. ซึ่งอาจไม่เท่ากับข้อมูลตามทะเบียนราษฎร

สภาพทางเศรษฐกิจ

ราษฎรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม ทำไร่ ทำสวน คิดเป็นร้อยละ 80 พืชที่ปลูก คือ อ้อย มันสำปะหลัง ข้าวโพด และมีบางส่วนทำสวนผลไม้ เช่น สับปะรด มะม่วง นอกจากนี้ยังมีการทำสวนยางพารา ซึ่งถือว่าเป็นพืชเศรษฐกิจที่ได้อย่างหนึ่งของตำบลคลองตะเกราที่เหลือประกอบอาชีพรับจ้าง และค้าขาย ฐานะประชากรในหมู่บ้านโดยเฉลี่ยอยู่ในระดับปานกลาง

การทำนา

หมู่บ้านมีพื้นที่ในการทำนาทั้งหมดประมาณ 50 ไร่ โดยมีครัวเรือนที่ทำนา 8 ครัวเรือน และส่วนใหญ่ผลิตเพื่อการบริโภคในครัวเรือน

การทำไร่

หมู่บ้านมีพื้นที่ปลูกไร่ทั้งหมด 8,000 ไร่ ส่วนใหญ่เป็นพืชไร่อายุยาว ได้แก่ มันสำปะหลัง สับปะรด และข้าวโพด นอกจากนี้บางครัวเรือนยังปลูกไม้ยืนต้น เช่น ยูคาลิปตัส และยางพารา

รายได้ของประชากร

จากการสำรวจข้อมูล จปฐ. ประจำปี 2554 ประชากรบ้านร่มโพธิ์ทอง มีรายได้เฉลี่ยประมาณ 42,465 บาท/คน/ปี

ผลิตภัณฑ์ของชุมชน

ผลิตภัณฑ์ของชุมชน ได้แก่ ผลิตภัณฑ์ทางด้านเกษตรประเภผัก ผลไม้ตามฤดูกาล สมุนไพร และไม้กวาด เป็นต้น

กลุ่มอาชีพ ประกอบด้วย

- กลุ่มไม้กวาด
- สมุนไพร จดทะเบียนสินค้า OTOP ของอำเภอท่าตะเกียบ
- กลุ่มปลูกผัก

ศิลปะ วัฒนธรรม ประเพณี

ประชาชนส่วนใหญ่อพยพมาจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคกลาง นับถือศาสนาพุทธ ขนบธรรมเนียมประเพณีจึงผสมผสานวัฒนธรรมระหว่างภาคอีสานและภาคกลางเข้าไว้ด้วยกัน ประชาชนส่วนใหญ่พูดภาษาอีสาน มีการทำบุญในวันสำคัญต่างๆ ซึ่งเป็นวัฒนธรรมทางอีสานที่สืบทอดกันมา ได้แก่ ประเพณีแห่บุญบังไฟ บุญพระเวท การทำบุญหลักบ้าน ทำบุญป่าชุมชน และการทำบุญศาลากลางบ้าน เป็นต้น

บริการในหมู่บ้าน

บริการ

- ร้านค้าของชำ จำนวน 6 แห่ง	- ร้านซ่อมจักรยานยนต์ 1 แห่ง
- ที่อ่านหนังสือพิมพ์ประจำหมู่บ้าน 1 แห่ง	- โรงสี จำนวน 1 แห่ง
- สถานีอนามัย จำนวน 1 แห่ง	- โรงเรียน จำนวน 1 แห่ง
- ศูนย์เด็กเล็ก จำนวน 1 แห่ง	

แหล่งท่องเที่ยวของหมู่บ้าน

- ป่าชุมชนบ้านร่มโพธิ์ทอง ได้รับรางวัลลูกโลกสีเขียว เมื่อปี พ.ศ. 2548 เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ เป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ต่างๆ เช่น กระตัง หมูป่า เก้ง กวาง และยังมีอุโมงค์ไปด้วยพรรณพืช เช่น ผักหวาน ผักป่า และสมุนไพร
- น้ำตกบ่อทอง เป็นน้ำตกที่อยู่ในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเขาอ่างฤๅไน สามารถทำกิจกรรมต่างๆ เช่น ขี่จักรยาน เดินป่าศึกษาธรรมชาติ และดูนก เป็นต้น

อัตลักษณ์ของหมู่บ้าน

อัตลักษณ์ของหมู่บ้าน คือ “หมู่บ้านเกษตรกรรม”

ตำแหน่งการพัฒนาหมู่บ้าน : เป็นหมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียงต้นแบบ “อยู่ดี กินดี”

ตำแหน่งการพัฒนาอาชีพ : ส่งเสริมการพัฒนาอาชีพเกษตรกรรม การลดต้นทุนการผลิต การปลูกพืชเศรษฐกิจ เช่น ยางพารา มันสำปะหลัง เป็นต้น

ด้านการศึกษา ศาสนา วัฒนธรรมประเพณี

ด้านการศึกษา พบว่ายังคงมีตัวชี้วัดที่ตกเกณฑ์ คือ เด็กจบภาคบังคับ 9 ปี ได้เรียนต่อมัธยมปลายหรือเทียบเท่า เนื่องจากมีเด็กบางส่วนที่ไม่ได้เรียนเพราะต้องออกมาทำงานหารายได้ช่วยเหลือครอบครัว และปัญหาส่วนตัว ซึ่งหมู่บ้านมีการส่งเสริมให้เด็กเข้าถึงการศึกษาโดยการมอบทุนการศึกษา และส่งเสริมการเรียนการสอนนอกโรงเรียนหรือการศึกษาตามอัธยาศัย

ด้านวัฒนธรรมประเพณี มีการสืบทอดประเพณีพื้นบ้าน ดังนี้

- ประเพณีการแห่บั้งไฟ
- ประเพณีบุญพระเวท
- ประเพณีทำบุญกลางบ้าน
- ประเพณีทำบุญศาลหลักบ้าน
- ประเพณีทำบุญป่าชุมชน
- ประเพณีเนื่องในวันสำคัญต่างๆ ตามที่ถือปฏิบัติ

ด้านสาธารณสุข

ประชาชนได้รับการด้านสาธารณสุขอย่างทั่วถึง มีความรู้ในการใช้ยารักษาโรค และสามารถเข้าถึงการรักษาได้อย่างรวดเร็วเมื่อเจ็บป่วย และได้รับความรู้เกี่ยวกับโรคระบาดต่างๆ รวมถึงวิธีการป้องกันเมื่อเกิดการระบาด

ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

การปลูกป่าหรือไม้ยืนต้นเป็นตัวชี้วัดที่มีปัญหามาก จากการสำรวจข้อมูลพื้นฐานระดับหมู่บ้าน (กชช.2ค.) ปี 2554 เนื่องจากการปลูกปายังคงมีอยู่ไม่มากนักในพื้นที่ของป่าชุมชน การจัดการสิ่งแวดล้อมของหมู่บ้านยังไม่เป็นระเบียบเท่าที่ควร หมู่บ้านมีการณรงค์การปลูกต้นไม้ในชุมชน การรณรงค์การจัดบ้านเรือนให้สะอาดเรียบร้อย โดยรณรงค์เนื่องในวันสำคัญต่างๆ

จากข้อมูลที่ทั้งหมดที่กล่าวมานั้น สามารถอธิบายถึงประวัติความเป็นมาของหมู่บ้านร่มโพธิ์ทองเพิ่มเติมได้เป็น 3 ระยะ ได้แก่ ช่วงที่หนึ่ง คือ ช่วงก่อนการจัดสรรหมู่บ้านป่าไม้หรือช่วงเป็นหมู่บ้านป่า ช่วงที่สอง คือ ช่วงการจัดสรรหมู่บ้าน ป่าไม้ และช่วงที่สามคือ ช่วงการฟื้นฟูชุมชนและทรัพยากรป่าไม้ ดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 12 แสดงประวัติความเป็นมาหมู่บ้าน

ช่วงเวลา	สถานการณ์
ช่วงที่หนึ่ง: ก่อนการจัดสรรหมู่บ้านป่าไม้ (พ.ศ.2516 - 2529)	
พ.ศ. 2516	หลังจากพื้นที่ได้ผ่านการสัมปทานทำไม้ พื้นที่ดังกล่าวก็เริ่มมีการอพยพมาตั้งถิ่นฐานในบริเวณนี้ประมาณ 4-5 ครอบครัว โดยเดินทางเข้ามาโดยการเดินเท้า ตามทางซีกลากไม้ ซึ่งสภาพพื้นที่ขณะนั้นยังเป็นป่าที่อุดมสมบูรณ์ ต้นไม้ขึ้นอย่างหนาแน่น เรือนยอดเบียดชิดกันตลอดสองข้างทางเดิน การคมนาคม เดินทางติดต่อกับภายนอกมีความลำบากมาก ทางเดินเป็นทางเท้าซึ่งเคยเป็นทางซีกลากไม้เก่า และในช่วงนั้นมีการระบาดของไข้มาลาเรียหรือไข้ป่ามาก พื้นที่บริเวณนั้นมีการทำน้ำมันยางโดยชาวบ้านจากหมู่บ้านเกาะแกซึ่งเป็นราษฎรดั้งเดิมที่มาอยู่ก่อนการสัมปทานป่าไม้และเข้ามาจับจองพื้นที่ป่าในการทำน้ำมันยางหลังจากการสัมปทานทำไม้ และต่อมาได้ขายให้กับราษฎรที่อพยพมาใหม่ซึ่งที่ดินยังคงเป็นบริเวณป่าอยู่ ชาวบ้านเรียกว่า “ซิป้าขาย” การขายจะขายตามความกว้างยึดตามเส้นทางเดินสำหรับทางยาวนั้นก็แล้วแต่ผู้ซื้อจะสามารถแผ้วถางได้ แต่การแผ้วถางยังไม่มากเนื่องจากเครื่องมือมีแบบง่ายๆ พร้อมกับมีการระบาดของไข้มาลาเรียอย่างรุนแรง ชาวบ้านส่วนใหญ่จะป่วยเป็นไข้มาลาเรีย ทำให้เป็นปัจจัยที่ทำให้ทำงานได้น้อยลง การตั้งบ้านเรือนตั้งอยู่บริเวณคลองตะเกรา (ทางตะวันตกของหมู่บ้านในปัจจุบัน) เป็นเพียงกลุ่มบ้านเล็กๆในป่าซึ่งชาวบ้านเรียกกลุ่มบ้านนี้ว่า “บ้านขอยี่สี่” ตามชื่อเส้นทางซีกลากไม้ ยังไม่มีกลุ่มองค์กรใดๆในชุมชน ไม่มีสาธารณูปโภคใดๆ ทั้งสิ้น การติดต่อสื่อสารกับภายนอกแทบไม่มีนอกจากการติดต่อกันภายในกลุ่ม ราษฎรที่อพยพมาส่วนใหญ่มาจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งอพยพมาทำงานรับจ้าง ทำไร่ ทำสวนที่จังหวัดชลบุรี ระยอง พร้อมกันนั้นก็พยายามที่จะหาพื้นที่ทำกินจากญาติหรือตามคนที่รู้จักว่ามีที่ดินที่ไหน (ป่า) ให้บุกเบิกเป็นที่ทำกิน และจะให้หัวหน้าครอบครัวไปดูพื้นที่ก่อนซื้อที่ดิน แล้วทำการอพยพเข้ามาบุกเบิกที่ทำกินซึ่งยังคงเป็นสภาพป่าอยู่หลังจากการสัมปทานป่าไม้ไปแล้ว เมื่อแรกตั้งชุมชนมีการปลูกพืชเพื่อการบริโภคเป็นหลัก เช่น ข้าวไร่ ข้าวโพด พืชผักสวนครัวอาหารเกือบทั้งหมดได้จากทรัพยากรธรรมชาติ ทั้งในป่าไม้ ห้วย หนอง บึง ทั้งผักป่า ผลไม้ป่า ปลา สัตว์ป่า จะซื้อเพียงเครื่องปรุงอาหารบางอย่าง เช่น เกลื่อน้ำปลา และยารักษาโรค รายได้ส่วนใหญ่นั้นได้มาจากการเก็บหาของป่าขาย เช่น เร่ว มีการล่าสัตว์เพื่อบริโภคและขาย เช่น หมูป่า กวาง เก้ง เม่น กระเจง
พ.ศ.2518-2524	เป็นช่วงที่ผ่านการสัมปทานป่าไม้ไปแล้ว และรัฐทำการส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจ พืชเชิงเดี่ยว เช่น มันสำปะหลัง อ้อย ข้าวโพด เพื่อการส่งออก และเป็นปัจจัยที่ทำให้มีการอพยพเข้ามาจับจองซื้อขายที่ดินกันอย่างกว้างขวาง มีการบุกเบิกพื้นที่ป่า เพื่อทำการขยายพื้นที่เกษตรกรรมพืชเชิงเดี่ยว เกิดการแผ้วถางเผาป่าอย่างกว้างขวางมากขึ้น และยังมีการบุกเบิกพื้นที่ลึกเข้าไปในป่าตามเส้นทางการสัมปทานไม้

ช่วงเวลา	สถานการณ์
ช่วงที่สอง: ช่วงการจัดสรรหมู่บ้านป่าไม้ (พ.ศ. 2530-2537)	
พ.ศ. 2525	กองทัพภาคที่ 1 ได้ประกาศให้ป่าบริเวณนี้เป็นเขตห้ามบุคคลเข้าไปอยู่อาศัยโดยให้เหตุผลว่าเป็นพื้นที่ฐานปฏิบัติการและสะสมกำลังพลของผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์
พ.ศ. 2530	กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ได้จัดตั้งคณะทำงานเฉพาะกิจป้องกันและรักษาป่ารอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก (รวมจังหวัดฉะเชิงเทรา สระแก้ว ระยอง จันทบุรี และชลบุรี)
พ.ศ. 2531	ได้มีการอนุมัติโครงการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้และสัตว์ป่าในพื้นที่ป่ารอยต่อ 5 จังหวัดรวมไปถึงนโยบายในการอพยพราษฎรที่อาศัยในพื้นที่ซึ่งจะประกาศขยายเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเขาอ่างฤๅไน
พ.ศ. 2534	กองทัพภาคที่ 1 สนับสนุนกำลังพล ยานพาหนะแก่กรมป่าไม้ในการดำเนินการอพยพราษฎร และจัดสรรที่ดินทำกินในรูปหมู่บ้านป่าไม้
พ.ศ. 2535	มีการประกาศขยายเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเขาอ่างฤๅไน ชาวบ้านที่ถูกอพยพจะได้รับการจัดสรรที่ดินทำกินครอบครัวละ 14 ไร่ และที่อยู่อาศัยอีก 1 ไร่ โดยกรมป่าไม้ให้กรรมสิทธิ์ในการทำมาหากิน และสืบทอดเป็นมรดกแก่ทายาท แต่ไม่อนุญาตให้ทำการซื้อขายให้แก่บุคคลอื่น แต่บางครั้งครอบครัวตกหล่นการสำรวจก่อนอพยพ เนื่องจากเจ้าหน้าที่รัฐไม่ได้สร้างความเข้าใจแก่ราษฎรอย่างทั่วถึงพร้อมกับเจ้าหน้าที่ให้สัญญาว่าจะจัดสรรให้กับบุตรที่มีครอบครัวแล้วแต่ยังไม่ได้แยกครอบครัว แต่ภายหลังก็ไม่ได้ตามสัญญา จึงก่อให้เกิดการชุมนุมประท้วงอย่างยืดเยื้อของชาวบ้านหลายหมู่บ้านรอบป่า รวมทั้งบ้านร่มโพธิ์ทอง บ้านร่มโพธิ์ทองถูกจัดสรรอยู่ในโครงการปรับปรุงป่าสงวนแห่งชาติในรูปหมู่บ้านป่าไม้ แควระบม-สียัด (1) โดยอพยพชาวบ้านมาจากบ้านภูไท 33 ครีวเรือน บ้านหนองขาหย่าง 12 ครีวเรือน กลุ่มบ้านมอทราย-บ้านท้อตะแบก และบ้านซอยหก 13 ครีวเรือน กลุ่มบ้านดัมมะปริง บ้านซอยแปด บ้านซอยสิบห้า บ้านซอยสิบหก และบ้านสามร้อยไร่ 36 ครีวเรือน รวมทั้งสิ้น 94 ครีวเรือน เข้ามาสมทบกับชุมชนบ้านซอยสี่ที่ตั้งอยู่ในบริเวณที่จัดสรรก่อนการจัดสรรขอบเขตพื้นที่จัดสรรของบ้านร่มโพธิ์ทองมีดังนี้ ทิศเหนือ จากแนวเขาละลากจากด้านทิศตะวันตกไปยังคลองตะเคียนมายังคลองตะเกรา ด้านทิศใต้ ทิศใต้ จากเชิงเขาละลากมาตามลำห้วย ผ่านหมู่บ้านซอย 8 ตัดตรงมายังเส้นทางผ่านตอนใต้ของเขาไปก้านเหลือง ทิศตะวันออก จากแนวเขตเชิงเขาละลากไปทางใต้ถึงแนวเขตป่าปิด ทิศตะวันตก จากหน่วยพิทักษ์ป่าไปก้านเหลืองไปตามลำห้วยหนองขาหย่างลงสู่คลองตะเกราทางทิศใต้ บ้านห้วยน้ำซุ่น ในช่วงการอพยพนั้นเป็นช่วงฤดูฝนทำให้การเดินทางขนย้ายสิ่งของสัมภาระเป็นไปด้วยความยากลำบากเพราะถนนหนทางขรุขระเป็นหลุมเป็นบ่อ พื้นที่รองรับยังไม่มีความพร้อม ทั้งระบบสาธารณูปโภคต่างๆ ชาวบ้านบางรายไม่สามารถที่จะทำการเกษตรในพื้นที่จัดสรรได้เพราะได้รับการข่มขู่ กลั่นแกล้ง และเรียกค่าเสียหายจากเจ้าของที่ดินเดิม ประกอบกับช่วงเวลาล่วงเลยฤดูกาลปลูกพืช บางพื้นที่ก็ไม่มีรถตัดถนนเข้าทำให้ทำการเกษตรได้ยาก เมื่อแรกอพยพนั้นมีความขัดแย้งกันภายในชุมชนสูงมาก เพราะชุมชนไม่ได้รวมตัวกันตามธรรมชาติ ระบบเครือญาติมีน้อยมาก มีแต่การเอารัดเอาเปรียบเอาตัวรอด ไม่มีความไว้วางใจกัน เพราะมีภูมิหลังที่ต่างกันมาก อีกทั้งต้นทุนทางสังคม (social capital) ต่างๆ ทั้งความรู้ภูมิปัญญา กลุ่มองค์กร ความสามัคคี การรวมตัวกันแก้ปัญหา มีน้อยมาก อีกทั้งไม่มีองค์กรภายนอกเข้าไปช่วยเหลืออย่างจริงจัง แต่จะพบว่ามีการดำเนินการเพื่อลดปัญหาและความขัดแย้งกับเจ้าของที่ดินเดิม โดยการจัดสรร

ช่วงเวลา	สถานการณ์
	พื้นที่ นั้นคนที่อยู่เดิมมีสิทธิ์ในการเลือกที่ทำกินและที่อยู่ก่อนคนที่อพยพมาจากที่อื่น บางรายได้รับการจัดสรรที่ดินมากกว่าหนึ่งแปลงโดยนำสัญญาที่ดินมาใส่เป็นเจ้าของแปลง อย่างไรก็ตามจากการสัมภาษณ์พบว่าบางรายมีที่ดินแต่ไม่ได้แจ้ง หรือแจ้งน้อยกว่าความเป็นจริง เพราะกลัวว่าจะเสียภาษีมาก หลังการจัดสรรพบว่า พบว่าบางรายไม่ได้เข้าอยู่อาศัยเลย บางพื้นที่ถูกขายต่อไปยังคนนอกโดยใช้สัญญาเงินกู้แทนสัญญาซื้อขาย ชาวบ้านบางรายขายเพราะเป็นหนี้ เพราะช่วงที่อพยพนั้นเป็นช่วงฤดูฝน ทำให้ทำการเกษตรไม่ทันในปีแรก และต้องกู้เงินมาเป็นทุนในปีถัดไป
พ.ศ. 2537	ภาครัฐได้จัดทำโครงการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสัตว์ป่า ภายใต้โครงการพระราชดำริของสมเด็จพระนางเจ้าฯ ซึ่งรวมไปถึงหมู่บ้านร่มโพธิ์ทอง โดยมีการสนับสนุนให้ทำไร่นาสวนผสม นอกจากนั้นยังช่วยชดเชยในที่ดินทำกินให้เกษตรกร เกือบ 200 ราย และได้ร่วมกับเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรทำการส่งเสริมถั่วเหลือง เจ้าหน้าที่หลายฝ่ายได้รับแนวคิดในการให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์
ช่วงที่สาม : ช่วงการฟื้นฟูชุมชนและทรัพยากรป่าไม้ (พ.ศ. 2538-2545)	
พ.ศ. 2538	เป็นช่วงที่มีอัตราการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจสูง ทำให้ราคาที่ดินซึ่งเพิ่มสูงขึ้นมาก ก็จึงเป็นแรงจูงใจให้เกษตรกรขายที่ดิน ราคาที่ดินสูง 5,000-20,000 บาทต่อไร่ ขึ้นอยู่กับทำเล และการคมนาคม
พ.ศ. 2539	ราคาที่ดินได้ขยับสูงถึง 60,000-100,000 บาทต่อไร่ เนื่องจากมีโครงการพัฒนาเมืองใหม่ของอำเภอสนมชัยเขต และการก่อสร้างเขื่อนแคว-ระบบสียัด
พ.ศ. 2539	ชุมชนได้รับแนวความคิดการพัฒนาอย่างยั่งยืนจากการเรียนรู้ในรูปแบบต่างๆ เช่น การศึกษาดูงาน การพูดคุยแลกเปลี่ยน และเกิดกลุ่มสนใจในเรื่องการจัดการทรัพยากรป่าไม้โดยชุมชน พร้อมกับพัฒนาความเป็นอยู่ของคนในชุมชน องค์กรชุมชนเริ่มต้นตัวในการพัฒนาอย่างเป็นองค์รวม มองการพัฒนาควบคู่กับการอนุรักษ์ทรัพยากรชุมชน และมีการจัดการทรัพยากรป่าไม้ในรูปแบบป่าชุมชนเป็นพันธมิตรกับภาครัฐในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ สร้างแผนการจัดการป่าชุมชน นอกจากนี้ชุมชนยังทำการผนวกแผนการพัฒนาอาชีพความเป็นอยู่ของคน มีการสร้างทางเลือกในการทำมาหากินในชุมชน ตั้งกลุ่มออมทรัพย์สัจจะ เพื่อสวัสดิการของคนในชุมชน ซึ่งเป็นการเชื่อมโยงการอนุรักษ์ และการพัฒนาหรือแนวความคิดเรื่องการพัฒนาอย่างยั่งยืน รวมทั้งการกระจายอำนาจการจัดการทรัพยากรโดยชุมชน และการเสริมศักยภาพชุมชนในการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน นอกจากนี้ยังได้มีการขยายแนวความคิด มีการพบปะแลกเปลี่ยนกับชุมชนอื่นๆ ในเวทีชาวบ้านชุมชนรอบป่าตะวันออก เป็นเครือข่ายการเรียนรู้ของชุมชน ทั้งเรื่องการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น องค์ความรู้ ภูมิปัญญาของแต่ละ ชุมชน โดยมีเป้าหมายเหมือนกันคือ การพึ่งตนเองของชุมชนในด้านเศรษฐกิจการทำมาหากิน ควบคู่กับการอนุรักษ์ จัดการทรัพยากรท้องถิ่น เพื่อให้เกิดความยั่งยืนทั้งทางด้านสังคม และสิ่งแวดล้อม
พ.ศ. 2547	มีการทบทวนสถานการณ์ป่าชุมชนที่ผ่านมา และมีการสำรวจทรัพยากรของป่าชุมชน
พ.ศ. 2548	ได้รับรางวัลลูกโลกสีเขียว ประเภทกลุ่มองค์กรอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ
พ.ศ. 2549	มีการระดมความคิดเห็นแลกเปลี่ยนเพื่อทำแผนการจัดการป่าชุมชนบ้านร่มโพธิ์ทอง ระยะเวลา 3 ปี (พ.ศ.2549-2551) โดยได้รับการสนับสนุนจากองค์กรชาวบ้านร่มโพธิ์ทอง คณะกรรมการป่าชุมชนบ้านร่มโพธิ์ทอง วัดป่าไทรทอง องค์การบริหารส่วนตำบลคลองตะเกรา โครงการ UNDP และแผนงานประเทศไทย ศูนย์ฝึกอบรมวนศาสตร์ชุมชนแห่งภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก

ช่วงเวลา	สถานการณ์
พ.ศ. 2553	จัดกิจกรรมหรรษาป่าชุมชน โดยได้รับการสนับสนุนจากศูนย์ส่งเสริมและพัฒนาองค์กรป่าชุมชนภาคตะวันออก
พ.ศ. 2554	ได้รับรางวัลป่าชุมชน “กล้ายืน” ระดับจังหวัดฉะเชิงเทรา จากกรมป่าไม้ และพระอาจารย์ชาญ วัดไผ่ล้อม ถวายพื้นที่ 1,500 ไร่ เพื่อผนวกเป็นพื้นที่ป่าชุมชนเพิ่มเติม

4.2 ป่าชุมชนบ้านร่มโพธิ์ทอง

4.2.1 ประวัติความเป็นมาของป่าชุมชนร่มโพธิ์ทอง

บ้านร่มโพธิ์ทองเป็น 1 ใน 5 หมู่บ้านป่าไม้ ที่กรมป่าไม้ในสมัยนั้นได้จัดสรรให้ ในหมู่บ้านมีครัวเรือน 274 ครัวเรือน (ข้อมูลชุมชนบ้านร่มโพธิ์ทอง, 2539) นอกจากที่ดินทำกินและที่อยู่อาศัยแล้ว กรมป่าไม้ยังได้มีการจัดการด้านสาธารณสุข โภค การศึกษา การสาธารณสุข ระบบประปา ไฟฟ้า เพื่ออำนวยความสะดวกให้แก่ชุมชน อย่างไรก็ตาม แม้ภาครัฐจะได้จัดสรรสิ่งเหล่านี้ให้ แต่โดยวิถีชีวิตของชุมชนที่เคยอาศัยอยู่ในป่า พึ่งพิงป่ามาโดยตลอด เนื่องจากชาวบ้านร่มโพธิ์ทอง เป็นราษฎรที่อพยพมาจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือถึงร้อยละ 90 ดังนั้น แม้จะอพยพมาอยู่ในพื้นที่ที่กรมป่าไม้ได้จัดสรรให้ ชุมชนบ้านร่มโพธิ์ทองก็ยังคงพึ่งพิงป่าไม้ที่อยู่ข้างหมู่บ้าน ซึ่งมีเนื้อที่ประมาณ 1,500 ไร่ เป็นป่าดิบแล้งผสมป่าเต็งรัง ภูมิประเทศเป็นภูเขา 3 ลูก คือ เขาขอยสองขอยสาม เขาผักหวาน และเขาสวนหย่อม ในขณะนั้นลักษณะการพึ่งพิงจากป่าเป็นการพึ่งพิงที่ขาดการจัดการ ทำให้ป่าไม้เสื่อมโทรม เกิดไฟป่ามากกว่า 10 ครั้งต่อปี ชาวบ้านขาดสำนึกความเป็นเจ้าของ การใช้ทรัพยากรเป็นไปอย่างเกินกำลังการผลิตของป่า ทั้งยังมีเรื่องการลักลอบล่าสัตว์ป่า และการบุกรุกพื้นที่ป่าเพื่อทำการเกษตร

ต่อมาได้มีการจัดการป่าไม้ของชุมชนบ้านร่มโพธิ์ทอง โดยกระบวนการและพัฒนาการที่น่าสนใจหลายประเด็นด้วยกัน โดยเฉพาะจุดเปลี่ยนของทัศนคติและพฤติกรรมของชุมชนจากวิถีแห่งการทำลาย ความขัดแย้งแตกแยกทั้งภายในชุมชน และระหว่างชาวบ้านกับเจ้าหน้าที่รัฐสู่การจัดการป่าร่วมกับภาครัฐ สามารถแบ่งช่วงเวลาแห่งการเปลี่ยนแปลงสำคัญๆ เป็น 4 ช่วงเวลาดังต่อไปนี้ (RECOFTC-Thailand, 2556: 11-16)

1. ช่วงวิถีบ้านป่า (ก่อนปี พ.ศ. 2510-2515)

อดีตก่อนปี พ.ศ.2510 บริเวณที่ตั้งชุมชนบ้านร่มโพธิ์ทองในปัจจุบันยังไม่มีชุมชนใดตั้งอยู่ มีสภาพเป็นป่าที่อุดมสมบูรณ์ของป่าผืนใหญ่ที่ชาวบ้านเรียกว่า “ป่าพนมสารคาม” ซึ่งมีความยิ่งใหญ่ เชื่อมตั้งแต่ป่าดงพญาเย็น ป่าพนมสารคาม จนถึงประเทศเขมร ต่อมาเมื่อปี พ.ศ. 2510 เกิดสงครามเวียดนามขึ้น รัฐบาลจึงมีนโยบายสร้างถนนความมั่นคงหมายเลข 304 จากท่าเรืออุตะเถาสู่จังหวัดอุบลราชธานีในปี พ.ศ. 2510 และสร้างเส้นทางที่สองจากจังหวัดจันทบุรีมาบรรจบเส้นทางแรกที่อำเภอพนมสารคามเมื่อปี พ.ศ. 2511 เพื่อลำเลียงอาวุธยุทโธปกรณ์ในสงคราม ป่าพนมสารคามจึงถูกตัดออกเป็นสวน

ต่อมาในปี พ.ศ. 2513 รัฐให้บริษัทเอกชนสัมปทานในพื้นที่ป่าดังกล่าว โดยคนงานรับจ้างในสัมปทานส่วนใหญ่จะมาจากภาคอีสาน และจากนั้นชาวบ้านจากภาคอีสานและภาคอื่นๆ เริ่มมีการอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานตามเส้นทางที่ผ่านการสัมปทานป่าไม้ไปแล้ว ในแต่ละปีเป็นหย่อมบ้านเล็กๆ กระจายอยู่บริเวณที่ราบ ลำห้วย แหล่งน้ำของป่าผืนนี้ และบริเวณชุมชนบ้านร่มโพธิ์ทองมีการตั้งบ้านเรือนเป็นหย่อมบ้านเรียกว่า “ชุมชนขอยสี่” มีจำนวน 4 หลังคาเรือน ซึ่งมีความคุ้นเคยกัน ก่อนอพยพมาตั้งบ้านเรือนที่ริมลำคลองตระเกรา

ดำรงชีวิตด้วยการทำเกษตรเพื่อการยังชีพ คือ การปลูกข้าวไร่ พืชผักสวนครัว โดยใช้เครื่องมือทำการเกษตรง่ายๆ เช่น จอบ เสียม และใช้แรงงานวัว ควาย ในการไถพรวน อีกทั้งยังเก็บหาของป่ามาบริโภคทั้งพืชผักป่า เช่น หวาย ผักหวาน ผักต้ว ชะมวง จั๊บสัตว์น้ำกุ่ม ปู ปลา ตะพาบน้ำ ตามคลองตะเกรา หอยหอมซึ่งจะพบมากในป่าช่วงฤดูฝน และล่าสัตว์ป่าเพื่อการบริโภค อาทิ เก้ง หมูป่า อีเห็น ตะกวด กระรอก กระแต ขณะนั้นยังไม่มีการค้าขายสัตว์ป่า สำหรับรายได้จากป่าขณะนั้นคือ การเก็บ ลูกเร่ว และการเจาะน้ำมันยางขาย การคมนาคมกับภายนอกลำบากมาก ใช้การเดินทางเท้า มีปัญหาไข้มาลาเรียชุกชุม โครงสร้างทางสังคมจะเป็นสังคมที่พึ่งพาอาศัย แบ่งปันอาหาร ช่วยเหลือเมื่อเดือดร้อน เช่น การเจ็บไข้ได้ป่วย

2. ช่วงส่งเสริมพืชพาณิชย์ (ปี พ.ศ. 2516-2524)

ในช่วงประมาณปี พ.ศ.2516 พื้นที่หมู่บ้านได้ผ่านการสัมปทานไปแล้ว ต่อมาเมื่อการอพยพของคนมาจากทุกสารทิศส่วนใหญ่มาจากภาคอีสานเพื่อบุกเบิกพื้นที่ทำการเกษตรเชิงเดี่ยวที่รัฐบาลส่งเสริมเพื่อการค้า ทั้งอ้อย ข้าวโพด และมันสำปะหลัง ทำให้พื้นที่ผ่านสัมปทานป่าไม้ถูกจับจองอย่างกว้างขวางรวดเร็ว กลุ่มผู้มีอิทธิพลจะจับจองป่าได้มากกว่าและจะขายป่าให้กับคนที่อพยพมาที่หลังซึ่งชาวบ้านเรียกว่า “ซื้อป่าขาย” โดยยึดความกว้างขายตามเส้นทางสัมปทาน ส่วนทางยาวแล้วแต่จะถางได้ เกิดการบุกเบิกพื้นที่ป่าอย่างกว้างขวาง ในช่วงปี พ.ศ. 2518-2524 มีการล่าสัตว์ป่าเพื่อการค้าและเพื่อความสนุกสนานอย่างกว้างขวางโดยเฉพาะกลุ่มคนในเมืองมีการแก่งแย่งแข่งขันแย่งชิงผลประโยชน์ ทั้งที่ดิน ป่า สัตว์ป่า ใครมีอำนาจมากก็จะได้ผลประโยชน์มาก ชาวบ้านเรียกยุคนี้นี้ว่า “ยุคมือใครยาวสาวได้สาวเอา” การทำการเกษตรจะเริ่มใช้เครื่องจักรกล รถแทรกเตอร์ รถบรรทุก รถไถนา การใช้ปุ๋ยเคมี มีการว่าจ้างแรงงานแทนการเอาแรง การช่วยเหลือพึ่งพาน้อยลง

3. ช่วงหมู่บ้านป่าไม้ (ปี พ.ศ. 2525-2536)

จากสาเหตุป่าถูกทำลายมาก ทั้งจากการสัมปทานป่าไม้ และการส่งเสริมการปลูกพืชเชิงเดี่ยว ทั้งมันสำปะหลัง อ้อย ข้าวโพด จากสถานการณ์ดังกล่าวทำให้รัฐมีนโยบายในการแก้ไขปัญหา โดยมีโครงการต่างๆ ลงในพื้นที่ป่าตะวันออก ในปี พ.ศ. 2520 ออกพระราชกฤษฎีกาประกาศเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเขาอ่างฤๅไน 67,562 ไร่ ต่อมาปี พ.ศ. 2525 กองทัพภาคที่หนึ่งประกาศป่าเป็นเขตหวงห้าม ห้ามให้บุคคลเข้าไปอาศัย ในปี พ.ศ. 2529 กรมป่าไม้สำรวจพื้นที่ป่าเตรียมประกาศขยายเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเขาอ่างฤๅไน ในปี พ.ศ. 2530 กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ได้จัดตั้งคณะทำงานเฉพาะกิจป้องกันและรักษาป่ารอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออกและได้มีการอนุมัติโครงการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้และสัตว์ป่าในพื้นที่ป่ารอยต่อ 5 จังหวัดและประกาศขยายเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเป็น 597,600 ไร่ จากการประกาศขยายเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าให้ชุมชน 20 กลุ่มบ้าน จำนวน 1,310 ครอบครัว ตกอยู่ในเขตอนุรักษ์ตามกฎหมายโดยปริยายในปี พ.ศ. 2531 มีนโยบายการอพยพราษฎร พร้อมจัดหาพื้นที่รองรับการอพยพ

ในปี พ.ศ. 2534 ได้อพยพชาวบ้านดังกล่าวไปอยู่ในพื้นที่รองรับรอบนอกเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า ได้แก่ โครงการปรับปรุงป่าสงวนแห่งชาติสาวเอ้ 1, 2 และ 3 โครงการปรับปรุงป่าแควระบม-สียัด 1 และ 2 ซึ่งบริเวณบ้านซอยสี่ เป็นพื้นที่เป้าหมายในการจัดสรรพื้นที่รองรับในโครงการปรับปรุงป่าสงวนแห่งชาติแควระบม-สียัด 1 ซึ่งรองรับชาวบ้านจาก 7 กลุ่มบ้าน คือ บ้านภูไท บ้านหนองขาหยั่ง กลุ่มบ้านมอทราย-ท่าตะแบก บ้านซอยหก บ้านทับมะปริง บ้านซอยแปด บ้านซอยสิบห้า รวมทั้งหมด 94 ครอบครัวมาจัดสรรที่ดินสมทบกับบ้านซอยสี่ โดยมีพื้นที่ทำกิน 14 ไร่ พื้นที่ที่อยู่อาศัย 1 ไร่

สถานการณ์ชุมชนในช่วงการจัดสรรมีความขัดแย้งรุนแรงทั้งภายในชุมชน และชาวบ้านกับเจ้าหน้าที่รัฐในเรื่องความยุติธรรมในการจัดสรรที่ดิน บางครอบครัวตกหล่นการสำรวจ ชาวบ้านที่เข้าถึงข้อมูล

ข่าวสารของโครงการจะพาญาติจากที่อื่นๆ มาลงชื่อในการจัดสรรที่ดิน ทำให้เกิดความไม่พอใจ บางรายพบว่าเจ้าของที่ดินเดิมพยายามข่มขู่ให้จ่ายค่าบุกเบิกกับคนที่ถูกอพยพ ชาวบ้านบางคนเรียกยุคนี้นว่า “ยุคพุดกันด้วยปืน” มีการแย่งชิงผลประโยชน์กัน ขาดความสามัคคี หวาดระแวงซึ่งกันและกัน เกิดกลุ่มผู้มีอิทธิพลแสวงหาผลประโยชน์ มือใครยาวสาวได้สาวเอา เกิดขบวนการค้าที่ดิน การตัดไม้ ล่าสัตว์ป่าเพื่อการค้า เกิดไฟป่าทั้งในเขตป่าสงวนแห่งชาติ และเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า พื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติถูกบุกรุกแผ้วถาง เจ้าหน้าที่รัฐไม่สามารถแก้ไขปัญหาได้หมด ชาวบ้านบางคนที่ไม่มียานพาหนะต้องรู้สึกสิ้นหวัง ที่มีหนี้สินก็จะขายที่ดินแล้วย้ายไปอยู่ที่อื่น บางรายก็กลับภูมิลำเนาเดิม บางรายเข้าไปรับจ้างในเมือง

4. ช่วงป่าชุมชน (ปี พ.ศ. 2537-ปัจจุบัน)

หลังจากที่ถูกอพยพมาจัดตั้งหมู่บ้านป่าไม้ ชุมชนพยายามปรับตัวเชื่อมความสัมพันธ์สร้างความเป็นชุมชน ท่ามกลางความขัดแย้ง การแย่งชิงผลประโยชน์ของกลุ่มอิทธิพล แต่การฟื้นฟูความเป็นชุมชนเริ่มเป็นรูปธรรมขึ้นโดยมีกระบวนการกิจกรรมทางสังคม คือ การสร้างโรงเรียน วัด ถนน ร่วมกัน ซึ่งในช่วงนี้คนที่อาศัยอยู่ในชุมชนตั้งใจที่จะตั้งรกรากอยู่อย่างถาวร โดยชาวบ้านมีสถาบันโรงเรียน วัด ในปี พ.ศ. 2537 ชุมชนได้เลือกผู้ใหญ่บ้านคนแรกคือ นายเสรี สร้อยจิต พร้อมจัดตั้งคณะกรรมการหมู่บ้านทำงานบริหาร การประสานงานภายในและภายนอกชุมชน ชุมชนได้รับสาธารณูปโภคพื้นฐาน น้ำประปา ไฟฟ้า ถนน มีโครงการพัฒนาจากหน่วยงานของภาครัฐ แต่ในขณะนั้นยังพบปัญหาจากชาวบ้านบางกลุ่มทั้งในชุมชนและภายนอกชุมชนทั้งการค้าขายที่ดิน การลักลอบตัดไม้ การล่าสัตว์ป่า ไฟป่า และปัญหาดังกล่าวได้บรรเทาลงโดยการทำงานร่วมกันของหลายภาคีในการจัดการทรัพยากรป่าไม้โดยผ่านกระบวนการการจัดการป่าชุมชน ซึ่งมีกระบวนการที่สำคัญดังนี้

1) จุดประกายแห่งการเปลี่ยนแปลง ในปี พ.ศ.2539 ชุมชนได้รับแนวความคิดการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน ซึ่งเป็นจุดเริ่มกระบวนการจัดการทรัพยากรป่าไม้อย่างมีส่วนร่วม โดยตัวแทนชาวบ้าน 3 คนได้มีโอกาสได้ไปศึกษาดูงานเรื่องการทวนเกษตร ป่าชุมชน ธุรกิจชุมชนที่ภาคอีสาน หลังจากการศึกษาดูงานก่อให้เกิดกลุ่มสนใจที่จะนำแนวความคิดมาแก้ไขปัญหาซึ่งประเด็นแรกที่สนใจคือ ป่าชุมชน เนื่องจากขณะนั้นชุมชนประสบปัญหาความขัดแย้งในเรื่องที่ดิน ป่าถูกทำลาย กลุ่มสนใจจึงมีแนวความคิดที่จะนำเสนอการจัดการทรัพยากรป่าไม้ร่วมกันทั้งหมู่บ้านเป็นทางเลือกในการแก้ไขปัญหาทรัพยากรป่าไม้และความขัดแย้งภายในชุมชนโดยประสานงานกับหน่วยงานรัฐ สถาบันวิชาการ ในการทำงานทุกขั้นตอน

2) ขยายฐานแนวคิดป่าชุมชนภายในชุมชน กลุ่มสนใจได้ขยายแนวความคิดเรื่องป่าชุมชนสู่กลุ่มผู้นำทั้งทางการ และผู้นำธรรมชาติ พระ ครู คณะกรรมการหมู่บ้าน ซึ่งทุกคนเห็นร่วมกันว่าเป็นสิ่งที่ดีจึงได้สร้างแผนการสร้าง ความเข้าใจกับคนในชุมชนโดยตั้งทีมทำงานเฉพาะกิจ และมีเจ้าหน้าที่ศูนย์ฝึกอบรมวนศาสตร์ชุมชนแห่งภูมิภาคเอเชียแปซิฟิกช่วยสนับสนุนการสร้าง ความเข้าใจ และความรู้ความเข้าใจโดยได้จัดพุดคุยกลุ่มเล็กๆ ตามร้านค้า ตามบ้าน จัดเวทีชาวบ้านตามคุ้มย่อย 5 คุ้ม เพื่อรับฟังและแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับชาวบ้าน และทำการจัดเวทีชุมชนโดยเชิญวิทยากรจากภายนอกมาจากป่าชุมชนบ้านแลง จังหวัดระยอง มาแลกเปลี่ยนประสบการณ์การจัดป่าชุมชน

3) ประสานความร่วมมือกับภายนอก ชุมชนได้แสวงหาความร่วมมือกับภาครัฐโดยการจัดประชุมปรึกษาหารือกับเจ้าหน้าที่รัฐที่เกี่ยวข้อง ทั้งเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเขาอ่างฤๅไน เจ้าหน้าที่โครงการพัฒนาป่าแควระบบสียัด1 ป่าไม้อำเภอ เจ้าหน้าที่โครงการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสัตว์ป่าปารอยต่อ 5 จังหวัดสกลดาบิล เพื่อขอคำแนะนำและสร้างแนวทางการทำงานร่วมกันระหว่างภาครัฐและชุมชน ต่อมาชุมชนได้ประชุมเพื่อลงมติให้จัดทำป่าชุมชน โดยมีหน่วยงานรัฐ ตัวแทนชุมชนใกล้เคียง มาร่วมเป็นสักขีพยาน ซึ่งชุมชน

มีมติเป็นเอกฉันท์ให้การจัดทำป่าชุมชน พร้อมทั้งทำการเลือกตั้งคณะกรรมการป่าชุมชนชุดแรก 24 คนเพื่อเป็นทีมบริหารจัดการ

4) การวางแผนการทำงานร่วมกัน ชุมชนร่วมกันสำรวจสภาพพื้นที่และปักแนวเขต สำรวจสภาพป่า และสร้างแผนการจัดการป่าชุมชนซึ่งประกอบทั้งแผนการระดมทุน การป้องกันไฟป่า การฟื้นฟูดูแลและใช้ประโยชน์ สร้างกฎระเบียบข้อตกลงร่วมกัน จากนั้นชุมชนได้ดำเนินงานตามแผนการจัดการป่า พร้อมกับการพัฒนาบุคลากรและองค์กรในการจัดการป่า

5) เรียนรู้สู่การพัฒนาชุมชน ตัวแทนชุมชนเข้าร่วมเรียนรู้ในการพัฒนาชุมชนในประเด็นอื่นๆ เช่น กลุ่มออมทรัพย์ วนเกษตร ธุรกิจชุมชน กับหน่วยงานต่างๆ เช่น โครงการส่งเสริมพัฒนาป่าชุมชนในแนวเขตกันชน สำนักงานป่าไม้เขตปราจีนบุรี ศูนย์ศึกษาและพัฒนาวนเกษตรศูนย์ฝึกอบรมวนศาสตร์ชุมชนแห่งภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก กลุ่มครูเพื่อเด็กและชุมชน ชมรมศึกษาและอนุรักษ์ป่าตะวันออก เครือข่ายวนเกษตรและป่าชุมชนป่าตะวันออก จากกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน กับหน่วยงานภายนอกชุมชน องค์กรชุมชนได้มีโอกาสดูแลเรียนรู้เรื่องอื่นๆ

4.2.2 กลุ่มองค์กรและการจัดการป่าชุมชน

บทบาทการมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนร่วมโพธิ์ทองแบ่งออกเป็น 2 กลุ่มหลักๆ คือ 1) กลุ่มองค์กรภายในชุมชน จำนวน 5 องค์กร และ 2) กลุ่มองค์กรภายนอกชุมชน จำนวน 9 องค์กร ซึ่งกลุ่มองค์กรภายในชุมชน ได้แก่ 1) คณะกรรมการป่าชุมชน จำนวน 20 คน มีบทบาทเป็นกลไกหลักในการบริหารจัดการวางแผน ดำเนินกิจกรรม และประสานความร่วมมือกับกลุ่มองค์กรต่างๆ ทั้งภายในและภายนอกชุมชน 2) คณะกรรมการหมู่บ้าน ให้ความร่วมมือและสนับสนุนการจัดการป่าชุมชน 3) กลุ่ม อสม. หมู่บ้าน เข้าร่วมกิจกรรมการจัดการป่าชุมชน 4) กลุ่มผู้เก็บหาของป่า เข้าร่วมกิจกรรมการจัดการป่าและรายงานสถานการณ์ป่าชุมชน และ 5) โรงเรียนบ้านร่วมโพธิ์ทอง เข้าร่วมกิจกรรมศึกษาธรรมชาติบ้านร่วมโพธิ์ทอง และร่วมทำแนวกันไฟ

การกำหนดกฎระเบียบ กฎเกณฑ์ บทลงโทษ เป็นการตั้งกฎระเบียบการใช้ประโยชน์ร่วมกันโดยมีคณะกรรมการป่า กลุ่มแกนนำ ผู้สนใจ รวมทั้งเจ้าหน้าที่ของรัฐ ร่วมกันร่างให้เป็นไปในแนวทางเดียวกับกฎหมายที่ใช้บังคับ ราษฎรสามารถแสดงความคิดเห็น หรือสามารถพิจารณาปรับปรุงกฎระเบียบให้เป็นที่ยอมรับของทุกฝ่าย รายละเอียดมีดังนี้

กฎระเบียบป่าชุมชนร่วมโพธิ์ทอง

- 1) ห้ามตัดไม้ระยะ 5 ปี หลังจากตั้งป่าชุมชนและใช้ได้เมื่อป่าสมบูรณ์แล้ว (ปัจจุบันยังคงไม่อนุญาตให้ใช้)
- 2) ต้องมีการบำรุงรักษาป่าชุมชนร่วมกัน เช่น ร่วมป้องกันไฟป่า ร่วมกันปลูกเสริมป่า
- 3) ห้ามใช้ไม้ ถ้าไม่ได้รับการอนุญาตจากคณะกรรมการป่าชุมชน
- 4) ห้ามเลี้ยงสัตว์ในป่าชุมชนบริเวณปลูกเสริม ภายในระยะเวลา 5 ปี
- 5) ห้ามล่าสัตว์ทุกชนิดในบริเวณป่าชุมชน

การใช้ประโยชน์ป่าชุมชนบ้านร่วมโพธิ์ทอง

- 1) การใช้ประโยชน์ให้ใช้ในชุมชน และอนุญาตให้ชุมชนข้างเคียงที่มีพื้นที่อยู่ติดป่าชุมชนร่วมใช้ด้วย
- 2) การใช้ประโยชน์จากไม้ตาย ใช้ได้หลังจากตั้งป่าชุมชน 5 ปี
- 3) เห็ด ผักป่า สมุนไพร ผลไม้ป่า เก็บเป็นอาหารได้ แต่ห้ามขาย

4) กรณีรางวัลนำจับ ผู้นำจับหรือผู้รู้เบาะแสสามารถได้รับครึ่งหนึ่งของค่าปรับ แต่ต้องได้รับการตรวจสอบจากคณะกรรมการป่าชุมชนก่อน

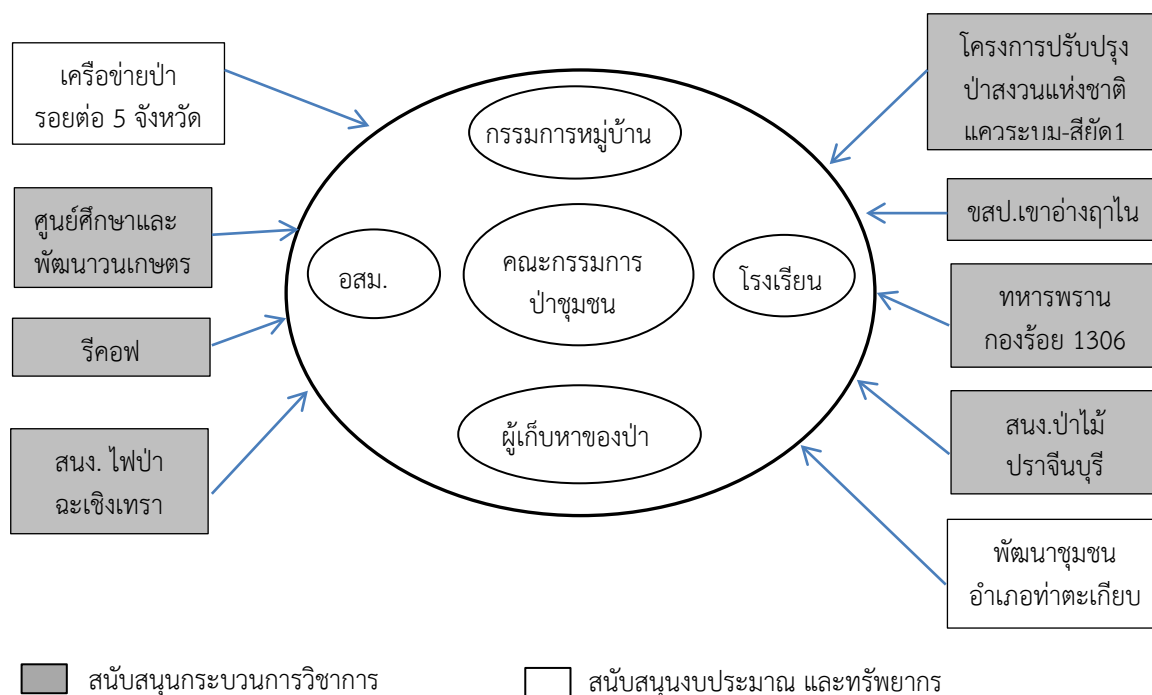
บทลงโทษสำหรับผู้ฝ่าฝืน

- 1) การตัดไม้ไม้ได้รับอนุญาตจากคณะกรรมการปรับดังนี้
 - ไม้ที่มีเส้นผ่านศูนย์กลางไม่เกิน 20 ซม. ปรับไม่เกิน 5,000 บาท
 - ไม้ที่มีเส้นผ่านศูนย์กลาง 20-50 ซม. ปรับไม่เกิน 10,000 บาท
 - ไม้ที่มีเส้นผ่านศูนย์กลางเกินกว่า 50 ซม. ปรับเพิ่มในอัตรา 200 บาทต่อซม.
- 2) กรณีเผาป่าโดยเจตนา ปรับไม่เกิน 50,000 บาท
- 3) กรณีล่าสัตว์
 - มีอาวุธปืนเข้าป่าชุมชน โดยเจตนา ปรับไม่เกิน 500 บาท
 - กรณีล่าสัตว์เล็ก ปรับไม่เกิน 500 บาทต่อตัว
 - กรณีล่าสัตว์ใหญ่ ปรับไม่เกิน 10,000 บาทต่อตัว

จากการตั้งเป้าหมายช่วงแรกที่จะฟื้นฟูพื้นที่ป่าชุมชนประสบความสำเร็จ ปัจจุบันป่าฟื้นตัวมีความสมบูรณ์มากขึ้น มีต้นไม้หนาแน่น มีสัตว์ป่าเข้ามาอาศัย ขยายพันธุ์โดยเฉพาะกระทิง เก้ง กวาง หมูป่า จนเริ่มสร้างปัญหาต่อพื้นที่เกษตรกรรม เพราะได้เข้าไปหากินและทำลายผลผลิตทางการเกษตรจากการมุ่งเน้นฟื้นฟูป่าต่อไปจะปรับยุทธศาสตร์สู่การใช้ประโยชน์จากป่าอย่างยั่งยืน การสร้างคนรุ่นใหม่ การยกระดับองค์ความรู้ท้องถิ่นโดยการวิจัยแบบชาวบ้านเพื่อเพิ่มผลผลิตและมูลค่าจากป่า ทั้งการจัดการผักหวาน ไม้โมกมัน รวมทั้งการจัดการการท่องเที่ยวและการศึกษาธรรมชาติจึงเป็นประเด็นใหม่ๆของการจัดการป่าชุมชนบ้านร่มโพธิ์ทอง โดยสรุปสาระสำคัญๆ ดังนี้

1. การใช้ประโยชน์จากป่าอย่างยั่งยืนทั้งเนื้อไม้ (สำหรับสาธารณะประโยชน์) ของป่าที่สำคัญ ผักหวาน ไม้โมกมัน โดยยกระดับการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืนโดยการวิจัยท้องถิ่น
2. การจัดการแหล่งศึกษาธรรมชาติและการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ ที่เน้นการถ่ายทอดองค์ความรู้ท้องถิ่นสู่คนรุ่นใหม่
3. การเพิ่มผลผลิตและมูลค่าของป่า เช่น การปลูกไม้ที่จะเป็นพืชอาหาร ไม้สวัสดิการไม้ใช้สอย เช่น ฝั่ สะตอ ไม้ยางนา ไม้เครื่องหอมต่างๆ (ทำป่าชุมชนเป็นสวนรวมชุมชน) ที่จะใช้ในครัวเรือนและนำสู่ธุรกิจชุมชนในอนาคต

ส่วนกลุ่มองค์กรภายนอกชุมชนที่เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนบ้านร่มโพธิ์ทองมีจำนวน 9 องค์กร ซึ่งมีบทบาทการเข้ามามีส่วนร่วมแตกต่างกันไป หน่วยงานที่มีบทบาทสนับสนุนกระบวนการและวิชาการเป็นหลัก จำนวน 7 หน่วยงาน ส่วนหน่วยงานที่สนับสนุนงบประมาณ วัสดุอุปกรณ์ บุคลากรในกิจกรรมการจัดการป่า จำนวน 2 หน่วยงาน โดยมีบทบาทและความสัมพันธ์ดังแสดงในภาพที่ 1

ภาพที่ 5 ความสัมพันธ์ของกลุ่ม/องค์กรที่มีบทบาทต่อการจัดการป่าชุมชนบ้านร่มโพธิ์ทอง
ที่มา: ศูนย์วนศาสตร์ชุมชนเพื่อคนกับป่า-ประเทศไทย (REXOFTC-Thailand), ชุมชนบ้านร่มโพธิ์ทอง

ทิศทางในการจัดการป่า ปี พ.ศ.2539 เดือนมีนาคม ตัวแทนชุมชนไปศึกษาดูงานวนเกษตรและป่าชุมชนที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ กลับมาขยายแนวความคิดให้กับคนภายในชุมชนโดยเฉพาะผู้นำชุมชน วันที่ 21 มิถุนายน 2539 ชุมชนได้เชิญหน่วยงานที่เกี่ยวข้องมาให้คำแนะนำ เช่น ป่าไม้อำเภอท่าตะเกียบ หัวหน้าเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเขาอ่างฤๅไน เจ้าหน้าที่ทหารพรานจากกองร้อย 1306 หัวหน้าโครงการปรับปรุงป่าสงวนแห่งชาติแควระบบ-สียัด 1 กำนันตำบลคลองตะเกรา ชุมชนได้จัดตั้งคณะกรรมการเฉพาะกิจขึ้นมา 12 คนกระจายตามคุ้มต่างๆ เพื่อทำการประชาสัมพันธ์ สร้างความเข้าใจ พร้อมกับหาความต้องการ วัตถุประสงค์ของชุมชนตามคุ้มต่างๆ 5 คุ้มเพื่อใช้ในการจัดการป่าชุมชน ตั้งแต่วันที่ 23-25 มิถุนายน และทำการลงมติชุมชนเมื่อ 5 กรกฎาคมโดยมีเจ้าหน้าที่ป่าไม้ ชุมชนใกล้เคียงเช่น บ้านเขากล้วยไม้ บ้านคลองตะเคียนชัยเขาขาด ตัวแทนป่าชุมชนบ้านแลง จังหวัดระยอง ตัวแทนศูนย์ฝึกอบรมวนศาสตร์ชุมชนแห่งภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก เข้าร่วมเป็นสักขีพยาน และชุมชนได้พร้อมใจกันลงมติชุมชนให้ทำการจัดตั้งป่าชุมชนอย่างเป็นทางการและจัดได้ทำการตั้งคณะกรรมการป่าชุมชนขึ้น 24 คนตามฝ่ายต่างๆ ขึ้นเพื่อดำเนินงาน วันที่ 12 กรกฎาคมร่วมกันทำแผนที่สามมิติที่สำนักสงฆ์ร่มโพธิ์ทอง วันที่ 28-31 ทำการสำรวจทรัพยากรป่าชุมชน วันที่ 18-23 กันยายน คณะกรรมการร่วมกับชุมชนร่างกฎระเบียบ ข้อห้าม บทลงโทษในการใช้ป่าชุมชนโดยร่วมกันร่างและปรับแก้ห้ามติเป็นคุ้มๆ 5 คุ้ม และทำการลงมติชุมชนเรื่องกฎระเบียบ พร้อมกับทำการปรับเปลี่ยนโครงสร้างบริหารและมีคณะกรรมการเพิ่มขึ้นเป็น 31 คน และ เดือนตุลาคมคณะกรรมการแต่ละฝ่ายร่วมร่างแผนการจัดการเสนอขอมติชุมชน และนำไปสร้างแผนการจัดการป่าชุมชนทำพิธีประกาศป่าชุมชนเมื่อ 27 ธันวาคม 2539 โดยมีหน่วยงานต่างๆเข้าร่วมทั้งราชการ และชุมชนใกล้เคียง

4.3 แผนการดำเนินการต่อในปีที่สอง

แผนการดำเนินการมีการเปลี่ยนแปลงไปจากแผนเดิม สองเรื่อง คือ

1. หน้าที่ต้องดำเนินการให้เสร็จในปีที่สองจะต้องเพิ่มการทำการสังเคราะห์สภาพพื้นที่ทั้งสองหมู่บ้านด้วยการสัมภาษณ์กรณีศึกษา และสนทนากลุ่ม รวมถึงสรุปแผนที่ความมั่นคงทางอาหารในหมู่บ้านที่มีการจัดการป่าชุมชนเพื่อให้ได้ข้อมูลดังนี้

- 1.1. สถานการณ์และแผนที่ความมั่นคงทางอาหารในป่าชุมชน
- 1.2. ความมั่นคงทางอาหารในมิติครัวเรือนของชุมชนที่มีการจัดการป่าชุมชน
- 1.3. แนวทางการสร้างความมั่นคงทางอาหารในชุมชนที่มีการจัดการป่าชุมชน และข้อเสนอ

เชิงนโยบาย

2. การดำเนินการเผยแพร่ มีแผนการดำเนินการในปีที่สองดังนี้

- 2.1 ดำเนินการสรุปและเผยแพร่ด้วยการจัดทำบทความเพื่อนำเสนอในเวทีวิชาการระดับชาติขึ้นไป
- 2.2 การจัดทำเอกสารเผยแพร่สำหรับชุมชนและผู้สนใจ ด้วยการจัดทำหนังสือเล่มเล็ก เป็นการสรุปย่อผลการศึกษาเพื่อเผยแพร่ให้ผู้สนใจ และเผยแพร่ต่อชุมชนที่ดำเนินการศึกษาทั้งสองชุมชน

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

กรมป่าไม้. 2542. **ป่าชุมชน**. สำนักส่งเสริมการปลูกป่า. กรุงเทพฯ: จัดพิมพ์โดยส่วนป่าชุมชน.

กฤษฎา บุญชัย. 2543. **ป่าชุมชน : บทสำรวจพรมแดนแห่งความรู้**. หนังสือชุดประชาสังคมลำดับที่ 18. กรุงเทพฯ : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.

โกลม แพรกทอง. 2537. **ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับป่าไม้ชุมชน**. ใน เอกสารการสอนชุดวิชาการป่าไม้ชุมชน หน่วย 1-1. นนทบุรี: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.

คณะอนุกรรมการพิจารณาแนวทางการดำเนินการดำเนินงานเกี่ยวกับป่าชุมชน. 2533. **แนวความคิด แนวทางปฏิบัติและแนวนโยบายเกี่ยวกับการดำเนินงานป่าชุมชน**. กรุงเทพฯ: คณะวนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

ฉลาดชาย รมิตานนท์ และคณะ. 2536. **ป่าชุมชนในประเทศไทย : แนวทางการพัฒนา : เล่ม 2 ป่าชุมชน ในภาคเหนือ : ศักยภาพขององค์การชาวบ้านในการจัดการป่าชุมชน**. กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.

ชูสิทธิ์ ชูชาติ. 2541. **การใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านในการอนุรักษ์ป่าและระบบนิเวศเพื่อแก้ปัญหาภัยแล้งของประเทศไทย: รายงานการวิจัย**. เชียงใหม่ : คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ สถาบันราชภัฏเชียงใหม่.

ทีมงานองค์การสหประชาชาติประจำประเทศไทย และสำนักงานคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ. 2550. **ศักดิ์ศรีและความยุติธรรมสำหรับทุกคนเสียงของเราที่ได้ยินบนแผ่นดินไทย**. กทม.

นรชาติ วงศ์วันดี. 2554. **ความสำเร็จของการจัดการป่าชุมชน บ้านดงผาปูน ตำบลบ่อเกลือใต้ อำเภอบ่อเกลือ จังหวัดน่าน**. ใน การประชุมวิชาการเสนอผลงานวิจัยระดับบัณฑิตศึกษาแห่งชาติครั้งที่ 23.

ฉันทนา บรรพศิริโชติและคณะ (บ.ก.,ผู้แปล). 2546. **บันทึกโจเบอร์ก,บันทึกช่วยจำเสนอต่อการประชุมสุดยอด ว่าด้วยการพัฒนาที่ยั่งยืน ความเป็นธรรมในโลกที่เปราะบาง**. มปท:ศูนย์ศึกษาการพัฒนา.

ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี. 2534. **องค์ความรู้นิเวศวิทยาของชุมชนเกษตรกรรมในเขตป่า ศึกษากรณีชุมชนกะเหรี่ยงในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าทุ่งใหญ่นเรศวร**. สังคมวิทยามหาบัณฑิต, สาขาสังคมวิทยา. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

เผด็จ ข้าเพ็ง. 2543. การมีส่วนร่วมของชาวบ้านในการจัดการป่าชุมชน: ศึกษาเฉพาะกรณีหมู่บ้านทุ่งยาว ตำบลศรีบัวบาน อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน. วิทยานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (รัฐศาสตร์). มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

ระวี ถาวร. 2549. การติดตามระบบนิเวศอย่างมีส่วนร่วม: บทเรียนปัจจุบันสู่ทิศทางในอนาคต. เอกสารสรุป สัมมนาวิชาการระดับชาติ ระหว่างวันที่ 26-27 พฤษภาคม 2548 ณ คณะวนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, แผนงานสนับสนุนความร่วมมือในประเทศไทย ศูนย์ฝึกอบรมวนศาสตร์ชุมชน แห่งภูมิเอเชียแปซิฟิก.

เลิศ จันทนภาพ. 2528. การวางแผนการจัดการป่าไม้. กรุงเทพฯ: ภาควิชาการจัดการป่าไม้คณะวนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. (เอกสารอัดสำเนา).

วุฒิชัย พิรุณสุนทร. 2554. ปัจจัยทางการบริหารที่มีผลต่อการจัดการป่าชุมชนของคณะกรรมการป่าชุมชนในพื้นที่สำนักงานป่าไม้เขตขอนแก่น. วิทยานิพนธ์ สังคมศาสตรมหาบัณฑิต. มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

ศูนย์วนศาสตร์ชุมชนเพื่อคนกับป่า-ประเทศไทย. 2556. ชุมชนบ้านร่มโพธิ์ทอง หมู่ที่ 7 ต.คลองตะเกรา อ.ท่าตะเกรา จ.ฉะเชิงเทรา. กรุงเทพฯ : ศูนย์วนศาสตร์ชุมชนเพื่อคนกับป่า-ประเทศไทย.

สุปริญญา แก้วนนท์. 2545. ปัจจัยทางเศรษฐกิจ-สังคมที่มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์พื้นที่ป่าชุมชน กรณีศึกษา: หมู่ที่ 1 ตำบลตะเคียน อำเภอด่านขุนทด จังหวัดนครราชสีมา. มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์: วิทยาศาสตร์มหาบัณฑิต.

สมชัย เบญจชัย และคณะ. 2553. รูปแบบที่ยั่งยืนในการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าไม้อย่างมีส่วนร่วมของชุมชนกรณีป่าสนบ้านจันทร์ อำเภอกัลยาณิวัฒนา จังหวัดเชียงใหม่. มุลนิธิโครงการหลวง.

สมศักดิ์ สุขวงศ์. 2550. 'กระบวนทัศน์ที่เปลี่ยนไป (Paradigm Shifts)', การจัดการป่าชุมชนเพื่อคนและเพื่อป่า. ในสารคดี. กรุงเทพฯ. หน้า. 40-42.

สัณฐิตา กาญจนพันธุ์. 2540. ความร่วมมือในการจัดการป่าระหว่างวัดกับรัฐ: กรณีป่าชุมชนวัดพระธาตุ ดอยจอมแจ้งอำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่. สถาบันวิจัยสังคมมหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

สุริชัย หวันแก้ว, บ.ก.. 2545. เวทีอภิปรายทิศทางที่ยั่งยืนของสังคมไทยกับป่าชุมชนในมุมมองของศาสตร์แขนงต่างๆ. ทิศทางที่ยั่งยืนของ สังคมไทยกับป่าชุมชน: มุมมองสหวิทยาการ (บันทึกการสัมมนา). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เด็อนตุลา.

เสนห์ จามริก และยศ สันติสมบัติ, บรรณาธิการ. 2536. ป่าชุมชนในประเทศไทย : แนวทางการพัฒนาเล่ม
 2: ป่า ชุมชนภาคเหนือศักยภาพขององค์กรชาวบ้านในการจัดการป่าชุมชน. กรุงเทพฯ: สถาบัน
 ชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.

อานันท์ กาญจนพันธุ์. 2544. วิธีคิดเชิงซ้อนในการวิจัยชุมชน พลวัตและศักยภาพของชุมชนในการพัฒนา.
 กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

ภาษาอังกฤษ

Commission on the Human Security. 2003. **Human Security Now**. New York.

FAO CORPORATE DOCUMENT REPORTSITORY, ‘Community forestry was initially defined as,
 ‘any situation which intimately involves local people in a forestry activity’’, in
Community Forestry. <<http://www.fao.org/docrep/u5610e/u5610e04.htm>>
 [accessed 6 September 2012].

Surichai Wun’gao (Edt.).2004. **Human Security Now: Strengthening Policy Networks in
 Southeast Asia**. Bangkok: Center for Social Development Studies.

Surichai Wun’Gao(Edt.). 2006. **Rural Livelihoods and Human Insecurities in Globalizing
 Asian Economies**. Bangkok: Chulalongkorn University Printing House.

UNDP. 1994. **Human Development report**. New York: Oxford University Press.

UNDP. 1999. **Human Development report**. New York: Oxford University Press.